

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TABERÎ TEFSİRİNDE BAKARA VE ÂL-İ İMRÂN SÛRELERİNE AİT
MÜCÂHİD B. CEBR RİVAYETLERİ**

**Esra ERTEKİN
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Davut ŞAHİN**

KIRIKKALE-2023

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TABERÎ TEFSİRİNDE BAKARA VE ÂL-İ İMRÂN SÛRELERİNE AİT
MÜCÂHİD B. CEBR RİVAYETLERİ**

**Esra ERTEKİN
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Davut ŞAHİN**

KIRIKKALE-2023

Esra ERTEKİN tarafından hazırlanan “TABERÎ TEFSİRİNDE BAKARA VE ÂL-İ İMRÂN SÛRELERİNE AİT MÜCÂHİD B. CEBR RİVAYETLERİ” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Davut ŞAHİN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, A.Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Başkan: Prof. Dr. Mevlüt ERTEN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Üye: Dr. Öğr. Üyesi İsa KANIK

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, K. Ahi Evran Üniversitesi

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Tez Savunma Tarihi:/...../.....

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

...../...../2023

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ
Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Esra ERTEKİN

...../...../2023

ÖZET

TABERÎ TEFSİRİNDE BAKARA VE ÂL-İ İMRÂN SÛRELERİNE AİT MÜCÂHİD B. CEBR RİVAYETLERİ

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Davut ŞAHİN

Ocak 2023, 182 sayfa

Çalışma, Taberî'nin *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri özelinde Mücâhid b. Cebr'e ait rivayetleri konu edinmektedir. Kendisine ulaşan rivayetleri eserinde toplamaya çalışan Taberî'nin tefsirine bakıldığında neredeyse her sayfada Mücâhid'e ait bir açıklamayla karşılaşılacaktır. Bu sebeple çalışma söz konusu tefsirdeki Bakara ve Âl-i İmrân sûreleriyle sınırlandırılmıştır. Çalışma konusu olan rivayetler, Taberî tefsirine Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî'nin tahkik yaptığı nüsha taranarak tespit edilmiştir. Tarama neticesinde bulunan rivayetler, içeriği açısından incelenmiştir. Yapılan çalışmayla bu tefsirde söz konusu iki sûre için Mücâhid'den gelen rivayet hacmi görülmüştür. Bunun yanı sıra rivayetlerin içerik olarak ne tür özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada müfessirden nakledilen rivayetler; müfessirin Hz. Peygamber ve sahâbeden aktarımları, yorumundaki dayanakları, araçları, âyetleri açıklama yönleri ve Kur'ân ilimleri başlıklarında örneklerle anlatılmıştır. Bu çerçevede Mücâhid'in kendinden önceki neslin tefsirini naklettiği ve bunun yanında kendi kanaatini belirtmekten kaçınmadığı hatta sahâbenin izah yapmadığı birçok âyete dair görüş ifade ettiği görülmüştür. Onun yaptığı açıklamaların Kur'ân ilimlerine temel oluşturduğu görülmüştür. Müfessirin rivayetleri ayrıca tefsiri özelinde çalıştığımız Taberî'nin değerlendirmeleri açısından da ele alınmıştır. Bu bağlamda Mücâhid'e ait birçok açıklama kabul görmüş iken bazı açıklamaları tercih edilmemiş hatta bazıları eleştirilmiştir. Ortaya çıkan bu veriler ışığında tâbiîn neslinin meşhur müfessirlerinden Mücâhid'in tefsir alanına sağladığı katkı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Taberî, Mücâhid, Tefsir, Rivayet, Bakara, Âl-i İmrân.

ABSTRACT

MUJAHID B. CEBR NARRATIONS OF SURAH AL-BAQARA AND AL-I IMRAN IN TABARI TAFSIR

Kırıkkale University Institute Of Social Sciences

Basic Islamic Sciences, Master's Thesis

Supervisor: Doç. Dr. Davut ŞAHİN

January 2023, 182 pages

The study deals with the narrations of the Mujahid b. Cebr in the Baqara and Al-i Imran surahs. The study is carried out in the Tabari's tafsir named Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân. When we look at the tafsir of Tabari, who tried to collect the narrations that reached him in his work, an explanation of Mujahid is encountered on almost every page. For this reason, the study is limited to the aforementioned tafsir and the Surah Al-Baqara and Âl-i İmrân. It is taken the narrations that are the subject of the study from the copy that Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî examined Tabari's tafsir. The narrations in this copy were determined by scanning. The rumors found as a result of the scanning were examined in terms of their content. With this study, the volum of Mujahid's narration for two surahs in this tafsir has been seen. In addition, it has been determined what kind of features the narrations have in terms of content. At this point, the narrations transmitted from the interpreter; The transmissions from the Hz. Prophet and the Companions, the basis of his interpretation, his tools, the aspects of explaining the verses and the Qur'anic sciences have explained with examples. In this context, it has been seen that Mujahid conveyed the interpretation of the previous generation, and besides, he did not hesitate to express his own opinion and even expressed his views on many verses that the Companions did not explain. It was seen that his explanations formed the basis of the Qur'anic sciences. The narrations of the tafsir were also discussed in terms of the evaluations of Tabari, whose tafsir we studied. In this context, while many explanations of Mujahid were accepted, some of his explanations were not preferred and some were even criticized. In the light of these emerging data, it has been tried to understand the contribution of Mujahid, a member of the Tabi'in generation, to the field of tafsir.

Key Words: Tabari, Mujahid, Tafsir, Narration, Baqara, Al-i Imran.

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ, kullarının dünya ve ahiret mutluluğuna erişmeleri için ilk yaratılan insanlardan itibaren yol gösterici kitaplar göndermiştir. İnsanlar için gönderilen ilahi kitapların sonuncusu Kur'ân-ı Kerîm'dir. Vahyin ilk muhatapları olan sahâbenin anlama faaliyeti, Kur'ân'ı kendilerine tebliğ eden aynı zamanda onun muhatabı olan Hz. Peygamber'e soru sormak şeklindeydi. Kur'ân'ın muhataplarının dilinde inmesi ve sürecin tedriciliği, Allah kelâmının öğrenilip hayata geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Bunun yanında Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber'in Suffe meclisini kurması ile eğitim-öğretime bir sistem getirilmiştir. Bu sistematik düzen içinde birçok sahâbî ilim tahsil etmiştir. Bu âlim sahâbenin bazısı, Hz. Peygamber tarafından fetihlerle İslâm'a dâhil olan beldelere dini anlatma ve orada adaleti tesis etme amacıyla gönderilmişlerdir. Bu âlim sahâbîler, bir müşkülü çözerken önce Kur'ân'a sonra Hz. Peygamber'in açıklamalarına başvurmak ve dinin temel iki kaynağında bir çözüm bulamadıklarında içtihat yapmak üzere görevlendirilmişlerdir. Yani sahâbe o günün şartlarında kendilerine ulaşan müşkül durumlar için vahyin ve Hz. Peygamber'in söylediklerinin ışığında karar alabilme inisiyatifine sahiptiler.

Vahiy sürecinin tamamlanması ve Hz. Peygamber'in dâr-ı bekâya irtihali ile Kur'ân'a dair anlaşılmayan noktalar, nüzûl sürecine şahit olan sahâbe tarafından açıklanmıştır. Bu sebeple sahâbe devri, Kur'ân'ın tefsiri yanında Allah'ın emirlerinin hayata uygulanması ve sonraki nesillere aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Zaman geçtikçe İslâm diniyle hükmedilen şehirlerin ve İslâm'ı benimseyenlerin sayısı artmıştır. Dine yeni mensup olanların Arapça bilmiyor olması ya da dile dair bilgilerinin yetersiz oluşu, Kur'ân'ı anlamak için sıkça sahâbîlere müracaat edilmesine sebep olmuştur. Bu süreçte ilme gönül veren talebeler ise âlim sahâbîlerin tedrisine dâhil olmuşlardır. Tâbiinden olan bu öğrenciler bizzat sahâbe meclisinde diz çöküp ilim tahsil etmişlerdir. Bu meclislerde sahâbenin kendisine sorulanlara verdiği cevaplar, şahit olduğu vahiy sürecine dair ifade ettiği bilgiler ve Hz.

Peygamber'in Kur'ân'ı nasıl anlayıp uygulama yaptığına dair naklettikleri haberler onların öğrencisi olan tâbiînin eğitim öğretimine katkı sağlamıştır. Böylece nüzûl sürecindeki olay ve durumlar ile Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tefsirine dair söyledikleri sahâbe vasıtasıyla kendisinden sonra gelen tâbiîn nesline aktarılmıştır. Tâbiîn dönemi âlimlerinin bu bilgi birikimi vahiy sürecinden uzaklaşıldıkça Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli bir kaynak olmuştur. Çünkü tâbiîn nesli hem vahiy sürecine dair bilgileri hem de zamanla ortaya çıkan sorunları çözümlmeye dair sahâbenin yöntemlerini de öğrenmişlerdir. Bu yönüyle de tâbiînden gelen haberler önem arz etmektedir. Bu dönem âlimlerinin açıklamalarını bulacağımız temel eserlerden biri *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* tefsiridir. Eserin müellifi Taberî, kendisine ulaşan haberleri naklî bilgiyi muhafaza etmek adına tefsirine almıştır. Söz konusu tefsirde zikredilen rivayetlerin büyük çoğunluğu tâbiîn dönemi müfessirlerinden nakledilmiştir. Bu müfessirlerden biri de Mücâhid b. Cebr'dir. İşte bu çalışmada bir tâbiîn müfessiri olan Mücâhid'in, Taberî tefsiri özelinde Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerindeki rivayetleri konu edilmiştir.

Bu çalışmayı hazırlama sürecinin her aşamasında yaptığı rehberlik, moral ve motivasyon noktasında desteğini esirgemeyen hocam Doç. Dr. Davut ŞAHİN'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Yüksek lisans eğitim döneminde ilimlerinden istifade ettiğim başta Prof. Dr. Mevlüt ERTEN olmak üzere kıymetli hocalarıma da teşekkür ve hürmet ederim. Bu süreçte sıkça yalnız bıraktığım canım annemin şefkatine sığınarak gösterdiği tahammülden dolayı kendisine teşekkür eder, mübarek ellerinden hürmetle öperim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MÜCÂHİD B. CEBR VE ONA AİT TEFSİR RİVAYETLERİNİN BİÇİMSEL YÖNÜ. 9	
1.1. MÜCÂHİD B. CEBR.....	9
1.1.1. Hayatı	9
1.1.2. Tefsirdeki Yeri	12
1.2. MÜCÂHİD'İN TEFSİR RİVAYETLERİNE GENEL BAKIŞ	14
1.2.1. Rivayetlerin Senedinde Mücâhid'in Yer Alış Biçimi.....	14
1.2.1.1. Hz. Peygamber'den Yaptığı Aktarımlar	15
1.2.1.2. Sahâbeden Yaptığı Aktarımlar	21
1.2.2. Mücâhid'in Tefsirdeki Dayanakları Ve Araçları.....	29
1.2.2.1. Âyet	30
1.2.2.2. İsrâiliyat.....	35
1.2.2.3. Dil, Gramer.....	42
1.2.2.4. Nüzûl Dönemi Bilgisi.....	47
2. BÖLÜM: MÜCÂHİD B. CEBR'E AİT RİVÂYETLERİN İÇERİKSEL YÖNÜ VE TABERÎ'NİN ONUN AÇIKLAMALARINI DEĞERLENDİRMESİ	52
2.1. ÂYET AÇIKLAMALARI	52
2.1.1. Kelime İzahları	52
2.1.2. Fıkîhî İzahları	60
2.1.3. Yorum Ağırlıklı İzahları.....	75
2.1.4. Kıssalara Dair İzahları.....	85
2.1.5. Darb-ı Mesele Dair İzahları.....	97
2.2. KUR'ÂN İLİMLERİNE İLİŞKİN İZAHLARI	103
2.2.1. Hurûf-ı Mukattaa	103
2.2.2. Muhkem ve Müteşâbih.....	106
2.2.3. Sebeb-i Nüzûl	110
2.2.4. Nesh.....	118
2.2.5. Kıraat.....	123

2.2.6. Vücûh ve Nezâir	133
2.2.7. Mübhemâtü'l-Kur'ân.....	144
2.3.TABERÎ'NİN MÜCÂHİD AÇIKLAMALARINI DEĞERLENDİRMESİ.....	156
2.3.1. Taberî'nin Tercih Ettiği Mücâhid Açıklamaları	157
2.3.2. Taberî'nin Eleştirdiği veya Tercih Etmediği Mücâhid Açıklamaları	162
2.3.3. Taberî'nin Âyete İlişkin Yorumu Dayanak Yaptığı Mücâhid Açıklamaları	169
SONUÇ	177
KAYNAKÇA	181

KISALTMALAR

a.mlf.	Aynı müellif
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	Bin, İbn
bk.	Bakınız
Hız.	Hazreti
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm Tarihi
s.a.v	Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vb.	ve benzerleri
vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

Sahâbenin öğrencisi olan tâbiîn neslinin Kur'ân'ı anlama ve onu sonraki nesillere aktarma hususundaki gayretleri tefsir ilminin gelişmesine katkı sağlamıştır. Nüzûl dönemine şahit olan sahâbeden aldıkları bilgiler, sonraki nesle aktarılan ve nüzûl dönemine ışık tutan birikimlerdir. İlerleyen zaman içinde kurulan medreselerin eğitim sistemiyle tâbiînden birçok âlim, ilmî alanda kendilerini geliştirmişler tabiri caizse belirli alanlarda uzmanlaşmışlardır. Tefsir alanında Mekke, Medine ve Kûfe medreseleri öne çıkmıştır. Mekke medresesinde bir sahâbî olan Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687-88) eğitimiyle birçok müfessir yetişmiştir. Bu müfessirlerden biri de ilimde ileri seviyeye ulaşmış olan ve tâbiînin büyüklerinden sayılan Mücâhid b. Cebr'dir. (ö. 103/721)¹

Üzerinde çalıştığımız tefsirde Bakara sûresi 284. âyet için kendisinden gelen bir rivayetten Mücâhid'in, İbn Abbas ve İbn Ömer (ö. 73/693) ile görüştüğü ve onlardan ilim tahsil ettiği çıkarılabilir.² Aynı tefsirde Bakara sûresi 222 ve 223. âyetler için nakledilen iki ayrı rivayette ise Mücâhid'in, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713[?]) ile birlikte İbn Abbas'ın meclisinde bulundukları ve sorulan soru için hocalarının verdiği cevaba şahit oldukları anlatılmaktadır.³ Bu rivayet, Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr'in çağdaş oldukları ve İbn Abbas'tan ilim tahsil ettiklerine delil niteliğindedir. Mücâhid'in İbn Abbas'ın öğrencisi olması, onun tefsir içerikli rivayetlerini önemli kılmaktadır. Kendisinden rivayet edilen ve tefsir kitaplarında yer alan izahların hepsi “müfessirin tefsiridir” diyebilmek için bu rivayetlerin incelemeye tabi tutulması önem

¹ Muhammed b. Abdullah b. Ali el-Hudayrî, *Tefsiru't Tâbiîn*, (Riyad: Dâru'l Vatan, 1420/1999), 1/101.

² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Dr. Abdullah b. Abdu'lmuhsin et-Türkî (Kahire: DâruHicr, 1. Basım, 1422/2001), 5/133.

³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/736.750. Bu rivayetler Saîd b. Cübeyr'den nakledilmiştir.

arz etmektedir.⁴ Buradan yola çıkarak *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* isimli tefsirdeki Mücâhid'e dayanan rivayetler çalışmaya konu edilmiştir.

Bu tefsirde yapılan indeks taramasında 4000'in üzerinde rivayetin müfessire dayandırıldığı görülmüştür. Kendisinden gelen rivayetlerin çok sayıda ve çeşitli oluşu çalışmaya bir kısıtlama daha yapmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu sebeple çalışma Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerindeki müfessire ait rivayetler ile sınırlandırılmıştır. Çalışma, Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî'nin tahkik ettiği *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* nüshası üzerinde yapılmıştır. Bu tahkikli tefsirde Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerine ait müfessirden gelen rivayetler sayfa taraması yapılarak tespit edilmiştir. Taberî tefsirinde yapılan bu taramayla Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için Mücâhid'den gelen ve çoğunluğu Bakara sûresinde olan 864 rivayet tespit edilmiştir. Bu sayıya Hz. Peygamber ve sahâbeden yaptığı nakiller ile “نحوه/مثله” kalıbıyla bildirilen rivayetler dâhil değildir. Müfessir, bu iki sûrenin her âyeti için açıklama yapmamıştır. Bu durumun sebepleri olarak algı düzeyi ve zaman açısından nüzûl dönemine yakınlık, Arap diline vukûfiyet ve Kur'ân algısının bugüne nazaran nüzûl dönemine benzer oluşu sayılabilir. Mücâhid, açıklama yaptığı her âyeti baştan sona da açıklamamıştır. Yani müfessir bazı âyetlerin ya bir kesitini ya da bir kelimesini açıklamıştır. Mücâhid'in açıklama yaptığı bazı âyet veya âyet kesitlerine dair kendisinden birden fazla rivayet nakledilmiştir. Bu durum, onun bir âyet veya âyet kesiti için yaptığı aynı açıklamanın farklı senetlerle bildirilmesi şeklindedir. Bunun yanında o, aynı âyete veya âyet kesitine dair farklı açıklamalar da yapmıştır. Bu iki sûrede en çok Bakara 196 ve 197. âyetleri için müfessirden açıklama nakledilmiştir. Müfessirin özellikle 196. âyetin her kesitine dair açıklaması bulunmaktadır.

⁴ Bu hususta örnek çalışma için bk. Davut Şahin, *Taberî Tefsirindeki İbn Mes'ûd Rivayetlerinin Metin Tahlili*, (Ankara: İlahiyat Yayınları 1. Baskı), 2017.

Müfessir, âyetleri açıklarken Kur'ân'ın başka âyetlerinden yararlanmıştır. Naklî bilgiye başvurmak onun tefsirinde başvurduğu diğer bir yöntemdir. Bu minvalde o, Hz. Peygamber ve sahâbeden aktarım yaparak âyeti veya âyet kesitini izah etmeye çalışmıştır. Müfessire ait olan bu izahlar genellikle sahâbenin aynı âyete dair yaptığı açıklamaya uygundur. Sahâbenin tedrisinden geçmiş olan müfessirin onların söyledikleri ile örtüşen açıklama yapması gayet olağandır. Bunun yanı sıra müfessirin kendi görüşü ile açıklama yaptığı âyet veya âyet kesitleri vardır. Onun kendine özgü bu açıklamaları müfessirin tefsirindeki dirayet yönünü ortaya koymaktadır. Mücâhid, bazen âyete veya âyet kesitine dair kendi düşüncesini direkt ifade etmiştir. Bu duruma Bakara sûresi 222. âyetin “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ” / *Allah tövbe edenleri ve temizlenenleri sever.*” şeklindeki bölümü için Mücâhid'e dayanan iki rivayet örnek verilebilir. Bu rivayetlerin birinde o, âyet kesitindeki “الْمُتَطَهِّرِينَ” kelimesi “Her kim hanımına dübüründen yaklaşırsa o temizlenenlerden değildir.” diye açıklamıştır. “التَّوَّابِينَ” ifadesini ise günahtan tövbe edip bir daha o günaha dönmeyenler olarak izah etmiştir. Diğer rivayette ise her iki kelimeyi günahla ilişkilendirerek açıklamıştır.⁵ Buna göre müfessir bahsettiğimiz ilk rivayette “الْمُتَطَهِّرِينَ” ifadesini âyet bağlamında değerlendirmiştir, denilebilir. Bu iki kelime için bir de Atâ b. Ebû Rebâh'tan (ö. 114/732) açıklama nakledilmiştir. Bu nakle göre Atâ “الْمُتَطَهِّرِينَ” kelimesini namaz için suyla temizlenenler, “التَّوَّابِينَ” kelimesinin de günahlardan tövbe edenler olduğunu haber vermiştir.⁶ Taberî âyetin bu son kesiti için yapılan bu iki açıklamadan âyetin zahirine uygun olması sebebiyle Atâ'nın izahını tercih etmiştir.⁷

⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/743-744.

⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/742-743.

⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/744.

Müfessir bazen de bir sahâbînin açıklamasını bildirmiş aynı rivayette “Ben bu görüşte değilim.” diye itiraz ederek kendi düşüncesini söylemiştir. Bu duruma ise Âl-i İmrân sûresi 97. âyette Mescid-i Harâm’ın güvenli yer oluşundan haber verilen kesite ilişkin Mücâhid’den nakledilen rivayet örnek verilebilir. Bu rivayette o, konu ile ilgili İbn Abbas’ın açıklamasını verdikten sonra hocasının görüşüne karşı çıkmaktadır. Müfessir rivayette bu durumu “Ben bu görüşte değilim.” diyerek ifade edip konu ile ilgili kendi düşüncesini zikretmektedir. Taberî’nin bu âyet kesiti için yaptığı değerlendirmede Mücâhid ve İbn Abbas’ın açıklamalarını sentezlediği görülmektedir.⁸

Bu örneklendirmelerden sonra müfessirin rivayetleri ile ilgili tespitlere devam edelim. Mücâhid’den aktarılan bazı rivayetlerde âyet metni varken bazılarında âyet metni yoktur. Bizzat rivayeti nakleden ravi olduğu rivayetler ağırlıklı olmakla beraber rivayetin içinde, rivayetin kahramanlarından olduğu durumlar da söz konusudur. Ondaki gelen rivayetlerin birkaçında o, sorulan soruya cevap veren fail konumundadır. Bazen de rivayet senedindeki son ravi “Mücâhid’den işittim” diyerek onun açıklamasını nakletmiştir. Bu iki sûre için kendisinden gelen rivayetlerde müfessir genellikle son ravidir. Bunun yanında rivayetlerde onun, bazı müfessirlerle ortak ravi olduğu durumlar da vardır. Taberî, birçok âyet için sadece müfessirden açıklama nakledip başkaca bir rivayet bildirmemiştir. Mücâhid, âyetlerde geçen bir kelime, kelime grubu veya tamlamaların sözlük anlamını açıklanmanın yanında âyette bulunan bir veya birden fazla kelimenin ne olduğuna dair bilgi de vermiştir. Bu rivayetlerde maksat âyetlerde geçen ilgili kelimenin ne manaya geldiğinin, neler olabileceğinin muhataplara açıklanmasıdır. Müfessirin tefsir yaparken ilgili âyetin veya âyet kesitinin fikhî yönünü açıkladığı da görülmektedir. Onun bu iki türdeki

⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/603.

açıklamaları kendisine ait tefsir olarak değerlendirilebilir. Çünkü o, ilgili âyet veya âyet kesitine dair yaptığı bu izahlarla hem âyete anlam vermekte hem de ibadet uygulamaları hakkında bilgiler zikretmektedir. Bununla birlikte onun bazı izahlarında âyetten hüküm çıkardığı da gözlemlenmiştir.

Müfessirden gelen bazı rivayetlerde sebab-i nüzûl, gramer ve nüzûl dönemine ait bilgiler bulunmaktadır. Bunlar doğrudan âyeti açıklayan rivayetler değildir. Bu tür rivayetlerde âyetin anlamını izah etmek yerine âyetin ne sebeple ve kimin hakkında indiği, âyetin indiği dönemdeki nüzûl ortamı nasıldı vb. konulara açıklık getirilmektedir. Ayrıca ondan gelen rivayetlerde verilen gramer bilgisinin anlama nasıl etki ettiği görülmektedir. Dolayısıyla müfessir bu şekilde açıklama yaparak tefsire yardımcı bilgileri izah etmiş olmaktadır. Yani müfessir, bu bilgileri vererek âyeti anlamayı kolaylaştıran açıklamalar yapmıştır.

Bu çalışmada müfessirin kendisine dayanan rivayetlerde âyetin hangi yönünü açıkladığı, açıklama yaparken hangi yöntemi kullandığı, açıklamasına neyi dayanak ettiği ve hangi araçlarla açıklama yaptığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte onun, Kur'ân ilimlerine temel olacak açıklaması olup olmadığı da belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu tefsirde Mücâhid'in yaptığı aktarımlar ile özgün ve sadece müfessir tarafından dile getirilen yorumları konu edilmiştir. Aynı zamanda tefsiri özelinde çalıştığımız Taberî'nin, Mücâhid'e ait açıklamaları nasıl değerlendirdiği üzerinde durulmuştur. Bu şekilde ortaya çıkan verilerle rivayetler içeriği noktasında gruplamaya tabi tutulmuştur. Yapılan gruplamayla kendisinden gelen rivayetler başlıklar altında toplanarak Mücâhid'in tefsir anlayışı ifade edilmeye çalışılacaktır.

Bu gruplama çerçevesinde çalışma iki ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde önce rivayetlerini konu edindiğimiz müfessirin hayatı ve tefsir ilmindeki konumu

hakkında kısa bir bilgilendirme yapılacaktır. Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için bildirilen rivayetlerde Mücâhid, Hz. Peygamber ve sahâbeden açıklama nakletmiş midir sorusu çerçevesinde cevap bulan rivayetler yani müfessirin başka bir ravinin açıklamasını aktardığı ve Hz. Peygamber ve sahâbe uygulamalarını bildirdiği rivayetler ilk bölümde ele alınacaktır. Ayrıca aynı bölümde müfessirin âyetleri tefsir ederken esas aldığı dayanaklar ve açıklama yaparken kullandığı araçları ifade eden rivayetlere de örnek verilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Mücâhid'in son ravi olduğu kendi açıklamalarına değinilecektir. Bu noktada onun âyetin hangi yönünü açıkladığına dair bilgi veren rivayetler bu bölümde yer alacaktır. Bunun yanında müfessirin Kur'ân ilimleri çerçevesinde açıklama yaptığı rivayetler ikinci bölümde konu edilecektir. Taberî'nin, Mücâhid'in açıklamalarını değerlendirmesi ve ondan gelen rivayetlere kitabında yer verme sebebine de aynı bölümde değinilerek çalışma tamamlanacaktır.

Ülkemizde tefsir alanında yapılan çalışmalara bakıldığında Mücâhid b. Cebr ile ilgili olarak hazırlanmış iki yüksek lisans tezi ve dört adet makale bulunmaktadır.⁹ Müfessirle alakalı olan ilk makale İsmail Cerrahoğlu tarafından hazırlanıp “*Tefsirde Mücâhid ve Ona Ait Olan Tefsir*” adıyla 1978 yılında yayımlanmıştır.¹⁰ Orhan Karmış tarafından yazılan diğer makale ise “*Tefsir Tarihinin Büyük Siması: İmam-ı Mücâhid*” ismiyle 1985 yılında yayınlanmıştır.¹¹ Mücâhid ile ilgili yazılan üç ve dördüncü makaleler *Hicri Birinci Asırda İslâmi İlimler* isimli kitap için yazılmış iki ayrı konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların ilki Mehmet Selim Ayday tarafından

⁹ Bunun yanında ülkemizde müfessirle ilgili bir de İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı alanında Hayrettin Yıldırım tarafından “*Mücâhid b. Cebr'e (ö.103/721) Nispet Edilen Tefsir Adlı Eserdeki Seriyeye ve Megazi Bilgilerinin Tespit ve Değerlendirilmesi*” isimli yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, “Tefsirde Mücâhid ve Ona Ait Olan Tefsir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (1978), 31-50.

¹¹ Orhan Karmış, “Tefsir Tarihinin Büyük Siması: İmam-ı Mücâhid”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1985), 9-18.

hazırlanan “*Abdullah b. Abbâs İle Talebesi Mücâhid b. Cebr’e Nisbet Edilen Tefsir Rivayetlerinin Karşılaştırılması*” adlı makaledir.¹² Diğerisi ise “*Mücâhid b. Cebr’in Tefsiri ve Tefsirindeki İsrâîli Rivayetlere Yaratılışla İlgili Ayetler Bağlamında Bir Bakış*” ismiyle Abdülkadir Karakuş tarafından kaleme alınmıştır.¹³ Müfessir ile ilgili yapılan yüksek lisans tezlerinin ilki “*Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri*” isimli tez çalışması, 2013 yılında Mehmet Ali Fındık tarafından yapılmıştır.¹⁴ İkincisi ise “*Mücâhid b. Cebr’in Hayatı ve Kıraatlere Yaklaşımı*” ismiyle Abdurrahman Muhammed Akten tarafından 2015 yılında hazırlanmıştır.¹⁵ Akten’in bu çalışması müfessirin hayatı, ilmî faaliyetleri ve ilmî birikimi ile kıraat ilmî ve tarihini kapsamaktadır. Ayrıca Akten tarafından hazırlanan çalışmada, günümüze ulaşan tüm tefsir ve kıraat eserlerinde müfessirin sadece kıraate dair açıklamaları konu edinilmiştir. Müfessir ile ilgili Mehmet A. Fındık’ın yaptığı çalışmada ise Mücâhid öncesi ve Mücâhid’in içinde bulunduğu dönem tefsir faaliyetleri, müfessirin hayatı ve ilmî kişiliği ile ona isnad edilen tefsir eseri hakkındadır. Fındık’a ait olan bu çalışmada müfessirin öne çıkan tefsir yorumlarına dair de bilgi verilmiştir. Fındık, çalışmasını dokuz farklı tefsirde yer alan müfessire ait açıklamalar üzerinden yapmıştır.

Yaptığımız bu çalışmada ise Fındık’ın yaptığına aksine farklı kaynaklar yerine rivayet tefsirinin ana kaynaklarından olan *Câmiu’l-beyân* isimli eserdeki müfessirden nakledilen açıklamalar konu edilmiştir. Bundaki amaç Mücâhid’den gelen rivayet içeriklerinin bütünlük arz edip etmediğini ortaya koymak, onun tefsir

¹² Mehmet Selim Ayday, “Abdullah b. Abbâs İle Talebesi Mücâhid b. Cebr’e Nisbet Edilen Tefsir Rivayetlerinin Karşılaştırılması”, *Hicri Birinci Asırda İslâmî İlimler-I- Kur’ân İlimleri ve Tefsir*, ed. Prof. Dr. Hidayet Aydar vd. (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2020), 1/555-580.

¹³ Abdülkadir Karakuş, “Mücâhid b. Cebr’in Tefsiri ve Tefsirindeki İsrâîli Rivayetlere Yaratılışla İlgili Ayetler Bağlamında Bir Bakış”, *Hicri Birinci Asırda İslâmî İlimler-I- Kur’ân İlimleri ve Tefsir*, ed. Prof. Dr. Hidayet Aydar vd. (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2020), 1/655-670

¹⁴ Mehmet Ali Fındık, *Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

¹⁵ Abdurrahman Muhammed Akten, *Mücâhid b. Cebr’in Hayatı ve Kıraatlere Yaklaşımı*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

yöntemine dair tespitte bulunmak ve âyetleri nasıl açıkladığına dair çıkarımlar yapmaktır. Çalışmanın diğer iki yüksek lisans tezi ile bağdaşan yönleri olmasına rağmen rivayetlerin tasnifi ve konunun işlenişi bakımından farklı olduğunu belirtmek isteriz. Yurt dışında ise Mücâhid b. Cebr ile ilgili üç çalışma vardır. Bunların ilki Mücâhid'e nispet edilen “*Tefsîru Mücâhid*” adlı tefsire Abdurrahman Sûretî'nin tahkik yaptığı çalışmadır.¹⁶ İkincisi ise Muhammed Abdüsselam Ebu'n-Nîl tarafından “*Tefsîru'l-İmâm Mücâhid b. Cebr*” adıyla hazırlanmış bir doktora tezidir.¹⁷ Yurt dışındaki son çalışma ise Ahmet İsmail Nevfel'in hazırladığı “*Mücâhidü'l-Müfessir ve't-Tefsir*” adlı çalışmadır.¹⁸

Çalışmada geçen terimler, âlim isimleri ve vefat tarihleri gibi bilgiler *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nden alınmıştır. Konu işlenirken ilgili âyet veya âyet kesitinin ifade edilmesi uygun görülmüştür. Çalışmada bu âyet veya âyet kesitlerine verilen anlam için *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* isimli eserden yararlanılmıştır. Rivayetleri konu edinilen Mücâhid b. Cebr'den çalışmada Mücâhid ve müfessir; Abdullah b. Abbas'tan ise İbn Abbas, müfessirin hocası ve hocası olarak bahsedilecektir.

¹⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Abdurrahman Sûretî, Metâbiu't-Devhati'l-Hadise, Doha, 1976.

¹⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru'l-İmâm Mücâhid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebu'n-Nîl, Daru'l-Fikri'l-İslami'l-Hadis, Nasr, 1410/1989.

¹⁸ Ahmet İsmail Nevfel, *Mücâhidü'l-Müfessir ve't-Tefsir*, Daru's-Safve, Kahire, 1990.

1. BÖLÜM: MÜCÂHİD B. CEBR VE ONA AİT TEFSİR RİVAYETLERİNİN BİÇİMSEL YÖNÜ

1.1. MÜCÂHİD B. CEBR

Çalışmanın temelini Mücâhid b. Cebr'in rivayetleri oluşturduğundan burada onun hayatı ve ilmi kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi vermenin doğru olmayacağını düşünmekteyiz. Bu sebeple rivayetleri çalışmanın konusu edilen müfessirin hayatı ve tefsirdeki konumuna dair kısa bir bilgilendirme yapılacaktır.

1.1.1. Hayatı

İsmi Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî olup Sâib b. Ebû's Sâib el-Mahzûmî'nin kölesidir.¹⁹ Hafız, kari, âlim bir zat olup tâbiîn dönemi müfessirlerindendir.²⁰ Mücâhid b. Cebr, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafet döneminde hicrî 21 (642) yılında Mekke'de doğmuştur.²¹ Kays b. es-Sâib b. Ebû's-Sâib el-Mahzûmî, Kays b. el-Hâris el-Mahzûmî, Abdullah b. es-Sâib el-Kârî ve Zühreoğullarının kölesi olduğu da söylenmiştir.²² Meşhur olan görüşe göre 83 yaşında iken hicrî 104 (722) yılında Mekke'de secde halinde vefat etmiştir.²³ Vefat ettiğinde Mekke'deki tâbiîn müfessirlerinin en yaşlısıydı. Kur'ân'la ilgili ilk bilgileri mevlâsı olan Kays'tan öğrenmiştir. Kendi zamanındaki tanınmış sahâbe ile görüşme imkânı

¹⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Kitabû Tezkiratü'l-Huffâz*, (Beyrut/Lübnan: Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, ts). 1/92. ; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arneût vd. (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 11. Basım, 1417/1996), 4/449. ; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam Ve Vefayâtü'l-Meşâhîri Ve'l-A'lam*, thk. Dr. Ömer Abdusselaâm Tedmür, (Beyrut/Lübnan: Daru'l- Kitâbu'l-Arabî, 1.Basım, 1410/1990), 235. ; Muhammed Hüseyin ez- Zehebî, *et-Tefsiru vel-Müfessirin*,(Kahire: Mektebetü Vehbe, 2008). 1/79. ; Muhammed Fatih Kesler, "Mücâhid b. Cebr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2006), 31/442.

²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/449. ; a.mlf., *Tarihu'l-İslam*, 235. ; a.mlf., *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/92. ; Zehebî, *et-Tefsiru vel-Müfessirin*, 1/ 79.

²¹ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, 235.; Zehebî, *et-Tefsiru vel-Müfessirin*, 1/ 79.

²² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/449-450. 453. ; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*,(Beyrut: Dâru Sâdır, 9 Cilt, ts), 5/466.

²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/467. ; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/455-456. ; a.mlf., *Tarihu'l-İslam*, 238. ; Zehebî, *et-Tefsiru vel-Müfessirin*, 1/ 79. ; Mücâhid'in vefat tarihi ile ilgili farklı bilgilerde ulaşılmıştır. Onun hicrî 102, 103 yılında vefat ettiği de bildirilmiştir. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/455. ; a.mlf., *Tarihu'l-İslam*, 238. ; a.mlf, *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/92. Bununla birlikte hicrî 100, 107 ve 108 yılında vefat ettiği de söylenmiştir. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/456.

bulmuştur.²⁴ Dış görünüşüne önem vermemesi, saç ve sakalının beyazlamış olması sebebiyle, kendisini görenler onu âlim değil de sıradan biri zannederlerdi.²⁵ Saçının rengini değiştirme adına kına yakmayı bile hoş görmez, yüzük takmazdı.²⁶ Mücâhid'in övülmekten hoşlanmayan mütevazı bir kişiliğe sahip, hoşgörülü ve sabırlı biri olduğu, ayrıca konuştuğu zaman ağzından inciler döküldüğü, söylediklerinin insanların hoşuna gittiği, hikmet dolu sözler söylediği nakledilir.²⁷

Mücâhid'in Mekke dışında bir müddet Kûfe'de ikamet ettiği ve çok seyahat yaptığı bildirilmiştir.²⁸ Onun Mısır'a gittiği orada ikamet eden sahâbî Mesleme b. Muhalled'den (ö. 62/682) nakil yaptığı da bildirilmektedir.²⁹ Ayrıca kendisinden gelen rivayetlere göre onun İbn Ömer ile bir yolculuk yaptığına kanaat edilmektedir. Bu rivayetlerin birinde Mücâhid, İbn Ömer ile yolculuk esnasında arkadaşlık yaptığını söylemektedir. Aynı rivayette o, İbn Ömer'in kendisine bineğine binebilmesi için yardım ettiği ve bindikten sonra elbisesini düzelttiğini de bildirmiştir. Bir diğer rivayette ise Mücâhid, İbn Ömer ile (yolculuk esnasında olması muhtemel) arkadaşlık ettiğini ve kendisi İbn Ömer'e hizmet etmek isterken ondan hizmet gördüğünden haber vermiştir.³⁰ İlim tahsilini seven bir yapısı vardı. Kendisine Mushaf hazırlaması için, bir adama beş yüz dirhem verdiği dair bilgi onun ilme verdiği önemin göstergesi sayılabilir. Müfessirin ilim sevgisi, bilmediği şeyleri öğrenmeye duyduğu merak garip bir şey işittiğinde onu araştırıp incelemeye sevk etmiştir. Hem duyduklarını araştırma hem de tarihi eserleri görmek için seyahat etmiştir. Onun

²⁴ Kesler, *Mücâhid b. Cebr*, 31/ 442.

²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/466-467. ; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/92. ; a.mlf., *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/453.

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/466-467.

²⁷ Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve't-Tabakâtü'l-Asfiyâ*, (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1416/1996), 3/279. ; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/452-453. ; a.mlf., *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/92.

²⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/452. ; a.mlf., *Tarihu'l-İslam*, 237.

²⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403/1983), 2/307.

³⁰ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 2/285. ; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/452.

Berhût kuyusunu görmek için Hadramevt'e, Hârût ve Mârût'u görmek için Bâbil'e gittiği bildirilmiştir.³¹

Mücâhid, Kur'ân, tefsir ve fıkıh ilimlerini Abdullah b. Abbas'tan talim etmiş ve hocasından öğrendiklerini sonraki nesle aktarmıştır. İbn Abbas'tan en çok nakil yapanlardan biri de Mücâhid'dir. Ayrıca Hz. Âişe (ö. 58/678), Hz. Ali (ö. 40/661), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Sa'd b. Ebû Vakkas (ö. 55/675), Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94), Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85), Râfi' b. Hadîc (ö. 73/692), Ümmü Hânî (ö. 50/670) gibi birçok sahâbiden nakilde bulunmuştur.³² Kaynaklarda Hz. Âişe ile görüşüp görüşmediği konusunda ihtilaflı bilgiler yer almaktadır.³³ Sahâbeden edindiği ilmi birikimle halkın fikhî problemlerine fetvalarıyla çözüm getirmiştir. İbn Abbas'ın ölümünden sonra Mekke tefsir ekolünün önemli bir öncüsü olarak onun yerine tefsir derslerini üstlenmiştir. Vaktini Allah'ın kitabını incelemeye, manasını anlamaya ve Kur'ân'ın meramını ve delalet ettiği şeyleri keşfetmeye adanmıştır.³⁴ Anlaşılan o ki Mücâhid, Allah'ın kitabının anlaşılması için büyük çaba sarfetmiştir.

İkrime (ö.105/723), Tâvus (ö. 106/725), Atâ gibi akranları ile Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Amr b. Dînâr (ö. 126/744[?]), Ebû'z-Zübeyr (ö. 126/743-44), Abdullah b. Ebû Necîh (ö. 105/723), Mansur b. el-Mü'temir (ö. 132/750), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Süleyman el-A'meş (ö.148/765), Ömer b. Zer, el-Hakem b. Uteybe, Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) ve Husayf gibi isimler kendisinden rivayet nakletmişlerdir.³⁵

³¹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 2/308. ; İsfahâhî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/288.295. ; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/452.455. ; a.mlf., *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/92-93. ; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsirde Mücâhid ve Ona İsnad Edilen Tefsir*, 23/1 (Ankara: AÜİFD, 1979), 32.

³² Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/450. ; a.mlf., *Tarihu'l-İslam*, 235. ; a.mlf., *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/92.

³³ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 2/306. ; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/451.

³⁴ Hudayrî, *Tefsiru't Tâbiîn*, 1/101. ; Kesler, *Mücâhid b.Cebr*, 31/442.

³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/450. ; a.mlf., *Tarihu'l-İslam*, 236. ; a.mlf., *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/92.

Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr ed-Dârî (ö. 120/738), Ebû Amr b. el-A'lâ (ö. 154/771) ve İbn Muhaysîn (ö. 123/741) ise Mücâhid'den kıraat eğitimi almıştır.³⁶

1.1.2. Tefsirdeki Yeri

Mücâhid b. Cebr, İbn Abbas ile uzun vakitler geçirmiş, Kur'ân ve tefsir eğitimini ondan almıştır. Kendisine dayanan bir rivayete göre o, İbn Abbas'a otuz kere Kur'ân'ı arz etmiştir. Yine kendisinden gelen farklı rivayette müfessir, her âyette durarak iniş sebebini ve nasıl indiğini sorarak üç kez Kur'ân'ı İbn Abbas'a okuduğunu söylemektedir.³⁷ Bu iki rivayetten onun Kur'ân'ı tecvid kaidelerine uygun bir şekilde, belki de hafızlığını pekiştirmek amacıyla otuz kez hocasının huzurunda okuduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca o, Kur'ân'ın tefsiri, manalarının inceliklerini ve gizliliklerini öğrenmek, kavramak için İbn Abbas ile üç defa özel bir çalışma yaptığına da rahatlıkla kanaat edilebilir. Bu durum Mücâhid'in İbn Abbas'tan Allah'ın kitabına dair her şeyi öğrenmek isteğini de göstermektedir. Müfessirin, İbn Abbas ile Kur'ân ve tefsiri üzerine bu talimleri dışında ayrıca yazma yoluyla da eğitim yaptığına dair bilgiler günümüze ulaşmıştır. İbn Ebû Müleyke'den aktarılan bu rivayette Mücâhid'in hocasına Kur'ân'ın tefsirinden sorduğu, İbn Abbas'ın ise sorduğu her şeyi yanındaki levhalara yazmasını söylediği bildirilmiştir. Bu sebeple Mücâhid, Abdullah b. Abbas'ın tefsiri sayılan açıklamaları nakledenlerin en sağlamı ve en meşhuru olarak görülmüştür.³⁸

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Katâde b. Diâme, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Husayf gibi âlimler Mücâhid'in tefsir bilgisinin ileri düzeyde, güvenilir ve tefsirde

³⁶ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 2/308. ; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/450-451.

³⁷ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 2/306-307. ; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/466. ; İsfahâhî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/279-280. ; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/450-451. ; a.mlf., *Tarihu'l-İslam*, 235-236. ; a.mlf., *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/92.

³⁸ Zehebi, *et-Tefsiru vel-Müfessirin*, 1/79. ; Hudayrî, *Tefsiru't Tâbiîn*, 1/91.

başvurulacak birkaç isimden biri olduğu konusunda görüş ifade etmişlerdir.³⁹ Bu âlimlerin müfessirin tefsir ilmine, hadisteki güvenilirliğine, fıkıh bilgisinin kuvvetine atıflar yapmaları ve *Kütüb-i Sitte* yazarlarının ondan görüşler aktarmaları Mücâhid'i ilmi açıdan yüksek bir mertebede gördüklerinin beyanı olmaktadır.⁴⁰ Mücâhid'in ilmi mevkii için söylenen övgü sözlerinin yanında onun hakkında eleştirel görüş beyan edenler de olmuştur. Bu konuda kendisinden nakil yapan A'meş, müfessirin bazı konularda Ehli Kitaba danışmış olmasını bir kısım âlimin onun tefsirinden kaçınmasına sebep olduğunu söylemiştir.⁴¹ İsrâliyata başvurmuş olmasına rağmen onun adalet ve sıdk yönünden eleştirildiğine dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Onun sikâ olduğu konusunda gelen bu bilgiler imam Şâfi' (ö. 204/820) ve Buhârî'nin de (ö. 256/870) müfessire güven duymasına etki etmiştir. Buhârî'nin *Sahih'inin* "Tefsir Kitabı" bölümünde Mücâhid'in izahlarından çokça nakil yapmış olması, müfessire güvendiğine ve onun Kur'ân'ı en üst seviyede anladığını kabul ettiğine delildir.⁴²

İbn Abbas'tan öğrendiği Kur'ân'a dair açıklamaları yazan Mücâhid'in, kendi tefsirini talebelerine imla ettirdiği rivayet edilir. *Tefsiru Mücâhid* olarak bilinen kitabının öğrencileri tarafından derlendiğine inanılmaktadır. İsmail Cerrahoğlu bu kitap üzerine yaptığı çalışmada eserin, müfessir dışında birçok raviden gelen haberleri içermesi ve üç tanesi hariç diğer tüm rivayetlerin aynı ravi kanalıyla nakledilmiş olması gibi sebeplerle Mücâhid'e ait bir tefsir olmadığını ifade etmiştir.⁴³ Müfessirin tefsirdeki metodu öncelikle âyeti Kuran'dan âyetlerle delillendirerek açıklamaktır. İkinci olarak kullandığı yöntem Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in sünnetiyle tefsir etmek

³⁹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 2/308. ; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/467. ; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/451. ; a.mlf., *Tarihu'l-İslam*, 236. ; a.mlf., *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/92.

⁴⁰ Zehebî, *et-Tefsiru vel-Müfessirîn*, 1/79-80. ; Kesler, *Mücâhid b.Cebr*, 31/ 442.

⁴¹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, 2/308. ; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/467. ; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/451. ; a.mlf., *Tarihu'l-İslam*, 236.

⁴² Zehebî, *et-Tefsiru vel-Müfessirîn*, 1/79-80. ; Kesler, *Mücâhid b.Cebr*, 31/442.

⁴³ Cerrahoğlu, *Tefsirde Mücâhid ve Ona İsnad Edilen Tefsir*, 49-50.

şeklinde olmuştur. Onun bir diğer yöntemi ise sahâbenin açıklamalarına başvurmadır. Bu ana prensiplerin yanında cahiliye şiirinden, nüzûl dönemi bilgisi ve İsrâiliyattan faydalanmıştır. Tefsirinde ayrıca akla geniş yer vermiştir. Bu durum onu dirayet tefsirinin öncülerinden biri yapmıştır. Bu konudaki eleştirilere tefsir birikimini birçok sahâbîden öğrendiğini belirterek cevap vermiştir.⁴⁴ Mücâhid öğrencisi olduğu İbn Abbas'ın tefsire ait görüşlerini rivayet etmenin yanında hocasının tefsir etmediği âyetlere de açıklama yapmıştır. Kendisine dayanan rivayetlerde genellikle âyet kelimeleri ve âyet kesitlerinden kastedilene açıkladığı görülmektedir. Aynı zamanda o âyetlerin hükmüne dair izah yapmıştır. Onun Kur'ân kelimelerine yaptığı açıklamalar Arap dilinde yetenekli bir lügatçi olduğunun delilidir. Aynı zamanda bu lügavî izahları ile Arap şiirinden yaptığı delillendirmeler, eski Arap eyyamı ile ilgili verdiği örfî-dinî bilgiler ve dinî meseleleri araştırması kendisinin rey ehlinde görülmesini sağlamıştır.⁴⁵

1.2. MÜCÂHİD'İN TEFSİR RİVAYETLERİNE GENEL BAKIŞ

Câmiu'l-beyân tefsirinde Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri özelinde Mücâhid'den gelen rivayetler iki ana başlık altında ele alınacaktır. Çalışmanın “*Mücâhid'in tefsir rivayetlerine genel bakış*” adlı bu bölümünde senedinde yer alış biçimleri açısından müfessirin rivayetleri izah edilmeye çalışılacaktır. Yine bu başlık altında Mücâhid'in tefsirine neleri dayanak edindiğini ve onun âyetleri açıklarken hangi araçları kullandığına değinilecektir.

1.2.1. Rivayetlerin Senedinde Mücâhid'in Yer Alış Biçimi

Mücâhid, Taberî tefsirinde Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için kendisinden gelen rivayetlerin senedinde bazen son ravi olarak bazen de son ravi olan sahâbîden

⁴⁴ Zehebi, *et-Tefsiru vel-Müfessirin*, 1/79. ; Kesler, *Mücâhid b.Cebr*, 31/ 442.

⁴⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 1/139-140. ; Kesler, *Mücâhid b.Cebr*, 31/ 442.

ilk nakli yapan kişi olarak yer almaktadır. Bu iki kısım rivayetlerde müfessir ya bir aktarım yapmıştır ya da kendisi açıklama yapmıştır. Her iki durumda da müfessir, Hz. Peygamber veya sahâbeden aktarım yapmaktadır. İşte çalışmanın bu başlığı altında müfessirin bir başkasından yaptığı aktarımlar konu edilecektir. Bu aktarımlar iki ayrı başlık altında sunulacaktır. İlk olarak müfessirin Hz. Peygamberden yaptığı nakillere örnek verilecektir. Daha sonra onun sahâbe aktarımlarına değinilecektir.

1.2.1.1. Hz. Peygamber'den Yaptığı Aktarımlar

Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri özelinde rivayetleri konu edinilen Mücâhid'in çok olmasa da Hz. Peygamber'den aktarım yaptığı görölmektedir. Bu aktarımların bir bölümünü o, bir sahâbî ismi zikretmeden Hz. Peygamberden yapmaktadır. Müfessir, Hz. Peygamber'den yaptığı bir kısım aktarımı ise ya hocasından ya da başka sahâbeden nakletmektedir. Yapılan gruplamaya göre Mücâhid, sahâbîyi atlayarak naklettiğı beş, İbn Abbas'tan iki ve Ka'b b. Ucre'den bir tane olmak üzere, toplamda yedi ayrı rivayette Hz. Peygamberden aktarım yapmaktadır. Konu anlatımına müfessirin sahâbî zikretmeden direkt Hz. Peygamberden yaptığı nakillerle başlanılacaktır. Bu nakillere ilk olarak Bakara sûresi 62. âyetin tefsiri bağlamında müfessirden gelen rivayet örnek verebilir. Mücâhid âyetin başındaki “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا / *Şüphesiz inananlar (Müslümanlar) ve Yahudiler*” ifadesi için şöyle bir rivayet bildirmektedir: “Selmân-ı Fârisî'nin Hz. Peygamberi görmeyen Hristiyanların amellerinden kendisine sorması üzerine Hz. Peygamber, onların İslam üzere ölmediklerini söyler. Selmân-ı Fârisî duyduklarından dehşete düşer, dünyası kararır. Selmân, arkadaşlarının durumlarından (onların oruç, namaz gibi ibadetleri yaptıklarını, Resulullah'ın hak Peygamber olacağına iman ettiklerini, Peygamber

olarak gönderileceğine şahitlik ettiklerini) anlatır.⁴⁶ Akabinde bu âyet iner. Hz. Peygamber, bu âyetin arkadaşları hakkında indiğini Selmân'a bildirir. Sonrasında 'Her kim Hz. İsmâ'nın dini üzere ve beni duymadan önce İslam üzere ölse o kişi hayır üzeredir. Her kim de beni işitir ve bana iman etmeden ölürse o kişi helak olur' buyurur."⁴⁷ Buna göre İslamiyet gelmeden önce Hz. İsmâ ve getirdiği dine iman edenler 62. âyette belirtildiği gibi Allah katında mükâfatlandırılacaktır. Taberî âyete "*Bu ümmetten iman edenler ve Yahudi, Hristiyan ve Sâbi'lerden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere Rab'leri katında ecir vardır. Onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerde.*" şeklinde anlam vermiştir.⁴⁸ Mücâhid'in sahâbî zikretmeden Hz. Peygamberden yaptığı bu nakilde sebab-i nüzûl bilgisi verilmektedir.

Müfessirin sahâbî zikretmeden doğrudan Hz. Peygamberden aktardığı ikinci rivayet Bakara sûresi 76. âyete ilişkindir. Bir önceki âyette Yahudilerden bir kısmının kendilerine inen kelimayı dinleyip anlamış olmalarına rağmen tahrif ettiklerine işaret edilmekte bu sebeple onların inanmayacakları Hz. Peygambere ve Müslümanlara haber verilmektedir. 76. âyette bu vasıftaki Yahudilerin, Müminler ile beraber iken inandık dedikleri ama baş başa kaldıklarında sadece kendilerinin bildiği şeyleri Müslümanlarla paylaşmamayı birbirlerine tembihledikleri anlatılmaktadır. Yalnızca Yahudilerin bildikleri bilgiler, 76. âyette *بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ / Allah'ın kendilerine açtığı şey*" cümlesi ile ifade edilmektedir. Bu ifade için Mücâhid'in aktardığı rivayet şöyledir: "Allah resulü Benî Kurayza kalesini kuşattığında Yahudilere elçi olarak Hz. Ali'yi gönderir. Hz. Ali onlardan kalelerini terk etmelerini ister. Benî Kurayza

⁴⁶ Taberî, bu rivayetin daha kapsamlısını Süddî'den aktarmıştır. Parantez içi bilgi bu rivayetten alınmıştır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/40-44.

⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/45. ; Yukarıda zikrettiğimiz Bakara sûresi 62. âyetle ilgili bir hususa daha değinmek uygun olacaktır. Mücâhid'in hocası İbn Abbas bu âyetin hükmünün daha sonra inen "*Her kim İslam'dan başka bir din ararsa ondan kabul edilmeyecektir ve o ahrette hüsrana uğrayacaktır.*" şeklinde anlam verilen Âl-i İmrân sûresi 85. âyetle nesh edildiği bilgisini aktarmıştır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/45-46. Bu durumda müfessir ve hocası bu ayete dair farklı yönden açıklama yapmıştır.

⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/46. Taberî, Mücâhid ve Süddî'den aktardığı rivayet çerçevesinde bu anlamı vermektedir.

mensubu Yahudiler ise anlaşmak yerine Hz. Peygambere dilleriyle eziyet ederler (söverler). Peygamberimiz bu kötü sözlerden haberdar olunca Yahudilere ‘Ey maymunların ve domuzların kardeşleri, ey tağuta tapanlar çıkın oradan.’ diye seslenir. Kurayza Yahudileri ‘Bu sözleri Muhammed’e içimizden biri söylemiştir, yoksa bunları nerden bilebilir ki?’ diye düşünürler.”⁴⁹ Müfessirin rivayetine göre sadece Yahudilerin bildiğı söz, Hz. Peygamberin onlara hitap ettiğı ifadelerdir. Taberî, âyetin başında Yahudilerin Müslümanların yanındayken “iman ettik” sözünden kastın Hz. Muhammed’in peygamberliğine inanmak olduğunu söylemektedir. O, Yahudilerin kitabında Hz. Peygamber’in vasıflarının anlatılmış ve Allah Teâlâ’nın kendilerinden peygamberine uyma konusunda söz almış olmasını, yalnızca Yahudilerin bildiğı şey olarak yorumlamaktadır.⁵⁰ Bu durumda müfessirin yaptığı bu aktarım, Taberî tarafından tercih edilmemiştir.

Müfessirin Hz. Peygamberden direkt aktardığı bir diğer rivayet, Bakara sûresi 189. âyet içindir.⁵¹ İlgili rivayette Mücâhid, Hz. Peygamber ile müşrik bir adam arasında geçen olayı şöyle aktarır: “Müşriklerden bir adam ihrama girdiğinde evin arkasında küçük bir pencere açıp bir merdiven dayayarak eve oradan girerdi. Allah Resulü (s.a.v) yanında müşriklerden bu adamla birlikte adamın evine doğru yürüyordu. Adam eve arkadaki pencereden girince Allah Resulü (s.a.v) ‘Senin bu yaptığın da nedir?’ diye sordu. Adam cevaben ‘Ben dindar birisiyim (bu yüzden böyle yapıyorum).’ deyince Allah Resulü ‘Ben de dinine bağılı biriyim (ama bunları yapmıyorum).’ diye mukabelede bulundu.”⁵² Bu rivayetteki olayın bir benzeri İbn

⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/148.

⁵⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/150-151. ; Taberî’nin bu yorumu, İbn Abbas’ın yaptığı bir açıklamaya dayanmaktadır. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/146.

⁵¹ “*Birr evlere arkasından girmeniz değıl, takvalı olmaktır.*” (Bakara 2/189)

⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/285-286. Mücâhid’in bu aktarımı, sahâbînin atlanarak Hz. Peygamber’den nakil yapılan bir rivayettir.

Abbas tarafından âyetin iniş sebebi olarak bildirilmiştir.⁵³ Onun rivayeti hocasını zikretmeden aktarmasını, İbn Abbas'tan gelen sebab-i nüzûl rivayetinin meşhur olmasına bağlanabilir. Herhalde bu aktarımı duyanlar bunun İbn Abbas'ın nakli olduğunu bilmekteydiler. Belki de Hz. Peygamber zamanında sıkça görülen bir uygulama olması ve farklı isimler üzerinden anlatılması üzerine Mücâhid, bu durumu nüzûl ortamından haber veren bir bilgi olarak değerlendirmiştir.

Mücâhid'in arada sahâbî olmaksızın Hz. Peygamber'den aktarım yaptığı hususa ilişkin son örnek Âl-i İmrân sûresi 121. âyetin tefsiri bağlamındadır. Bu nakil, âyetin "*Hani sen mü'minleri(Uhud'da) savaş mevzilerine yerleştirmek için, sabah erken aیلenden (evinden) ayrılmıştın.*" anlamındaki ilk kesitine aittir. Mücâhid'den gelen rivayet: "Nebi (s.a.v) o gün mü'minleri yerleştirmeye bineğiyle değil yürüyerek gitti." şeklindedir.⁵⁴ Taberî, Mücâhid'in bu rivayetini âyette bahsi geçen savaşın Uhud olduğu bilgisini aktarırken ilk rivayet olarak zikretmiştir. Müfessirin rivayetinde böyle bir ifade bulunmamaktadır. Taberî rivayetle âyet arasında bir ilgi kurmuş olacakki 121. âyetin altında zikretmiştir. Taberî'nin İbn Abbas, Katâde, Süddî (ö. 125/745) ve er-Rebî' gibi âlimlerin bu durum "Uhud günüydü" açıklamalarına binaen Mücâhid rivayetini zikrettiği söylenebilir.⁵⁵ Yani sanki Taberî, "İbn Abbas bu durumun Uhud günü olduğunu söyledi, öğrencisi Mücâhid'de Hz. Peygamber'in o gün mü'minleri mevzilerine yerleştirirken binek üzerinde olmadığını bunu yürüyerek yaptığını ifade etti." demiş olmaktadır. Ancak bu durumda okuyucu açısından daha anlaşılır olması için Taberî'nin, önce İbn Abbas daha sonra Mücâhid rivayetini zikretmesi uygun olurdu.

⁵³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/287.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/6. ; Müfessir bir de Bakara sûresi 185. âyet için arada sahâbî olmadan Hz. Peygamberin oruçlu iken yolculuktaki uygulamasından haber vermektedir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/212.

⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/6-7.

Müfessir, hocası İbn Abbas kanalıyla da Hz. Peygamberden aktarım yapmaktadır. Şimdi onun bu şekilde yaptığı nakillere değinelim. Bunların ilki, Bakara sûresi 126. âyetin “وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا / *Hani İbrâhim, ‘ya Rabbi! Bu şehri güvenli bir şehir kıl’ demişti.*” ifadesinin tefsiri için zikredilmiştir. Bu rivayette Mücâhid’in hocasından aktardığına göre: “Hz. Peygamber, Mekke fethedildiğinde ‘Burası Allah’ın yeri, gökleri, güneşi, ayı yarattığı günden beri harem kıldığı yerdir. Benden önce kimseye (burada savaşmak) helal olmadı, benden sonra da kimseye helal olmayacaktır. Bana da günün bir saatinde (savaşmak) helal oldu.’ buyurmuştur.”⁵⁶ Taberî, Mekke’nin güvenli bir yer olmasını Hz. İbrâhim’in duasından önce mi? sonra mı? olduğu noktasında iki görüş bildirmiştir. Onlardan ilki Mücâhid rivayetinde belirtildiği gibi Mekke’nin yerin ve göğün yaratıldığı zamandan beri mübarek sayılmasıdır. Diğer görüş ise Mekke’nin, Hz. İbrâhim’in duasından önce helal olduğu ve onun kutsal sayılmasıyla ile harem olduğudur. Taberî bu görüş için de Hz. Peygamber’e dayanan rivayetler bildirmektedir.⁵⁷ Taberî görüşler için değerlendirme yaparken Hz. Peygamber’e dayanan ve Mücâhid’in naklettiği görüşü tercihe şayan bulmuştur. Ayrıca o, değerlendirmesine devam ederken bu konuda gelen iki görüşü sentezlemiştir.⁵⁸ Mücâhid’in hocasından aktardığı bu rivayetin âyeti tefsir eden bir yönü yoktur. Taberî âyetle rivayet arasında bir bağıntı kurmuş ve bu âyetin altında zikretmiştir.

Müfessirin hocası kanalıyla Hz. Peygamberden aktardığı ikinci rivayet, Bakara sûresi 185. âyetin “فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ / *Öyleyse içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu*

⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/539. ; Rivayetdeki parantez içi bilgiler Kurtubî tefsirinde aynı âyet için İbn Abbas’ın yaptığı açıklamalardan alınmıştır. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî el-Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Dr. Muhammed İbrâhim el-Hifnâvî, thr. Mahmûd Hâmid Osman, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1426/2005), 1/527-528.

⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/540-541.

⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/542. Taberî, bu sentezi: “Hz. İbrâhim’in duasına kadar bu durumun Peygamberlerin diliyle bildirilmediğini, Hz. İbrâhim’in yaptığı dua ile onun dilinden Mekke’nin harem olduğu bildirilmiştir.” diyerek yapmaktadır.

oruçlu geçirsin.” bölümünün tefsiri bağlamında nakledilmektedir. Ancak Mücâhid, âyetle ifade edilen ramazana şahit olma konusunda bir açıklama yapmamıştır. Bu rivayette müfessir, İbn Abbas’tan Allah resulünün bir ramazan ayında Mekke’den Medine’ye yolculuk yaparken Usfan denilen yerde mola verdiği esnada bir su tası isteyip onu elinin üzerine koyarak (muhtemel ki elini yukarı kaldırarak) herkesin görmesini sağlayıp suyu içtiğini aktarmaktadır.⁵⁹ Bu rivayetle Mücâhid, yolculukta oruç tutup/tutmama konusunda fâkih âlimlere temel olacak bir açıklamayı nakletmiş olmaktadır. Ayrıca bu rivayetle fikhî bir kaide Peygamberimizin uygulamasıyla öğrenilmektedir. Taberî’nin bu rivayeti 185. âyetin altında zikretme sebebi ise aya şahit olmanın ne demek olduğu konusunda âlimlerden gelen görüşlere yaptığı eleştiriye delil göstermek istemesidir, denilebilir.

Mücâhid’in hocasından aktardığı rivayetleri zikrettikten sonra son olarak onun Kâ’b b. Ucre kanalıyla Hz. Peygamberden yaptığı aktarıma değinelim. Mücâhid bu nakli Kâ’b’dan dört farklı isnatla aktarmıştır. Bu rivayet, Bakara sûresi 196. âyetin “(İçinizden her kim hastalanır ve başından rahatsız olur da tıraş olmak zorunda kalırsa) fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi(gerekir).” anlamındaki bölümü için zikredilmiştir. Söz konusu rivayette, umre için yola çıkan Peygamberimiz ve ashab-ı kirâm Hudeybiye’de iken yaşanan bir durum anlatılmaktadır. İhtimal ki zorlu yolculuk şartları ve Mekke’ye girmeleri engellendiğinden temizlenme imkânı bulamadığı için Kâ’b b. Ucre’nin saçları bitlenmiştir. Onun bu durumunu gören Allah Resulü haşeratların kendisine zarar verip vermediğini sormuştur. Müfessir bu soruya Kâ’b’ın “evet, zarar veriyor” diye cevap

⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/199-200. Müfessir bu rivayeti kendisi gibi tâbiünden olan Tâvus kanalıyla İbn Abbas’a dayandırmaktadır. Bu rivayete benzer bir açıklama farklı bir isnatla İbn Abbas’tan da gelmektedir.

vermesi üzerine âyetin bu bölümünün indiğini söylemektedir.⁶⁰ Mücâhid, söz konusu rivayetle âyetin bu cümlesinin kimin için ve ne sebeple indiğini aktarmış olmaktadır. O, bu rivayetle her ne kadar Kâ'b b. Ucre özelinde sebab-i nüzûl bilgisi aktarmış olsa da anlatılan durum fikhî bir kaidenin oluşmasına temel olacak bilgi içermektedir.

Burada müfessirin Hz. Peygamberden yaptığı aktarımlara değinilmiştir. Müfessir sahâbî kanalıyla veya arada sahâbî olmaksızın Hz. Peygamberden aktarım yapmaktadır. Bu nakillerin bir kısmında nüzûl sürecinde yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Bir kısım aktarımlardan fikhî kaidelere temel olacak bilgiler ile âyetin ne sebeple ve kim için indiği hakkında bilgiler edinilmektedir. Bununla birlikte iman noktasında diğer din mensublarının durumlarının ne olduğuna dair bilgi de bu aktarımlarda bulunmaktadır.

1.2.1.2. Sahâbeden Yaptığı Aktarımlar

Câmiu'l-beyân tefsirinde Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin âyetlerine dair Mücâhid'den gelen rivayetlere bakıldığında onun bazı sahâbînin yaptığı açıklamaları naklettiği görülmektedir. Müfessir bu nakillerin büyük bir kısmını tefsir ilmini kendisinden tahsil ettiği sahâbî olan Abdullah b. Abbas'tan yapmaktadır. Burada öncelikle bu nakillere örnek verilecek daha sonra diğer sahâbîden yaptığı aktarımlara değinilecektir. Hocasından aktardığı rivayetlere bakıldığında İbn Abbas'ın fikhî açıklama yaptığı ve sebab-i nüzûle ait bilgiler verdiği görülmektedir. Bunun yanında müfessirin hocası söz konusu rivayetlerde kelime açıklaması da yapmaktadır. Ayrıca bu rivayetlerden "İbn Abbas yorumudur" denilebilecek izahlarda bulmak mümkündür.

⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/384-388.

Müfessirin bu bilgilere dair aktarımlarını somutlaştırmak için söz konusu rivayetlere birer örnek verilecektir.⁶¹

Burada öncelikle onun hocasından naklettiği ve bir âyet kelimesinin açıklandığı rivayete değinelim. İbn Abbas'tan yapılan nâkile dair vereceğimiz örnek rivayet Bakara sûresi 198. âyetinde “فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ / *Arafat'tan sel gibi inerken*” kesitinin tefsiri için gelmiştir. Mücâhid, âyetin bu cümlesinde geçen Arafat'ın mahiyetini açıklamak için naklettiği rivayette hocasının Arafat ismi için: “Dağın aslı ‘عَرَفَاتُ’ (عَرَفَة) kelimesinden gelir, Arafat dağına gelene kadar (ki alanda) arkasında durulan yerdir.” dediğini bildirir.⁶² Bu rivayete göre İbn Abbas kelimenin kökenine dair açıklama yapmıştır.

Mücâhid'in hocasından naklettiği sebab-i nüzûl rivayeti ise Bakara sûresi 223. âyetin “نَسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَآتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ / *Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.*” ifadesi için gelmiştir. Müfessir, bu rivayette Kur'an'ı hocasına baştan sona her âyet üzerinde durarak, âyetler hakkında soru sorarak üç kez okuduğunu ifade etmektedir. Bu âyete geldiklerinde ise o, İbn Abbas'ın Kureys'ten bir kabileye mensup erkeklerin Mekke'de iken hanımları ile dinin izin vermediği şekillerde de cinsi münasebet kurduklarından ve bu erkeklerin Medine'ye gelip Ensar kadınlarıyla evlendiklerinde Mekke'deki alışkanlıklarına devam etmek istediklerinden haber verdiğini söylemektedir. Müfessir ayrıca hocasının “Medine’li kadınların bu

⁶¹ Müfessir hocasından gramer, nesh, kıraat, İsrâiliyat, sebab-i nüzûl, mübhemât ve muhkem-müşâbihe dair de aktarım yapmıştır. Mücâhid'in hocasından bu Kur'an ilimleri ile âyet kelimeleri ve fikhî izahlara dair diğer aktarımlarına “*Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde Mücâhid b. Cebr'in İbn Abbas'a Dayandırdığı Rivayetler-Taberî Tefsiri Özelinde-*” isimli makale çalışmasında yer verilmiştir. Davut Şahin - Esra Ertekin, “Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde Mücâhid b. Cebr'in İbn Abbas'a Dayandırdığı Rivayetler-Taberî Tefsiri Özelinde-”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/4 (2022), 2357-2372.

⁶² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/514. ; Ayrıca müfessir, hocasının Bakara sûresi 48. âyetin “عَلَّ” kelimesine yaptığı açıklamayı da aktarmıştır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/638. ; Diğer kelime izahı aktarımları için bk. Şahin - Ertekin, “Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde Mücâhid b. Cebr'in İbn Abbas'a Dayandırdığı Rivayetler-Taberî Tefsiri Özelinde-”, 2364-2365.

duruma itiraz etmeleri üzerine bu âyet indi.” dediğini aktarmaktadır.⁶³ 223. âyet için müfessirin hocasından aktardığı bu rivayet ile hem âyetin iniş sebebi hem de nüzûl ortamında eşler arası münasebetin durumu ve buna dair belirlenen sınır öğrenilmektedir.

Mücâhid’in İbn Abbas’tan fikhî bilgi içeren aktarımlarına verilecek örnek rivayet Bakara sûresi 178. âyetin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Kısas konusundan haber veren bu âyetin “أَمْ غَفَىٰ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٍ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ / *Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir.*” bölümü için Mücâhid, İbn Abbas’tan iki rivayet aktarmaktadır. Onlardan ilkinde hocası: “Affetme, kasıtlı öldürmede diyet almaktır; örfе tabi olunmalı ve bu diyet güzellikle ödenmelidir.” açıklamasını yapmaktadır.⁶⁴ Bu âyet kesiti için hocasından aktardığı diğer rivayet: “Öldürenden kabul edilen diyet affetmedir, örfе göre affedilen kişi ölenin kardeşine güzellikle diyet öder.” şeklindedir.⁶⁵ Müfessirin aktardığı rivayetlere göre İbn Abbas, kasten birini öldürme durumunda ölenin velisinin diyet adı altında katilden bir bedel almayı kabul etmiş olmasını katilin affedilmesi olarak değerlendirmektedir. O bu nakillerde ayrıca söz konusu diyetin, zamanın örfü çerçevesinde usulünce ödemesi gerektiğini söylemektedir. Bu hususta İbn Abbas’tan farklı tarikle iki rivayet daha vardır. Bu iki rivayette yaptığı izah, Mücâhid’in aktardığı rivayetlerdeki açıklamaya benzemektedir.⁶⁶ Âyetin söz konusu cümlesi için

⁶³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/755. ; Müfessirin sebab-i nüzûl bağlamında hocasından Bakara sûresi 280. âyete ilişkin diğer aktarımı için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/57. 61-62. ; Diğer sebab-i nüzûl aktarımları için bk. Şahin - Ertekin, “Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde Mücâhid b. Cebr’in İbn Abbas’a Dayandığı Rivayetler-Taberî Tefsiri Özelinde-”, 2366.

⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/104.

⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/105. Müfessirin hocasından fikhî izah olarak aktardığı diğer rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/171. 174-175. ; 3/345-346. 370. ; 3/348.350. 368. ; 3/735-736. ; 4/325. ; Diğer fikhî aktarımları için bk. Şahin - Ertekin, “Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde Mücâhid b. Cebr’in İbn Abbas’a Dayandığı Rivayetler-Taberî Tefsiri Özelinde-”, 2362-2364.

⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/105.

Mücâhid'in kendisinden farklı isnatlı dört rivayet gelmektedir. Bu rivayetlerde müfessir: "Affetme, kişinin kısıstan vazgeçmesi ve diyet almasıdır, diyeti kabul eden kişi kısas yapmaktan vazgeçer." şeklinde hocasının izahına mutabık bir açıklama yapmaktadır.⁶⁷ Onun yaptığı bu izah sanki İbn Abbas'tan aktardığı bilgiyi daha anlaşılır kılmaktadır. Taberî, âyet kesiti ile ilgili rivayetleri sıraladıktan sonra yaptığı değerlendirmede: "Kardeşi için kısas yapma hakkına sahip olan kişi bundan vazgeçer ise affedilen kişinin örfe uygun olarak diyet ödemesi gerekir." diye açıklama yaparak Mücâhid ve hocasının yaptığı izahları tercih etmiştir.⁶⁸

Mücâhid'in, hocasının yorumu sayılabilecek açıklamalarına dair yaptığı nakil içinde bir örnek verelim. Müfessirin naklettiği İbn Abbas'ın yorumu olarak değerlendirilebilecek bir rivayet Bakara sûresi 96. âyetin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Bu âyette insanlar içinde çok (uzun) yaşama arzusunda olanlar bulunduğu ve onların hayata düşkünlüğünün müşriklerden daha fazla olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki bin yıl yaşama arzusunda olan insanların var olduğu bildirilmektedir. İşte Mücâhid, bu âyetteki "يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ / Onların her biri bin yıl yaşamak ister." bölüm için hocasından: "Bu, acemlerin 'سَالِ زِهْ نَوْرُوزِ مِهْرَجَانِ دَرْ' / *hezar bin sâl zih nevruz mihrcân der*" sözünü andırmaktadır" şeklindeki yorumu aktarmaktadır.⁶⁹ Saîd b. Cübeyr kanalıyla gelen bir rivayette İbn Abbas: "(Müşriklerden) biri hapşırıldığında ona 'زِهْ هَزَارَ سَالٍ' / *zih hezâr sâl* yani bin yıl yaşa' derler!" açıklamasını da yapmaktadır.⁷⁰ Bu bilgilere göre bizim kültürel söylemlerimizden olan çok yaşa, nice bayramlara eriş gibi cümleler Mücâhid'in hocası tarafından çok yaşama arzusuna yorulmuştur, denilebilir. Buraya kadar

⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/105-106.108.

⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/109-110.

⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/278. Rivayette geçen cümlelerin anlamı "Nevruz mihrcânda (bayramında) bin yıl yaşa" şeklindedir. ; Müfessirin İbn Abbas'tan aktardığı yorum içerikli diğer rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/550.

⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/279.

müfessirin İbn Abbas'tan yaptığı nakilleri ifade edildi. Şimdi onun diğer sahâbîden aktardığı açıklamalara değinilecektir.

Üzerinde çalışılan iki sûre için Taberî tefsirindeki Mücâhid'den gelen rivayetlere bakıldığında onun, İbn Abbas dışında Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Kâ'b b. Ucre ve Câbir b. Abdullah'tan aktarım yaptığı görülmektedir. Bunlardan ilk ele alınacak rivayet Hz. Ömer'in bir uygulamasını bize aktarmaktadır. Âl-i İmrân sûresi 92. âyetin ikinci kesiti olan “وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ / *Her ne harcarsanız Allah onu bilir.*” ifadesi için Mücâhid'den gelen rivayet vardır. Bu rivayet şöyledir: “Hz. Ömer hicri 10. Yılın Safer ayında Farslarla yapılan Celûlai (Celûlâ) savaşında Kisrâ'nın Medâin şehrinin fethedildiği gün, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye bir mektup yazar. Ondan kendisi için bir cariye satın almasını ister. Hz. Ömer bu cariyeyi yanına çağırır ve ‘Şüphesiz Allah Teâlâ “لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا” نُحِبُّونَ / *Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça birre/iyiliğe asla erişemezsiniz.*” buyuruyor.’ diyerek cariyeyi azat eder.” Mücâhid, rivayetin devamında bu âyetteki durumun İnsan sûresi 8. âyetinde “*Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*” ve Haşr sûresi 9. âyetinde “*Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile fakirleri kendilerine tercih ederler.*” bildirilen durumlarla aynı olduğunu söyler.⁷¹ İnsan ve Haşr sûrelerindeki bu iki âyetle vasfedilen özellikleri yapanlar, Allah'ın rızasını uman kullardır. Müfessir bu iki âyetle Âl-i İmrân sûresi 92. âyeti bağdaştırmaktadır. O halde Mücâhid'in bu iki âyetle bildirilenleri yerine getirip Allah'ın rızasını uman kulların sevdikleri şeylerden infak edenler olduğunu düşünmektedir, demek yanlış olmaz. Âyetin âyetle izah edildiği bu

⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/574-575. Taberî âyetin devamında yer alan “وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ / *Her ne harcarsanız Allah onu bilir.*” bölümüne “neyi tasadduk ederseniz Allah onu bilir” diye anlam vermiştir. Âl-i İmrân sûresi 92. âyetten önceki âyetlerde Allah Teâlâ kâfirlerin dünya ve ahiretteki durumlarından ve kâfirlerin ahirette kendilerini kurtarmak için yeryüzünün dolusu altın verseler de bunun faydasız olacağından haber verilmektedir. Sonra da bu âyetle Allah'ın rızasına dolayısıyla cennete (ki الْبِرُّ, âlimlerce burada cennet olarak izah edilmiştir) erişmek için ne yapılması gerektiğini bildirmiştir.

rivayette müfessir ayrıca sahâbîden Hz. Ömer'in bu âyete binaen yapmış olduğu köle azat etme eylemini Cenâb-ı Hakk'ın rızasına ulaşacak fillerden biri olduğunu ifade etmiştir.

Müfessirin Hz. Ömer'in uygulamasından haber verdiği rivayete değindikten sonra kendisinden fıkıh ilmi tahsil ettiği hocası İbn Ömer'den yaptığı aktarımlara örnek verelim. Mücâhid, hac ibadetinden bahseden Bakara sûresi 196 ve 197. âyetler bağlamında Abdullah b. Ömer'den rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlerde haccın bazı konularına açıklık getirilmiştir. İlk olarak onun Bakara sûresi 196. âyette geçen “فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ / Artık size kolay gelen kurbanı geleni gönderin.” kesiti için İbn Ömer'den naklettiği rivayeti ele alalım. Mücâhid, bu ifade için İbn Ömer'in: “Kurbandan insanların kolayına gelen deve ve inektir.” dediğini aktarmaktadır.⁷² Taberî, kurban edilecek hayvanlardan insana en kolay gelenin koyun olduğunu söyleyerek tercihinin belirtir.⁷³ Bu durumda müfessirin Abdullah b. Ömer'den bildirdiği açıklama tercih görmemiştir.

Mücâhid'in İbn Ömer'den yapmış olduğu diğer aktarımlar ise haccın zamanından ve yasaklarından haber veren Bakara sûresi 197. âyetin tefsiri bağlamındadır. Müfessir, İbn Ömer'den yaptığı bu nakillerde âyette geçen “الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ” ve “وَلَا فُسُوقٌ” ifadeleri açıklanmaktadır. Bu ifadelerden ilk ikisi için gelen rivayetleri inceleyelim. Bunların ilki için Mücâhid, bilinen aylar ifadesini İbn Ömer'in Şevval, Zilkâde, Zilhicce aylarının tamamı olarak açıkladığını aktarır.⁷⁴ Müfessir, söz konusu ifade için İbn Ömer'in izahının aynısını kendisi de yapmıştır. O, ayrıca: “Şevval ve Zilkâde ayları ile Zilhicce ayının ilk on günüdür.” şeklinde bir

⁷² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/354. Müfessir söz konusu ifade için İbn Abbas'tan da nakil yapmıştır. Bu nakillerde İbn Abbas kurbandan kolayınıza gelen şey için sekiz çiftten biridir (deve, inek, koyun, keçi) ve o, koyundur açıklamalarını yapmaktadır.

⁷³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/357.

⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/447.

açıklama daha yapar.⁷⁵ Taberî, Mina günlerinin bitmesiyle hac için yapılacak başka bir ibadet kalmadığından bilinen aylar ifadesine en uygun izahın Zilhiccenin ilk on gününü kapsayan açıklama olduğunu söyler.⁷⁶ Buna göre o, söz konusu âyet ifadesinin anlamı için Mücâhid'in İbn Ömer'den yaptığı nakli değil de kendi açıklamasını uygun bulmuştur. Mücâhid'in 197. âyetteki İbn Ömer'den diğer aktarımı "فَلَا رَفَثَ" ifadesi içindir. O bu rivayette söz konusu ifadeye İbn Ömer'in: "Kadınlara cinsel ilişki imasında bulunmayın." şeklinde anlam verdiğini aktarır.⁷⁷ Müfessir kendisine dayanan rivayetlerde bu ifade için "رَفَثٌ, cimâdır" şeklinde açıklama yapmaktadır.⁷⁸ Bu durumda Mücâhid, söz konusu kelimeye "cima" ve "cima imasında bulunma" şeklinde iki anlam bildirmiştir. Taberî "رَفَثٌ" kelimesini bu iki anlamdan birine tahsis edecek bir gerekçe olmadığından müfessirin verdiği ve onun İbn Ömer'den aktardığı anlamı da uygun bulmaktadır.⁷⁹ 197. âyet özelinde Mücâhid, sahâbî olan ve kendisinden fıkıh ilmini tahsil ettiği hocası İbn Ömer'den nakil yapmış olmasına rağmen onun kendi izahları tefsirdeki hocası İbn Abbas'ın açıklamalarıyla örtüşmektedir.

Yukarıda müfessirin Abdullah b. Ömer'den aktarımlarına değinildi. Şimdi de onun İbn Ömer dışındaki sahâbî aktarımlarına bakalım. Mücâhid'in sahâbî aktarımlarına ait bir diğer rivayet, Âl-i İmrân sûresi 96. âyetin "أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ" / *İnsanlar için kurulan ilk ev*" ifadesi için gelmektedir. Müfessir rivayetinde Kâbe'nin yeryüzünden iki bin yıl önce, suyun üzerinde köpük şeklinde yaratıldığı bilgisini

⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/446. 448. ; Müfessirin yaptığı bu ikinci izah aynı zamanda İbn Abbas, İbn Ömer ve Abdullah b. Mes'ûd gibi müfessir sahâbîlerden de gelmektedir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/444.445.446.

⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/452.

⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/463. ; Müfessirin İbn Ömer'den diğer nakli için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/474.

⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/465-466,468. Mücâhid'den burada aktardığımız "رَفَثٌ" kelimesi için "Cimâdır." ve "Sözlü imada bulunmadır." şeklindeki izahlar, her ikisi de hocası olan İbn Abbas ve İbn Ömer'den farklı isnatlarla da gelmiştir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/458-459. 463-467.

⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/468-469.

nakletmektedir. Mücâhid, bu bilgiyi Abdullah b. Amr'dan aktarmaktadır.⁸⁰ Taberî müfessirin yaptığı bu nakli tercih etmez. Hz. Peygamberden gelen sağlam bir senede dayanan rivayet sebebiyle bu konuda Hz. Ali, Saîd b. Cübeyr ve Hasan-ı Basrî'den (ö.110/728) gelen: “Kâbe, yeryüzünde ibadet için yapılan ilk evdir.” görüşünü tercihe şayan bulur.⁸¹

Mücâhid, sahâbîden bir de Cabir b. Abdullah'tan rivayet nakletmektedir. Bu rivayet Âl-i İmrân sûresi 168. âyetin “قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا” / (Onlar), *kendileri oturup kaldıkları hâlde kardeşleri için ‘Eğer bize uysalardı, öldürülmezlerdi’ diyen kimselerdir.*” bölümü içindir. Mücâhid, bu sözü söyleyenin Abdullah b. Übey b. Selûl (ö.9/631) olduğu bilgisini Cabir b. Abdullah'tan aktarır.⁸² Taberî âyetteki “Bize uysalardı ölmezlerdi.” sözünü söyleyenlerin Uhud savaşına katılmayan münafıklar olduğunu ifade etmektedir.⁸³ Bu durumda müfessirin Cabir b. Abdullah'tan yaptığı nakil Taberî'nin değerlendirmesine uygun düşmektedir.

Burada Mücâhid'in Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri bağlamında İbn Abbas ve diğer sahâbîden yaptığı nakiller örnek rivayetler üzerinden anlatılmaya çalışıldı. Bu aktarımlara bakıldığında onun İbn Abbas'tan kelime izahı, fikhî ve tefsirî açıklamalar naklettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra müfessirin yaptığı nakillerle sebab-i nüzûl, nüzûl dönemi ve kıraat gibi konularda İbn Abbas'ın yaptığı açıklamalar öğrenilmektedir. Mücâhid, İbn Abbas dışında diğer sahâbîden de nakil yapmaktadır. Sayıca az olan bu nakillerde ise âyetteki bir ifade veya kelimedenden kastedilenin ne ve

⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/591.

⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/590-591. ; Sahih senetle Hz. Peygambere dayanan bu rivayette “Ebu Zer'in ‘Yeryüzünde yapılan ilk mescit neresidir?’ sorusuna Allah Resulü ‘Mescid-i harâm'dır’ diye cevap vermiştir.” Taberî, “Peygamberimiz bu haberle yeryüzünde yapılan ilk mescidin Kâbe olduğunu açıkladı.” der. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/593.

⁸² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/227. ; Taberî, âyetteki bu ifadenin Abdullah b. Übey hakkında indigi bilgisini ayrıca Katâde ve er-Rebî'den de nakletmektedir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/226-227.

⁸³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/225.

kim olduğuna dair açıklamalar yer almaktadır. Ayrıca müfessir, ilgili âyet kesitini bir sahâbî uygulamasını örnek vererek izah etmiştir.

Özelinde çalıştığımız tefsirde Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için gelen Mücâhid rivayetlerine bakıldığında onun kendisi gibi tabîinden olan âlimlerden de aktarım yaptığı görülür. Sayıca konu edilmeyecek kadar az olan bu nakillerin bazıları tabîinin kendisinden bazıları ise tabîin kanalıyla bir sahâbîden yapılmıştır. Onun bu çeşit aktarımlarına ilk örnek, Hz. Âdem'in nasıl tövbe ettiğinden haber veren Bakara sûresi 37. âyet için Ubeyd b. Umeyr'den yaptığı nakildir.⁸⁴ Müfessirin tâbîinden bir diğer aktarımı Bakara sûresi 106. âyet için İbn Mes'ûd ashabından (muhtemel ki öğrencilerinden) gelen rivayettir.⁸⁵ Onun tâbîin kanalıyla sahâbîye dayandırarak izah ettiği iki âyet vardır. Mücâhid, Bakara 185. âyet için seferde oruç tutma konusunda İbn Abbas'a dayandırdığı açıklamayı Tâvus kanalıyla nakletmektedir.⁸⁶ O, tâbîinden bir de Mervan b. Hakem ve İbn Ebû Leylâ'dan (ö. 83/702) rivayet aktarmıştır. Söz konusu nakiller Bakara sûresi 227. âyetin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Tâbîinden bu iki müfessir kendilerinden gelen rivayetlerde 227. âyete dair açıklamayı Hz. Ali'ye dayandırmaktadır.⁸⁷ *Câmiu'l-beyân* tefsirinde söz konusu iki sûre için onun tâbîinden başka nakli yoktur.

1.2.2. Mücâhid'in Tefsirdeki Dayanakları Ve Araçları

Mücâhid'in, Taberî tefsirinde üzerinde çalışılan iki sûredeki âyet ve âyet kesitlerini açıklarken hangi kaynakları esas aldığı ve tefsir yaparken hangi araçları

⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/583. Bu rivayette Ubeyd, işlemiş olduğu günah sonrasında Hz. Âdem ve Allah Teâlâ arasında bir konuşma geçtiğini ifade etmektedir. Bu konuşma esnasında Hz. Âdem'in: "Ya Rabbi bu hatayı işlememi takdir ettiğin gibi bağışlanmamı da takdir buyur." dediğini söylemektedir.

⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/390. Bu rivayette İbn Mesud'un ashabı âyetin "مَا تَسْخُ مِنْ آيَةٍ" ifadesini: "Âyet yazı olarak sabit kalır." diye izah etmiştir.

⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/199-200. Bu rivayete "Hz. Peygamberden Yaptığı Aktarımlar" başlığında değinildi.

⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/77. Bu rivayetlerde, Hz. Ali: "Dört ay dolduğunda ila yapan erkeğin sözünü yerine getirene kadar ya da boşayınca kadar yeminini devam ettirmesi durdurulur. İla yapan adam ya sözünü tutar ya da onu boşar." şeklinde açıklama yapmaktadır.

kullandığı bu başlıkta anlatılacaktır. Müfessir, âyet veya âyet kesitlerini Kur'ân'dan başka bir âyet veya âyet kesiti ile açıklamaktadır. Bunun yanında o, âyetleri İsrâiliyat denilen ehli kitap bilgilerine dayandırarak da izah etmektedir. Ayrıca müfessirin âyet açıklaması yaparken Arap dili ve grameri ile nüzûl dönemi bilgilerinden yararlandığı görülmektedir. Onun bu şekilde yaptığı açıklamalar aşağıda başlıklar altında ele alınacaktır.

1.2.2.1. Âyet

Rivayetleri üzerinde çalışma yapılan Mücâhid, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde bazı âyetleri Kur'ân'ın başka âyetlerinden örnekler vererek yahut bu âyetleri delil göstererek izah etmektedir. O, âyetin âyetle açıklamasına giren bu rivayetlerde genellikle kelime izahı yapmaktadır. Bunun yanı sıra izahını yaptığı âyette konu edilen durumun geçtiği diğer âyetleri de aynı rivayet içinde ifade etmektedir. Ayrıca Mücâhid, açıkladığı âyetin anlamının Kur'ân'daki başka âyetler gibi olduğunu da yani söz konusu âyeti diğer örnek verdiği âyetler gibi anlamak gerektiğini de söylemektedir.

Şimdi ilk olarak kelime açıklaması şeklinde gelen ve müfessirin yaptığı izahı desteklemek adına başka âyetlerden örnekler verdiği rivayetleri ele alalım. Bu kelime izahlarından ilki Bakara sûresi 46. âyetin tefsiri bağlamında nakledilmiştir. Mücâhid, huşulu kulların Allah'a kavuşacaklarını kesin olarak bildiklerini haber veren bu âyet için başka âyetleri delil göstermiştir. O, rivayette önce âyetin “يَظُنُّونَ / Çok iyi bilirler.” ibaresi için Kur'ân'da (geçen) her “ظَنَّ” kelimesinin yakîn (kesin bilgi) ifade ettiğini bildirmektedir. Böylece müfessir, tefsir için genel bir kural belirlemiş olmaktadır. Müfessir, rivayetin devamında ise Hâkka sûresi 20. âyette geçen “إِنِّي ظَنَنْتُ” ifadesi ile Tevbe sûresi 118, Yûnus sûresi 22 ve Fussilet sûresi 48. âyette geçen “ظَنُّوا”

ifadelerinin kullanımını yaptığı açıklamaya delil göstermektedir.⁸⁸ Taberî rivayetleri bildirmeden önce Arap dilinde bazen kesin bilginin bazen de şüphenin “zan” diye isimlendirildiğini açıklamaktadır.⁸⁹ O halde Mücâhid’in yaptığı açıklamanın Arap dilbilgisine katkı sağlamış olması muhtemeldir.

Müfessir, aynı sûrenin 121. âyetindeki “يَتْلُونَهُ” kelimesini de başka âyetten örnek vererek açıklamaktadır. Âyetin kendilerine kitap verilenlerin o kitabı hakkıyla okuduklarını ifade eden “يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ” bölümüne Mücâhid, “Ona (kitaba) hakkıyla tabii olanlar.” diye anlam vermektedir. Bu anlamı verme sebebini ise aynı rivayette: “(Şems sûresi 2. âyeti kastederek) ‘وَالْقَمَرَ إِذَا تَلَّيَهَا’ âyetini bilmez misiniz? Onun manası ‘Ay güneşe tabii olmuştur.’ şeklindedir.” diye ifade eder.⁹⁰ Müfessir bu rivayetle Bakara sûresi 121. âyetteki “يَتْلُونُ” kelimesini Şems sûresinin 2. âyetindeki “تَلَّيَهَا” kelimesiyle aynı anlamda olduğunu bildirmektedir.⁹¹ Taberî bu ifadeye ayrıca “Onu (kitabı) hakkıyla okuyorlar.” şeklinde anlam verildiğini de bildirmektedir. Ayrıca o, âlimlerin Mücâhid’in izahındaki anlam üzerinde icmâ ettiğini söyleyerek tercihini bu görüşten yana yapmaktadır.⁹²

Mücâhid’in bir âyette geçen kelimeyi bir başka âyetle açıklaması sayabilecek diğer rivayet Bakara sûresi 135. âyet için gelmektedir. İnsanların doğru yola erişebilmeleri için kendi dinlerine tabi olunması gerektiğini söyleyen Yahudi ve Hristiyanlardan haber veren bu âyette Allah Teâlâ Hz. Peygamberin onlara karşılık olarak “قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ / De ki: ‘Hayır, hakka yönelen İbrâhim’in

⁸⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/624-625. ; Müfessir “zan” kelimesine verdiği anlamı desteklemek için örnek verdiği diğer âyetlerdeki bu kelime meallerde “kesin olarak bilmek” anlamında kullanılmıştır. Bakara 2/46; <https://www.kuranmeali.com/Ayetkarsilastirma.php?sûre=2&ayet=46>. Erişim Tarihi: 10.04.2022; Mücâhid benzer bir açıklamayı Bakara sûresi 180. âyetteki “خَيْرًا” kelimesi için yapmıştır. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/135.

⁸⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/623-624.

⁹⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/490.

⁹¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/488-489. Burada söz konusu âyet kesitine İbn Abbas da öğrencisiyle aynı anlamı vermiştir.

⁹² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/492-493. Taberî bildirdiği bu ikinci görüşe dair bir rivayet zikretmemiştir.

dinine uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi.' demesini" buyurmuştur. Mücâhid, âyetin bu kesitinde yer alan "الْحَنِيفُ" kelimesine "الْحَاجُّ / hacı (hacceden)" anlamı vermektedir. Taberî bu izahın hemen ardından müfessirin Hac sûresinin 31. âyetinde geçen "حُفَّاءُ" kelimesine "حُجَّاجٌ / hacılar" anlamı verdiği rivayeti nakletmiştir.⁹³ Burada müfessir izahına başka âyeti örnek vermemiştir. Taberî onun başka âyette aynı kelime için yaptığı açıklamayı burada zikretmeyi uygun görmüştür. Mücâhid'in (Hac sûresi 31. âyetin) "حُفَّاءُ" kelimesi için "Tabi olanlar" şeklinde de bir açıklaması bulunmaktadır.⁹⁴ Taberî, âyetin söz konusu kelimesine "Hz. İbrâhim'in dini", "İhlâslı olmak" ve "İslam" diye de anlam verildiğini bildirmektedir.⁹⁵ Rivayetleri zikrettikten sonra ise hanifliğin, İbrâhim dinine tabii olmak olduğunu söyleyerek sadece müfessirin aktardığı "tabi olanlar" anlamı ile "İbrâhim'in dini" izahını mezcetmiştir. O, Mücâhid'in "hacceden" şeklinde verdiği anlamı tercih etmeme sebebini "Cahiliye'de şirk ehlinde olanlarda haccetmekteydi bu durumda onların Müslüman olmaları gerekirdi" diye ifade etmiştir. Ayrıca Âl-i İmrân sûresi 67. âyette Hz. İbrâhim'in müşrik olmayıp hanîf bir Müslüman olduğunun haber verildiğini de gerekçesine eklemiştir.⁹⁶

Âyetle izah konusunda müfessirin Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerindeki bazı âyetleri Kur'an'dan başka âyetler gibi anlamak gerektiği kanaatine ulaşılabilir açıklamaları da vardır. Bu rivayetlere ilk örnek Bakara sûresi 28. âyete dairdir. Bu ilk rivayet âyetin "كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ" / *Siz cansız(henüz yok) iken sizi diriltten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir.*" bölümü için gelmektedir. Bu rivayette müfessir:

⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/592.

⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/593.

⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/593-594. Taberî "İhlâslı olmak" açıklamasını Süddî'den nakletmiştir. Diğer iki açıklama için bir rivayet bildirmemiştir.

⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/594.

“Allah sizi yaratana kadar siz bir şey değildiniz, sonra sizi gerçek bir ölümle öldürecek ve sonra sizi diriltecek, Mü’min sûresi 11. âyet(teki) ‘ أَمَنَّا اُنْتَيْنَا وَ اَحْيَيْتَنَا اُنْتَيْنَا / Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin.’ (ifadesi) bu âyetin benzeridir.” şeklinde açıklama yapmıştır.⁹⁷ Âyetle ilgili Abdullah b. Mes'ûd, Mücâhid'in açıklaması gibi Mü’min sûresi 11. âyet ve Bakara sûresi 28. âyetin birbirlerinin benzeri olduğunu söylemiştir.⁹⁸ İbn Abbas ise Mü’min sûresi 11. âyetin iki ölüm ifadesini yaratılmadan önceki toprak olma hali ve hayatın son bulduğu ecel olarak, iki dirilme ifadesini ise insanın yaratılıp hayat bulması ve öldükten sonraki diriltileme ile izah etmiştir. Bu izahı yaptığı rivayette ayrıca Bakara sûresi 28. âyetinde böyle olduğunu (bu şekilde anlaşılması gerektiğini) söylemiştir.⁹⁹ Taberî, bu âyet için İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve Mücâhid'in yaptığı izahı uygun bulmuştur.¹⁰⁰

Mücâhid'e ait olan ve Kur'ân'ın bir âyetini başka bir âyetle daha anlaşılır hale getirme noktasında bir nakilde Âl-i İmrân sûresi 83. âyetin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Müfessir âyetin “ وَلَهُ اَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَالْيَهُ يَرْجِعُونَ / Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O'na döndürölüp götürülecekken.” bölümü için “Bu Allah'ın Zümer sûresi 38. âyetindeki “ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولَنَّ اللهُ / Andolsun, eğer onlara ‘Yeri ve göğü kim yarattı?’ diye sorsan elbette ‘Allah’ derler.” sözü gibidir.” demiştir.¹⁰¹ Mücâhid bu rivayetle Bakara sûresinde ister istemez boyun eğenlerin Allah Teâlâ'nın kudretinin bilincinde olduğunu ifade etmek için Zümer sûresi 38. âyeti delil göstermektedir.

Mücâhid'e dayanan ve iki âyetin anlam yönünden benzeştiğine örnek olacak son rivayet Âl-i İmrân sûresi 163. âyetin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Âyetin “ هُمْ

⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/444.

⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/443-444.

⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/445.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/450.

¹⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/549. ; Mücâhid'in âyeti âyetle tefsiri noktasında diğer açıklamaları için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/583. 1/584.

دَرَجَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ / Onlar (insanlar) Allah katında derece derecedirler.” bölümü için Mücâhid: (Enfâl sûresi 4. âyeti “لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ” kastederek) “Bu Allah’ın ‘عِنْدَ اللَّهِ’ / Onlar için (dereceler) Allah katındadır.” sözü gibidir.” demiştir. Bu âyet için İbn Abbas’tan (insanların Allah katında ki derecelerinin) amelleri nispetinde olduğu, İbn İshak’tan ise insanların yaptıkları her amel için cennet ve cehennemde dereceler olduğu bilgisi aktarılmıştır.¹⁰² Taberî, İbn Abbas ve İbn İshak’ın açıklamalara binaen Allah’ın rızasını kazananlar ve Allah’ın gazabına uğrayanların Allah katında mevkilerinin farklı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³

Bakara sûresinde Mücâhid’in âyette geçen bir kelimedenden neyin kastedildiğini açıkladığı bir rivayet vardır. Bu rivayet, İsrailoğullarına nimet verilmesini konu edinen 40. âyete dairdir. Müfessir, âyette geçen “نِعْمَتِي” kelimesi için Kur’ân’ın haber verdiği bilgilere dayanarak izah yapmaktadır. Ona göre Allah’ın İsrailoğullarına verdiği nimetler; Onlar için taştan su fışkırtması, kudret helvası ve bildircin eti indirmesi ile onları Firavun hanedanına kölelikten kurtarmasıdır.¹⁰⁴ Burada müfessir, aynı sûrenin diğer âyetlerinde bildirilen nimetleri saymıştır ama rivayette o âyetleri zikretmemiştir. Rivayet içeriğinin dipnotta belirttiğimiz âyetler olduğuna kanaat ettiğimiz için bu rivayeti bu başlık altında zikretmeyi uygun bulduk.¹⁰⁵ İbn Abbas bu âyetin “Size verdiğimiz nimeti hatırlayın.” kısmı için: “Size ve atalarınıza olan nimeti hatırlayın, onları Firavun ve kavminden kurtarmıştı.” diye açıklama yapmaktadır.¹⁰⁶ Taberî, rivayetlerden sonra Kur’ân’da İsrailoğullarına verildiği bildirilen nimetleri tek tek

¹⁰² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/210-211. Süddî de Mücâhid gibi Allah katında insanlar için dereceler olduğunu söylemiştir.

¹⁰³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/210.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/595.

¹⁰⁵ İsrailoğulları için taştan su çıkarıldığı bilgisi için Bakara sûresi 60, kudret helvası ve bildircin etinin indirilmiş olduğu bilgisi için Bakara sûresi 57 ve Firavun hanedanından kurtarıldıkları bilgisi için Bakara sûresi 49-50. âyetlere bakılabilir.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/595.

saymıştır.¹⁰⁷ İhtimal ki o, Mücâhid ve hocasının yaptığı izahlara istinaden söz konusu nimetleri sıralamıştır.

Konu ile ilgili ele alınan örnek rivayetlerden Mücâhid'in Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde bazı kelimelerin ne anlama geldiğini Kur'ân'dan başka âyetlerin yardımı ile izah ettiği görülmektedir. Yine onun âyette geçen kelimenin ne olabileceği noktasında da âyeti âyetle izah yöntemini kullandığını söylenebilir. Ayrıca buradaki örnek rivayetlerde müfessirin iki farklı âyeti birbiri ile ilişkilendirerek bunları anlam yönünden bağdaştırdığına dair bilgiler de bulunmaktadır. Mücâhid, iki rivayet hariç âyetler arasındaki ilgiyi kendisi kurmuştur. Bakara sûresi 135. âyetin tefsiri bağlamında Hac sûresi 31. âyetle ilişkilendirme müfessirin bu âyetlerde geçen “حَقَّاءُ” kelimesi için yaptığı aynı açıklamalar sebebiyle Taberî tarafından yapılmıştır. Ayrıca Bakara sûresi 40. âyet için müfessirden gelen rivayetteki izah aynı sûrenin ilgili âyetlerine dayanılarak yapılmış olabileceğine kanaatimizden dolayı âyetler arası bağlantı tarafımızca kurulmuştur.

1.2.2.2. İsrâiliyat

Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer kültürlerden İslamiyet'e girmiş haberler olarak bilinen İsrâiliyat sahâbî döneminden itibaren genellikle Kur'ân kıssa ve darb-ı mesellerinde kapalı bırakılan bölümlere açıklık kazandırmak amacıyla başvuru bilgiden olmuştur. Tâbiîn döneminde İsrâiliyat bilgisi kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır. Bunun bir sebebi de ehli kitap mensuplarının İslamiyet'e tabii olmalarıdır. Rivayetleri konu edinilen tâbiîn müfessiri Mücâhid'in kıssa ve darb-ı mesellere dair açıklamalarında İsrâiliyat bilgisi kullandığı görülmektedir. Özelinde çalıştığımız tefsirde Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için kendisinden gelen rivayetlerdeki müfessirin bazı açıklamaları Kitab-ı Mukaddes'teki bilgilerle

¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/594.

örtüşmektedir. Mücâhid'in bu türdeki izahları Müslüman olan ve kendilerinden İsrâiliyat haberlerinin sadır olduğu Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ile Kâ'b el-Ahbâr'ın (ö. 32/652-53[?]) açıklamalarına da benzemektedir.

Mücâhid'in İsrâiliyat bilgisine dayanarak yaptığı ilk açıklama Bakara sûresi 30 ilâ 39. âyetler arasında bilgisi verilen yaratılış kıssasının 36. âyetine dairdir. Müfessir, âyetin “وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُم لِبَعْضٍ عَدُوٌّ / Bunun üzerine biz de, 'birbirinize düşman olarak oradan aşağı inin' dedik.” bölümünde birbirlerine düşman olarak yeryüzüne inenlerin Hz. Âdem, iblis ve yılan olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ O, kendisine dayanan bir diğer rivayette Hz. Âdem, iblis ve yılanın soylarından geleceklerin de birbirine düşman olacağını ifade etmektedir.¹⁰⁹ Kıssaya dair müfessirin bu açıklaması Tevrat'ın yaratılış bölümünde yer almaktadır.¹¹⁰ Birbirlerine düşman olanlar ifadesi için İbn Abbas'tan gelen rivayette Mücâhid'in açıklamasındaki bilgiye ek olarak Hz. Havva'nın da zikredildiği görülmektedir.¹¹¹ Taberî, Bakara sûresi 36. âyette kastedilenlerin Hz. Âdem ve eşi olduğu konusunda icmâ edildiğini rivayet zikretmeden evvel ifade etmektedir.¹¹² Buna göre müfessir, bu âyet üzerinde icmâ edilen bilgi yerine Tevrat kaynaklı habere dayanarak izah yapmıştır, denilebilir.

Mücâhid'in Hz. Mûsâ ve İsrailoğullarına dair aktarılan kıssalara dair yaptığı bazı açıklamalar da İsrâiliyat bilgisine dayanmaktadır. Müfessirin açıklama yaptığı kıssalardan biri, Bakara sûresi 47 ve 59. âyetler arasında anlatılmaktadır. Bu kıssada Firavun'un zulmünden kurtarılıp nimet verilen İsrailoğullarından haber verilmektedir.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/572.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/573. ; Müfessirin İsrâiliyat içerikli diğer açıklamaları için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/702. 705. 2/319. 327. 4/417-418. 449-453. 468-469.

¹¹⁰ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2002), Yar.3: 1-15.

¹¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/573.

¹¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/572. ; *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* kitabının müellifi İbn Kesîr, Bakara sûresindeki bu kıssa ile ilgili Selef-i sâlihinden gelen birçok haberin İsrâiliyat bilgisi olduğunu söylemiştir. İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmail b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, (Suûdi Arabistan (Riyad): Dâru Taybe, 1420/1999), 1/236.

Onun söz konusu kıssadaki açıklamalarının ilki Bakara sûresi 51. âyetin “ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ” / Sizler ise onun (Hz. Musa’nın) ardından buzağıyı tanrı edinmiştiniz.” ifadesine aittir. Kendisine dayanan rivayette müfessirin âyetle “الْعِجْلَ” olarak geçen kelimenin “İnek yavrusu” anlamına geldiğini ifade ettikten sonra yaptığı açıklama Tevrat bilgisi ile örtüşmektedir. Bu rivayete göre: Hz. Hârûn kendisi ile birlikte Mısır’dan ayrılan İsrailoğullarından, Firavun hanedanından ödünç aldıkları süs eşyalarını ellerinden çıkararak arınmalarını emreder. Bunun üzerine (onların içinde bulunan) bir Sâmirî Cebrail’in atının ayak izinden bir avuç toprak alır ve bu toprağı yaktıkları altınların içine atar sonra bu karışımı bir kalıba döker. Altın ve toprak karışımı bu kalıba göre buzağı şeklinde bir heykele dönüşür. Rüzgâr içi boş olan bu heykelin ağzından girip dübüründen çıkararak uğultu oluşturur.¹¹³ Âyetin bu kesiti için müfessirin açıklamasına denk düşen Tevrat bölümünde Hz. Hârûn’un kavmin kadınlarına ait olan altınlarla bir put yaptığı bildirilmektedir. Tevrat’ta, Mücâhid’in açıklamasında geçen meleğin bastığı toprak ve kimliği belirtilmeyen Sâmirî’den bahsedilmemektedir.¹¹⁴ Müfessirin âyet kesiti için yaptığı açıklama hocasından aktarılan bilgiye de mutabıktır.¹¹⁵ Taberî, Mücâhid’in bu âyet kesiti için yaptığı açıklamayı İsrailoğullarının buzağıyı put edinme sebeplerine dair izahlar arasında bildirmektedir.

Hz. Mûsâ ve İsrailoğulları kıssasının bir diğer bölümü Bakara sûresi 67 ile 73. âyetler arasında bulunmaktadır. Özetle bu bölümde Allah’ın bir inek kesme emri karşısında lakayt bir tutum sergileyen İsrailoğullarından bahsedilmektedir. Mücâhid’in bu bölümde yer alan 71. âyetin “Neredeyse kesemeyeceklerdi.” ibaresi için yaptığı izah İsrâiliyat kaynaklı olarak değerlendirilebilir. O, bu âyet kesiti için kendisine dayanan rivayette İsrailoğullarının ineği pahalı olması sebebiyle kesmeyecek

¹¹³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/674-675.

¹¹⁴ Çık.32: 1-6.

¹¹⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/669-670.

olduklarını ifade etmektedir. Bu âyet ile ilgili kendisinden gelen isnadı farklı iki rivayette ise derisi dolusunca altın karşılığında bir inek satın alarak kestiklerinden haber verilmektedir.¹¹⁶ Taberî, Vehb b. Münebbih'ten: “Katilin ortaya çıkmasıyla rezil olacaklarını bildikleri için (yani rezil olmaktan korktukları için) ineği kesemeyeceklerdi.” şeklinde bir açıklama aktarmıştır. Ayrıca Vehb, Mücâhid'in yaptığı izahın bir benzerini de yapmıştır.¹¹⁷ Taberî, âyet kesitini bu iki açıklama üzerinden tefsir etmeyi doğru bulduğunu da ifade etmektedir. İbn Kesîr, müfessirin de yaptığı “Pahalı olması sebebiyle ineği kesemeyeceklerdi.” şeklindeki açıklamanın İsrâiliyat kaynaklarından rivayet edildiğini söylemektedir.¹¹⁸ Müfessirin 71. âyetin söz konusu kesitine dair zikredilen açıklaması hem Vehb'in söyledikleriyle örtüşmekte hem de İbn Kesîr'in yaptığı değerlendirmeye göre İsrailî bilgilere dayanmaktadır.

Mücâhid'e ait bir açıklama da Bakara sûresi 102. âyette haber verilen Hârût ve Mârût kıssası içindir. Kendisinden aktarılan uzunca rivayette yaptığı açıklamalar İsrâiliyat kapsamında değerlendirilebilir. Müfessir, âyetin “وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ” / *Babil'deki iki meleğe ilham edilen(sihir)i*” kesitinin tefsiri bağlamında açıklama yapmaktadır. Söz konusu rivayette anlatılanlar şöyledir: Melekler kendilerine kitaplar ve peygamberler gönderilmesine rağmen insanların günahkâr olmalarına şaşırırlar. Allah Teâlâ'da onlara “İçinizden yeryüzünde insanlar arasında hüküm verecek iki (melek) seçin.” buyurur. Melekler bu görev için Hârût ve Mârût'u seçerler. Allah Teâlâ iki meleği yeryüzüne gönderirken onlara “Arka arkaya kitap ve peygamber gelmesine rağmen insanları günah ve isyanlarından dolayı kınamayın.” diye emreder. Ayrıca Allah Teâlâ “Sizinle benim aramda peygamber yok bu sebeple şöyle yapın, böyle dua edin.” diye emir ve yasaklarını bildirerek onları yeryüzüne gönderir.

¹¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/114-115.

¹¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/115.117.

¹¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/301.

Onların her ikisi de Allah’a karşı itaatkârdılar ve yeryüzünde adaletle hükmederler. Gündüzleri insanlar arasında hüküm verirler, akşam olunca da göğe yükselip meleklerle bir arada olurlar. Bu durum, Zühre yıldızı kendilerine güzel bir kadın suretinde görünene kadar devam eder. Kadını gördüklerinde onun hakkında tartışır. Onlardan biri nefsinde kadına karşı bir şey hissettiğinde arkadaşına “Sende de (kadına karşı) benim hissettiğim oluyor mu?” diye sorar. Arkadaşı “evet” diye cevap verince (muhtemel ki ayrı ayrı) kadının yanına gidip onun hakkında bir karara vardıklarını söylerler. O ikisinde kadına karşı şehvet oluşur. Kendi kendilerine “Biz Âdemoğlu gibi kadına şehvet duyup ondan faydalanamayız.” derler. O ikisi kadınla birlikte olunca avret yerleri görünür. Sonra o ikisi bu yaşadıklarını güzel/uygun bulup, kendilerini haklı görürler. Kadın tekrar yıldız halinde önceki yerine döndürülür. Akşam olunca o ikisi göğe çıktıklarında azarlanırlar ve onlara tekrar yeryüzüne inme izni verilmez. Kanatları onları taşımaz. Onlar, bir adamdan “Bizim için Rabbine dua et.” diye yardım isterler. Adam “Yer ehli nasıl olur da gök ehli için duacı, şefaatchi olur.” diyerek hayret eder. O ikisi “Biz gökte Rabbinin senin için hayır dileğini duyduk.” derler. Adam bunun üzerine onlar için dua eder. Allah Teâlâ adamın duasını kabul eder ve onları ahiret ve dünya azabı arasında muhayyer kılar. Onlar birbirlerine bakar. Biri diğerine “Allah’ın ahirette bir gruba ebedi olarak şöyle şöyle azap ettiğini biliyor musun?” diye sorar. Bu azabın dünya azabının yedi misli olduğunu da diğerine söyler. (Dünya azabını seçmeleri) üzerine o ikisine Babil’e inmeleri emredilir. Onlara orada azap edilir. Öyle ki o ikisi dürülmüş demire bağlanır (asılır). Kanatları sebebiyle ileri geri sallandıkları düşünülür.¹¹⁹ Müfessirin meleklerin bir kadınla birliktelik yaşadığına dair verdiği bilgi *Kur’ân Yolu* tefsirinde, ilahi varlıkların insanların kızları

¹¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/348-349. ; Taberî bu rivayetleri Hârût ve Mârût hakkında nakledilen haberler başlığı altında aktarmaktadır. Bu iki melek hakkında İbn Abbas’ın söyledikleri müfessirden aktardığımız rivayetdeki gibidir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/341-343. ; Fındık, bu rivayeti “*İsrailiyata Yer Vermesi*” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 107-109.

ile evlendiğinin haber verildiği Tevrat'ın yaratılış bölümüne dayandırılmaktadır. Aynı eserde ayrıca Hârût ve Mârût ile ilgili İslami kaynaklara dayanan rivayetlere benzer haberleri geç dönem Yahudi eseri olan *Midraş Avkir*'de de yer aldığı bildirilmektedir.¹²⁰ İbn Kesîr, Hârût ve Mârût ile ilgili gelen rivayetlerin sahih ve kesintisiz bir isnat ile Hz. Peygambere dayanmadığını dolayısıyla delilsiz İsrâiliyat hurafeleri olduğunu söylemektedir.¹²¹ Bu bilgilere göre Bakara sûresi 102. âyette haberi verilen Hârût ve Mârût için Mücâhid'in açıklamalarının İsrâiliyata dayandığını ifade etmek yanlış olmaz. Hârût ve Mârût'a dair kendisinden İsrâilî haberler nakledilen Kâ'b el-Ahbâr'a da dayanan bir izah vardır.¹²²

İsrâiliyat kaynaklarında benzeri bulunan bir diğer Mücâhid açıklaması Bakara sûresi 251. âyetin tefsiri bağlamında gelmiştir. Bu âyette Tâlût ve Câlût ordularının karşı karşıya geldiği anlatılmaktadır. Bu âyet için kendisine dayanan rivayette müfessir şu şekilde açıklama yapmaktadır: “Babası Hz. Dâvûd ile Tâlût'un askeri olan kardeşlerine bir şeyler gönderir. Bu esnada Câlût kendisiyle teke tek vuruşacak birini istemektedir. Tâlût askerlerinden bu vazifeyi üstlenecek birini aramaktadır. (Bu durumu gören) Hz. Dâvûd, Tâlût'a Câlût'u öldürmesi halinde kendisine ne vaat ettiğini sorar. Tâlût malının üçte birini vereceğine ve kızını kendisine nikâhlayacağına dair söz verir. Hz. Dâvûd torbasının içine üç tane taş koyup onları İbrâhim, İshak, Ya'kûb olarak adlandırır. Sonra o taşlardan İbrâhim isimli olanı alır sapanı ile atınca taş (tabiri caizse fûze hızıyla) Câlût'un başındaki miğferi delip geçer, onu ve ardındaki

¹²⁰ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/171. ; Yar.6: 2-4.

¹²¹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/360.

¹²² Âyetin bu kesiti için kendisinden İsrâilî haberler nakledilen Kâ'b el-Ahbâr'a dayanan iki rivayet mevcuttur. Kâ'b bu iki rivayette Mücâhid'in de bildirdiği gibi meleklerin insanoğlunu günahlarından dolayı kınadıkları ve içlerinden ikisinin seçilerek yeryüzüne indirildiklerini ifade etmektedir. Onun yaptığı açıklamalar iki meleğin yeryüzüne inene kadarki geçen süreçten haber vermektedir. Buraya kadar söyledikleri Mücâhid'in anlattıklarıyla bağdaşmaktadır. Kâ'b kendisine dayanan rivayetlerde müfessirin söylediklerinin dışında bu iki meleğin yeryüzüne Allah'a şirk koşmamak, zina etmemek ve içki içmemek şartıyla gönderildikleri bildirmektedir. Ayrıca Kâ'b meleklerin söz konusu bu yasaları gün bitmeden yaptıklarını da haber vermektedir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/343-344.

otuz bin kişiyi öldürür.”¹²³ Mücâhid’in 251. âyet için yaptığı açıklamalara İbn Cüreyc’in naklettiği bir rivayette daha rastlamaktayız. Bu rivayette o, ilk aktardığımızı ek olarak şu açıklamaları yapmaktadır: “Câlût’u öldürdükten sonra Hz. Dâvûd Tâlût’tan kendisine verdiği sözü tutmasını ister ama Tâlût sözünden döner. (Bunun üzerine) Hz. Dâvûd İsrailoğullarına ait bir şehre yerleşir ve Tâlût ölünceye kadar orada yaşar. Tâlût öldüğünde ise İsrailoğulları Hz. Dâvûd’a gelerek onu hükümdar tayin ederler ve Tâlût’un hazinelerini ona verirler. Böyle yapmalarına sebep Câlût’u ancak bir peygamberin öldürebileceği kanaatinde olmalarıdır.”¹²⁴ Kur’ân’da Tâlût-Câlût kıssası olarak bildirilen bu vakıa için Mücâhid’in yaptığı açıklamalar Tevrat’ta da benzer şekilde yer almaktadır.¹²⁵ Aynı zamanda Mücâhid’den gelen bu rivayetlerin içeriği, İbn Kesîr tefsirinde İsrâiliyattan zikredilen bilgi olarak değerlendirilmiştir.¹²⁶

Mücâhid b. Cebr’in bazı âyetlere dair açıklama yaparken İsrâiliyat bilgilerinden yararlandığı görülmektedir. Bu durum kendisinin yaşadığı tâbiîn dönemi için oldukça olağandır. Çünkü müfessirin yaşadığı dönemde bu tür bilgilerin tefsir ilmine etkisi çok fazladır. Onun İsrâiliyata dayandırdığı açıklamalar, Kur’ân kıssalarına dairdir. Müfessirin burada ele alınan Kur’ân kıssaları için yaptığı açıklamaların bir bölümünün Kitabı Mukaddes’te de olduğu görülmektedir. Müfessire ait bir bölüm açıklama ise birebir Tevrat’ta yer almasa da oradaki bir takım bilgilerle irtibatlandırılabilir. Bu ilişkilendirme için bir rivayet tefsiri müellifi olan İbn Kesîr’in

¹²³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/506. ; Fındık, bu rivayeti “*İsrailiyata Yer Vermesi*” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 110.

¹²⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/511-513. ; Müfessirden nakledilen bu rivayetteki benzer bir açıklamanın Vehb b. Münebbih’den de geldiğini görmekteyiz. Vehb’den gelen bu rivayette Mücâhid’in söylediklerine ek olarak Hz. Dâvûd’un silah kuşanmayı istemediği, “Allah’ın yardımı olmasa silahın hiçbir faydası olmayacak.” dediği ve Câlût’u öldürmesine rağmen Tâlût’un sözünü yerine getirmek için başka şartlar talep ettiği, onların yerine getirilmesiyle sözünü tuttuğundan haber verilmektedir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/498-500.502-506.

¹²⁵ 1Sa. 17: 1-58.

¹²⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/669.

konu ile ilgili açıklamalarına başvurulmuştur. Bu konuda diğer başvuru kaynağı ise *Kur'ân Yolu* tefsiridir. Ayrıca onun bu tür açıklamaları İsrâiliyat haberlerinin kaynağı sayılan ve Müslüman olmadan önce ehli kitap müntesibi olan kişilerin söyledikleri ile de örtüşmektedir. Mücâhid'in açıklamalarına dayanak edindiği İsrâiliyat bilgilerinin İslam akideleri ile çelişmiyor oluşu, onun bu bilgileri kullanma sebebi olarak görülebilir.

1.2.2.3. *Dil, Gramer*

Câmiu'l-beyân tefsiri özelinde Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerine dair Mücâhid'den nakledilen rivayetlere bakıldığında onun Arap dili ve gramerine temel oluşturacak açıklamalar yaptığı görülmektedir. Sayıca fazla olmayan bu açıklamalar Bakara sûresinde ilgili âyetlerin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Âl-i İmrân sûresine dair müfessirin gramer konusunda bir açıklaması bulunmamaktadır. Bu sebeple Mücâhid'in gramere dair izahlarını Bakara sûresindeki altı farklı âyet için gelen rivayetler üzerinden ele alınacaktır. Müfessirin bu konudaki açıklamaları gramer bilgisi içeren ve içeriğinden gramer bilgisi çıkarımında bulunulan rivayetler olarak iki grupta toplanabilir. Şimdi bu gruplamaya göre onun gramer konusunda yaptığı açıklamalara değinelim.

Mücâhid'den nakledilen ve içeriğinde gramer bilgisi bulunan açıklamaların ilki Bakara sûresi 2. âyetin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Müfessir, âyetin “ذَٰلِكَ الْكِتَابُ / *bu kitap*” ifadesinden kastedilenin “هُوَ هَٰذَا الْكِتَابُ” olduğunu ifade etmektedir.¹²⁷ Bu rivayete göre müfessir bu tamlamadaki “ذَٰلِكَ” işaret isminin “هَٰذَا” diye anlaşılması gerektiğini söylemektedir.¹²⁸ Taberî, Mücâhid'in yaptığı bu izahın müfessirlerin geneli tarafından yapılan bir açıklama olduğunu ilgili rivayetleri zikretmeden belirtir. O, rivayetleri bildirdikten sonra ise bu iki işaret isminin birbiri yerine nasıl

¹²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/228.

¹²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/229. Aynı açıklamayı İbn Abbas da yapmaktadır.

kullanıldığını açıklar. Taberî'nin verdiği bilgiye göre geçmiş/bitmiş olan ve geçmesi/bitmesi yakın olan bütün şeyler görünür kabul edilmektedir. O açıkladığı bu sebeple geçmiş/olmuş şeyler hakkında bazen “هَذَا” bazen “ذَلِكَ” kullanıldığını söylemiştir.¹²⁹ Burada Mücâhid'in açıklama yaparken görünmeyene işaret eden ve “o” anlamına gelen “ذَلِكَ” işaret isminin yerine “bu” anlamındaki görüneneye işaret eden “هَذَا” işaret ismini kullanması Arap dilinde bir gramer kaidesinin oluşmasını sağlamıştır, denilebilir. Ya da Arap dilcilerinin koymuş oldukları bu iki işaret isminin birbiri yerine kullanılabilmesi kuralının dayanağı Mücâhid ve onun gibi açıklama yapan diğer âlimlerdir, diye düşünülebilir.

Müfessirin yaptığı açıklamadan gramer bilgisi elde edeceğimiz bir diğer rivayet Bakara sûresi 196. âyetin tefsiri bağlamında nakledilmiştir. O, bu bilgiyi hacdan kısıtlananın göndermesi gereken fidye konusundan haber veren “فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ” hacdan kısıtlananın göndermesi gereken fidye konusundan haber veren “فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ” şeklindeki âyet kesitini açıklarken ifade etmektedir. Bu bahiste kendisinden isnadı farklı beş rivayet zikredilmektedir. Mücâhid bu rivayetlerde Kur'ân'da geçen her “أَوْ.....وَأَ” lafzının kişiye muhayyerlik (seçim hakkı) verdiğini söylemektedir. O ayrıca kişinin fidye olarak âyette sayılanlardan dilediğini yapabileceğini haber vermektedir.¹³⁰ Müfessir başka bir rivayette bu açıklamayı hocasından aktarmıştır.¹³¹ Mücâhid'in İbn Abbas'tan duyarak/öğrenerek yaptığı bu açıklama tefsir ilmi açısından bir kuralının oluşmasına sebep olmuştur, demek yanlış olmasa gerektir. Taberî, müfessirin de yaptığı bu gramer izahını uygun bulmuştur.¹³²

Mücâhid'in gramer açıklaması olarak değerlendirdiğimiz diğer iki rivayet Bakara sûresi 223. âyete aittir. O, âyetin “فَأَتُوا خَزَائِكُمْ أَلَى شَيْئِكُمْ” / Ekinliğinize dilediğiniz

¹²⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/229-231.

¹³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/396-398.

¹³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/398.

¹³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/398-400.

biçimde varın.” kesitini iki farklı bilgiyle açıklamıştır. Müfessir, bu rivayetlerin ilkinde: “Kadına nasıl isterseniz öyle yaklaşın, hayzlı hali ve dübüründen (yaklaşmaktan) sakının.” açıklamasını yapmıştır.¹³³ Bu açıklamada o, âyet kesitindeki “أَنْتِ” edatına “كيف” olarak anlam vermektedir. Mücâhid, bu kesite dair diğer rivayette ise: “Kadınlara dübürleri dışında her yönden yaklaşın.” demektedir.¹³⁴ Müfessir bu açıklamasında ise “أَنْتِ” edatının “تحو كل” ile aynı anlamda olduğunu düşünmektedir. Taberî söz konusu edata ayrıca “متى/ zaman” ve “حيث/ yer” anlamlarının da verildiğini bildirmektedir. O, bu anlamların içinden “أَنْتِ” edatı için en doğru anlamın “yön” olduğunu ifade etmiştir. Taberî’ye göre âyet kesitinin anlamı: “Ekinliğinize dilediğiniz yönden yaklaşın.” şeklindedir.¹³⁵ Bu durumda Mücâhid’den aktardığımız “تحو كل” anlamı, Taberî’nin tercihiine uygun düşmektedir.

Müfessirden nakledilen rivayetten gramer bilgisi edinilen bir diğer açıklama Bakara sûresi 175. âyetin “فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ / Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.” kesitine aittir. Bu âyette hidayetın karşılığında sapıklığı, bağışlanmanın karşılığında azabı satın alanların (cehennem) ateşine karşı nasılda dayanıklı oldukları bildirilmektedir. Mücâhid âyetin son bölümü olan “فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ” ifadesine anlam verirken cümleın başındaki “مَا” edatını taaccup ifadesi olarak değerlendirmiştir. O, bu âyet kesitine “(Onlara) cehennemliklerin amelinini yaptıran nedir!” şeklinde anlam vermektedir.¹³⁶ Taberî tefsirinde söz konusu âyet kesitinin başında yer alan “مَا” edatının soru edatı olduğu bilgisi de verilmektedir.¹³⁷ Taberî, söz

¹³³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/746-747. İbn Abbas’tan bu şekilde açıklama vardır.

¹³⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/749.

¹³⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/749-761. “(Kadınlara) istediğini zaman yaklaşın.” açıklaması sahâbeden İbn Abbas’tan, tâbiünden ise Dahhâk’tan gelmiştir. İbn Abbas’ın açıklamasını nakleden Saîd b. Cübeyr o esnada Mücâhid’in de hocasının meclisinde olduğunu bildirmiştir. Âyetin söz konusu ifadesine “(Kadınlara) nereden isterseniz (yaklaşın).” izahını ise İbn Ömer yapmıştır.

¹³⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/70. Müfessirin yaptığı bu açıklamanın aynı zamanda tâbiünden Katâde ve Hasan-ı Basrî’nin sözü olduğu bilgisi de aktarılmıştır.

¹³⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/69-70. Bu edatı soru olarak değerlendiren müfessirler tâbiünden Süddî ve İbn Zeyd’dir. O ikisine göre âyet kesitinin anlamı “Onları ateşe karşı sabırlı yapan nedir?” şeklindedir.

konusu âyet kesitine Mücâhid'in verdiği "Ateşe karşı nasıl da cesaretliler!" anlamı diğer açıklamaya nazaran daha uygun bulmaktadır. Ayrıca o, "مَا" edatının taaccub olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir.¹³⁸ Bu beş örnek rivayetle müfessire ait gramer açıklamalarını ifade etmiş olduk. Şimdi de içeriğinden gramer bilgisine ulaşılabilecek Mücâhid açıklamalarını örneklendirelim.

Müfessirden aktarılan ve gramer konusunda çıkarım da bulunulabilecek ilk rivayet Bakara sûresi 102. âyetin "وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ / *Babil'deki Hârut ve Mârut isimli iki meleğe indirilen şey(sihir)*" bölümüne dairdir. O, bu rivayette âyet bölümünün başında yer alan "مَا" edatının kullanımına örnek teşkil edecek bir açıklama yapmaktadır. Söz konusu rivayette Mücâhid: "O ikisi (Hârut ve Mârut) karı koca arasını açacak şeyi (sihri) öğretiyorlardı ve bu Allah'ın sözüdür, Allah'ın (âyette) buyurduğu gibi sihir, şeytanların öğrettiği ve karı kocanın arasını ayıran iki meleğin öğrettiği şeydir." diye açıklama yapmaktadır.¹³⁹ Müfessirin yaptığı açıklamaya göre söz konusu âyet kesitinde geçen "مَا" edatıyla âyetin başında bulunan "مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَنَ" / *Hz. Süleyman'ın hükümrancılığı hakkında şeytanların uydurduğu şey (sihir)*" diye ifade edilen "مَا" edatı kastedilmektedir. Taberî müfessirin açıklamasından âyette geçen "مَا" edatının "الَّذِي" anlamında kullanıldığı çıkarımında bulunmuştur. Buna göre o, âyetteki ilk "مَا"nın sihir, ikinci "مَا"nın ise ilkinin matuf olan karı koca arasını açmak (için yapılan sihir) olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁰ Mücâhid'in yaptığı açıklama, Taberî'nin bu çıkarımını desteklemektedir. Âyet kesitindeki "مَا" edatının "الَّذِي" şeklinde bağlaç olarak değerlendirildiği ama âyette geçen ilk sihir kelimesine atfedilmediği bir durum daha vardır. Bu durum için İbn Abbas'tan açıklama aktarılmaktadır. Müfessirin hocası âyetin söz konusu bölümüne:

¹³⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/71.

¹³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/336.

¹⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/335.

“Hârut ve Mârut karı koca arasını ayırmak (için bu sihri yapıyordu).” şeklinde anlam vermektedir.¹⁴¹ Buna göre âyette geçen “ما” edatını Mücâhid ve hocası “الَّذِي” anlamında değerlendirmektedirler. Âyette yer alan ikinci “ما” edatının ilkinde atfedilmesi konusunda öğrenci ile hocası farklı düşünmektedirler. Hal böyle iken Taberî tercihini İbn Abbas’ın yaptığı açıklamadan yana kullanmıştır.¹⁴²

Mücâhid’in açıklamasından gramer bilgisi çıkarımında bulunacağımız bir diğer rivayet Bakara sûresi 151. âyetin tefsiri bağlamında nakledilmektedir. O âyetin kesitine “Benim yaptığım gibi siz(de) beni zikredin.” şeklinde bir izah yapmaktadır.¹⁴³ Söz konusu âyet kesitini kendisinden sonra gelen âyetin ilk cümlesi ile açıklayan müfessir 151. âyetin başında yer alan “كَمَا” lafzını şart edatı olarak görmekte peşinden gelen âyeti ise cevap cümlesi olarak nitelendirmektedir. Taberî, rivayet bildirmeden âyet ile ilgili yaptığı değerlendirmesinde bazı nahiv âlimlerinin “Bu cümle şart cümlesidir, “فَأَذْكُرُونِي” cümlesi cevap cümlesidir.” dediklerini aktarır. O verdiği bu bilgiyi desteklemek adına Mücâhid ve İbn Ebî Necîh’ten rivayet zikretmektedir. Taberî, bu bilgilere göre “Sizin için peygamber gönderirsem” cümlesine “فَأَذْكُرُونِي/ Beni anın.” şeklinde cevap verildiğini söylemektedir. Ayrıca o, Arapçada bu

¹⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/332-333. ; Söz konusu edatı “الَّذِي” şeklinde değerlendirip bir öncekine atfetmeyen bir diğer müfessir tâbiinden Katâde’dir. O yaptığı açıklamada “İki sihir vardır, bunlar; şeytanların öğrettiği ve Hârut ve Mârut’un öğrettiği sihirdir.” demiştir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/333.

¹⁴² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/337. ; Taberî bu kesitte geçen “ما” için iki farklı kullanımdan daha bahseder. Bunlardan ilki “ما”nın “لَمْ” manasında olumsuzluk ifade etmesidir. Bu durumda mana, İbn Abbas’tan aktarıldığına göre “Babil’deki Hârut ve Mârut (isimli) iki meleğe bir şey indirilmedi” şeklindedir. İkincisi ise buradaki “ما”nın hem “الَّذِي” şeklinde edat hem de “لَمْ” şeklinde olumsuzluk ifade edebileceğidir. Taberî bu görüş içinde Kasım b. Muhammed’den rivayet aktarır. Bu rivayete göre Kasım, o iki meleğe sihrin indirilmiş veya indirilmemiş olmasının kendisi için fark etmediğini ve onların insanlara sihir öğrettiğine iman ettiğini söylemektedir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/330-331. 336-337.

¹⁴³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/694.

kullanımın fasih olmayan ama meşhur bir görüş olduğunu da yaptığı açıklamaya eklemektedir.¹⁴⁴

Bu başlık altında müfessirden nakledilen ve içerisinde gramere dair açıklama görülen örnek rivayetler ele alındı. Mücâhid bu rivayetlerin bir kısmında âyette geçen bir edatın kullanımına dair bilgiler vermektedir. Diğer bir kısmında ise gramer bilgisini Taberî, müfessirin ilgili âyet kesitine verdiği anlamdan çıkarmaktadır. Gramer konusunda Mücâhid'in yaptığı açıklamaların çoğu Taberî tarafından tercih edilmiştir.

1.2.2.4. Nüzûl Dönemi Bilgisi

Müfessirin Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için gelen rivayetlerine baktığımızda âyetin sebep-i nüzûlü gibi görünen ama sebep-i nüzûl diyebilecek bir ibare bulunmayan rivayetler vardır. Bu rivayetlerde vahiy sürecindeki bir duruma ve bu süreçte yaşanan bir olaya ilişkin ve yahut da cahiliye örfü diyeceğimiz insanların Müslüman olmadan önceki alışkanlıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Mücâhid bazı âyetleri bu bilgiler çerçevesinde izah etmektedir. Her iki sûre için bu rivayetler ayrı ayrı ele alındığında Bakara sûresi için müfessirden yapılan nakillerden kolaylıkla durum, olay ya da eski bir gelenek bilgisi çıkarılabilmektedir. Nüzûl döneminde yaşanan olayların görüleceği Âl-i İmrân sûresine ait Mücâhid'den gelen rivayetlerde ise aktarılan durum ve olayı anlamamanın yanı sıra âyetin kim hakkında olduğu noktasında da bilgilere ulaşılmaktadır. Bu çalışmada âyetin kim ve ne hakkında olduğunu bildiren Mücâhid'e dayanan rivayetler ayrı bir başlık altında değerlendirildiğinden burada sadece Bakara sûresindeki nüzûl dönemi içerikli rivayetlere örnek verilecektir.

¹⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/693-694.

Bakara sûresinde bazı âyetler için Mücâhid'den nakledilen açıklamalarda vahiy sürecinden, âyetin indiği dönemden bilgi verildiği söylenmişti. Şimdi bu açıklamaları örnek rivayetler üzerinden ele alalım. Onların ilki Bakara sûresi 187. âyete aittir. Bu âyette ramazan gecelerinde eşleriyle birlikte olmama geleneğinin yanlışlığına ve bu yasağa uyan Mü'minlere değinilmektedir. Bu âyete ilişkin müfessire dayanan rivayette bu yasağa uyan insanların kendilerine nasıl zulmettikleri ve onlara izin verilen hususun ne olduğu bilgisi verilmektedir. Mücâhid, söz konusu rivayette bazı Müslümanların ramazanda gündüz oruç tutup akşam iftar olduğunda yiyip, içip ve eşleriyle birlikte olduklarını söylemektedir. Aynı rivayette o, eğer kişi, iftar olduğu esnada uyuyor olursa serbest olan bu fiilleri ertesi gün akşama kadar kendisine haram saydığını da haber vermektedir. İşte müfessire göre insanların kendilerine eziyet ettikleri ve Allah Teâlâ'nın affettiği durumda budur.¹⁴⁵ Yani Allah Teâlâ, Müslümanlara akşam olunca yeme-içme ve cinsî münasebeti iftar olduğunda uyusa da uyumasa da imsak vaktine kadar helal kılmıştır. Farklı senetle kendisine dayanan bir diğer rivayette müfessir, söz konusu olayı yaşayan kişinin Hz. Ömer olduğunu bildirmektedir.¹⁴⁶ 187. âyet için İbn Abbas'tan gelen rivayette ise iftardan sonra yeme, içme ve hanımlara yaklaşma yatsı namazının kılınmasıyla haram olduğu bilgisi yer almaktadır. İbn Abbas kendisine dayanan rivayetin devamında: "Bazı kişilerin yatsı namazını kıldıktan sonra da bu fiilleri yapmış olmaları Hz. Peygambere şikâyet edilince Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir." diyerek bu durumu sebab-i nüzûl olarak izah etmektedir.¹⁴⁷

Müfessirin nüzûl dönemi bilgisi verdiği bir diğer rivayet Bakara sûresi 194. âyetin "الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتِ قِصَاصٌ" / *Haram ay haram aya karşılıktır,*

¹⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/237-238.241.

¹⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/238.

¹⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/236.

hürmetler de (haramların ihlalinde) kısas kuralı geçerlidir.” anlamındaki ilk kesiti içindir. Mücâhid bu kesit için: “Kureyş halkı Hudeybiye günü ihramlı olan Resulullahı Zilkade ayında haram beldeden alıkoymakla övünüyordu. Allah Teâlâ Peygamberine ertesi yıl Zilkade ayında Mekke’ye girmeyi lütfetti. Hz. Peygamber umresini kaza etti. Allah Teâlâ onun ve Kureyş’in arasında Hudeybiye gününde (ki durum için) kısas yaptı.” şeklinde bir açıklama yapmaktadır.¹⁴⁸ Ondan nakledilen bu rivayet ile âyette kastedilen durumun ne olduğu açıklanmaktadır. Müfessirin bildirdiği Peygamberi engelleyenlerin müşrikler olduğu ve Zilkade ayında Hz. Peygamberi engelledikleri, Allah Teâlâ’nın da ertesi yıl aynı ayda Müslümanlara beyt-i harama girmeyi nasip ettiği bilgisi İbn Abbas’tan da aktarılmıştır.¹⁴⁹ Taberî de bu rivayetler ışığında yorum yapmıştır.¹⁵⁰

Mücâhid’in boşanma konusunda kadına zarar vermenin yasaklandığı Bakara sûresi 231. âyetin tefsiri için söyledikleri ile cahiliye döneminde uygulanan geleneksel bir durumdan haber vermektedir. Bu cahiliye âdetine göre adam karısını boşar, iddetin son günü karısına tekrar döner. Dokuz ay boyunca kadına zarar vermek, başkasıyla evlenmesini engellemek için bu tavrı sergileyip durur. Müfessir, âyette yasaklanan zarar verme fiilinin kocanın kadına eziyet etmek amacıyla boşanma sürecini uzatması olduğunu söylemektedir. İbn Abbas’tan ise bu durum üzerine âyetin indiğini bildiren sebep-i nüzûl rivayeti zikredilmiştir.¹⁵¹ Taberî, müfessir ve hocasından gelen rivayetlere benzer bir izah yapmıştır.¹⁵²

Mücâhid’den nakledilen ve nüzûl döneminden haber veren bir diğer rivayet, Bakara sûresi 267. âyetin “وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ / *Kötü şeyleri sadaka olarak*

¹⁴⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/305.

¹⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/305.

¹⁵⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/309.

¹⁵¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/180.

¹⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/178-179.

vermeye kalkışmayın.” kesitinin tefsiri bağlamındadır. O, bu rivayette vahiy sürecinde Müslümanların yetiştirdikleri hurmaların iyi ve kötü olanlarından verdikleri sadakaları Medine mescidinin sütunları arasına astıklarını bildirmektedir. Müfessir, bu âyetin söz konusu kesitiyle: “Müslümanlara ürünlerin kötülerinden vermeleri yasaklandı, iyi ve güzel olanlarından vermeleri emredildi.” diyerek açıklamasını tamamlar.¹⁵³ Mücâhid’e dayanan bu rivayetle günümüzde biz Müslümanlar arasında da çok yaygın olan kendi nefesine hoş gelmeyen tasadduk etme tutumunun nüzûl döneminde de var olan bir durum olduğu öğrenilmektedir. Aynı zamanda Müslümanların yapageldikleri bu hoş olmayan davranışın âyetle düzeltildiği ve kendileri için kıymet ifade eden şeylerden infakın teşvik edildiği bilgisi de bu rivayetten çıkarılmaktadır. Taberî, Hz. Ali’den bu âyetin farz olan zekât hakkında indiği bilgisini aktarmaktadır. Hz. Ali, insanların kuru hurma dallarını mescide getirip iyilerini kötülerinden ayırdıklarını ve zekât memurları geldiğinde ise kasıtlı olarak kötü hurmaları zekât olarak vermeleri üzerine bu âyetin indirildiğini söylemiştir.¹⁵⁴ Mücâhid ile Atâ b. Ebû Rebâh’ın açıklamalarını bir arada gördüğümüz ve İbn Cüreyc kanalıyla gelen bir diğer rivayette Atâ: “Söz konusu durum üzerine âyetin indi.” diyerek sebep-i nüzûl bilgisi vermektedir.¹⁵⁵ Taberî değerlendirmesinde ashaptan ve tâbiinden gelen rivayetlerin sıhhatine atıf yaparak müfessirden gelen aktarımı uygun bulmaktadır.¹⁵⁶

Dinimizin haram saydığı faizi alıp verenlerin ahiretteki durumundan haber veren Bakara sûresinin 275. âyeti için müfessir, kendisine dayanan bir rivayette, cahiliye de borç alıp verme ile ilgili alışlagelmiş bir durum hakkında bilgi vermektedir. Mücâhid, o dönemde insanların bir vade ile birbirlerinden borç aldıklarını ve ödeme zamanı geldiğinde borçlunun alacaklıdan borç miktarının

¹⁵³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/701.

¹⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/700.

¹⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/702.

¹⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/703.

artırılmasını, süresinin de uzatılmasını talep etmekte olduğunu bildirmektedir. O, ayrıca alacaklının bu teklifi kabul ederek borcun miktarını artırıp süresini uzatmakta olduğunu rivayetinde izah etmektedir.¹⁵⁷ Taberî bu bilginin benzerini tâbiîn âlimi Katâde'den de aktarmakta ve bu rivayetleri bildirmeden önce kendisi de aynı minvalde izah yapmaktadır.¹⁵⁸ Bakara sûresinde borç alacak hukukuna dair bir de 280. âyette bilgi verilmektedir. Söz konusu âyette mealen “*Eğer borçlu dardaysa ona genişliğe çıkıncaya kadar mühlet verin.*” buyrulmaktadır. Bu âyet hakkında Mücâhid insanların bazı kişilerden borç aldıklarını, vadesi geldiğinde borçlu ödeme yapamayacaksa alacaklının borcu artırarak ödeme süresini uzattığını ifade etmektedir.¹⁵⁹ Bakara 275 ve 280. âyetlere ilişkin Mücâhid'den gelen rivayetlerden cahiliye döneminde borç alacak ilişkisinin mahiyetine dair bilgi bulunmaktadır.

Müfessirin aktardığı bu rivayetlerde âyette söz konusu edilen durumun bazen bir cahiliye geleneği bazen vahyin inişi devam ederken yaşanmakta olan bir olay olduğu anlaşılmaktadır. Ondan gelen rivayetlerin yardımıyla nüzûl sürecinde hem Müslümanların hem de diğer din mensuplarının dini ve içtimai durumlar karşısındaki tutum ve davranışlarına dair çıkarımlar yapılabilir. Taberî tefsirinde müfessirin nüzûl ortamından haber verdiği rivayetlerin bazısı için İbn Abbas ve Hz. Ali gibi sahâbiler ve tâbiînden Atâ b. Ebû Rebâh'ın aynı bilgileri sebeb-i nüzûl olarak naklettikleri görülmektedir.

¹⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/38.

¹⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/37-38.

¹⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/60-61.

2. BÖLÜM: MÜCÂHİD B. CEBR'E AİT RİVÂYETLERİN İÇERİKSEL YÖNÜ VE TABERÎ'NİN ONUN AÇIKLAMALARINI DEĞERLENDİRMESİ

Bu başlıkta Mücâhid'in âyetlerin hangi yönüne dair açıklama yaptığı konusu ile onun Kur'ân ilimlerine dair izahları ele alınacaktır. Müfessirden gelen rivayetlere bakıldığında onun âyetlerin birkaç yönüne dair açıklama yaptığı görülmektedir. O, âyet kelimelerine dair açıklama yapmıştır. Aynı zamanda Mücâhid, âyetteki bir hükme dair açıklama yaparken bazen de âyetten hüküm çıkarmıştır. Ayrıca onun açıklamalarında Kur'ân'ın kıssa ve darb-ı mesellerine dair bilgiler bulunmaktadır. Mücâhid'in yaptığı izahlardan birçok Kur'ân ilmine dair bilgiye de ulaşılmaktadır. Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde ondan gelen rivayetlerden hurûf-ı mukattaa, sebab-i nüzûl, nesh, muhkem-müteşâbih, kıraat, mübhemâtü'l-Kur'ân ile vücûh ve nezâir ilmine temel olacak açıklamalar görülmektedir. Burada ayrıca tefsiri özelinde çalıştığımız müellif Taberî'nin müfessirin açıklamalarını değerlendirmeleri de ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

2.1. ÂYET AÇIKLAMALARI

Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri özelinde Mücâhid'e dayanan rivayetlere bakıldığında Müfessirin âyet kelimelerine ve âyetin fikhî yönlerine dair açıklama yaptığı görülür. Bunların yanı sıra Mücâhid'in kendi yorumu denilebilecek izahları da bulunmaktadır. Ayrıca müfessir bu iki sûredeki kıssa ve darb-ı meseller içinde izah yapmıştır. Onun bu açıklamaları burada başlıklar altında örnek rivayetler üzerinden konu edilecektir.

2.1.1. Kelime İzahları

Taberî tefsirinde bu iki sûre için kendisinden gelen rivayetlerde Mücâhid'in âyetleri açıklarken kelime bazında izah yaptığı daha önce söylenmişti. Tefsirinde oldukça geniş bir hacme sahip olan kelime açıklamalarında müfessir, ya âyetteki bir

kelimeyi veya âyete dair birkaç kelimeyi izah etmektedir. Onun bazen âyetteki kelimeleri bazen tamlamaları açıkladığı da görülmektedir. Burada müfessirin ezdâd ve garip kelimeler için yaptığı açıklamalar örneklendirilecektir. Bunların yanında Mücâhid'in farklı âyetlerde yer alan aynı kökten türemiş olan kelime izahları "رَبَّانِيْنَ - رَبُّوْنَ" kelimelerine dair verdiği anlam da ifade edilecektir. Bu başlıkta ayrıca "مَلَكَةٌ", "حَبْلُ اللَّهِ" ve "صِبْغَةَ اللَّهِ" şeklindeki Allah Teâlâ'ya izafe edilen kelimeler için verdiği anlamlara da değinilecektir.

Burada ilk olarak Mücâhid'in ezdâd kelime açıklamalarına değinelim. Onun Kur'an'ın zıt anlamlı kelimelerine dair açıklama yaptığı söylenmişti. Müfessir, Bakara sûresinde bulunan "ظَنَ", "قُرُوءَ", "صُرْهُنَّ", "الْعَفْوُ", "فَوْقَهَا" gibi ezdâd sayılan kelimelere dair açıklama yapmaktadır. O, bu kelimelerin zıt anlam özelliğine dair bilgi vermez. Sadece bu tür kelimeleri zıt görülen anlamlardan biriyle izah eder. Yukarıda "قُرُوءَ" dışındaki kelimelere ait müfessirin açıklamalarına farklı başlıklar altında değinildiğinden burada sadece Kur'an'ın ezdâdından olan "قُرُوءَ" ifadesine verdiği anlam izah edilmeye çalışılacaktır. Bu kelime hem hayzlı hem temiz olma durumunu ifade etmekte ve Bakara sûresi 228. âyetin "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayz veya temizlik müddeti) beklerler.*" şeklinde anlam verilen "وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ" kesitinde bulunmaktadır.¹⁶⁰ Müfessir, "قُرُوءَ" kelimesinin "hayz hali" anlamına geldiğini söylemektedir. Bu durumda o, bu kelimeyi zıt anlamlarından birini tercih ederek açıklamıştır. Onun bu ezdâd kelimeye verdiği anlamın aynı zamanda "Boşanmış kadının üç hayz süresi iddet bekleyeceği" şeklindeki fikhî bir hükmün çıkarılmasına temel olması muhtemeldir. Bu kelimenin "hayz" diye

¹⁶⁰ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Darü'l-Maârif, ts), "Kre", 1/131.

açıklandığını İbn Abbas'tan nakledilen rivayette de görmekteyiz.¹⁶¹ Taberî, kelimenin bu anlama geldiğini Hz. Peygamberin, Fâtıma binti Hubeyş'e "Kuru" günlerinde namazı bırak." dediği rivayeti aktararak destekler.¹⁶² "قُرْوٍ" kelimesi için Hz. Aişe: "Temizlik halidir, hayz değildir." demiştir.¹⁶³ Taberî değerlendirmesinde önce "قُرْوٍ" kelimesinin ezdâd kelimelerden olduğunu söyleyip hem hayz hem temizlik hali anlamına geldiğine dair açıklamalar yapar.¹⁶⁴ O, zıt anlama gelen bu kelime bazında yaptığı değerlendirmenin devamında, Allah'ın, karısını boşamak isteyen erkeğe kadınla cinsi münasebette bulunmadığı, temiz hallerinde onları boşamayı emrettiğini söylemektedir. Taberî kelimenin bu anlamına binaen 228. âyeti: "Kadın kocasının kendini boşadığı temizlik hali ile birlikte iki temiz hal daha beklemelidir, işte bu üç temizlik halinin bitmesiyle iddet süresi de biter." diye açıklamaktadır. *Câmiu'l-beyân* müfessiri buraya kadar "قُرْوٍ" kelimesini Hz. Aişe'nin bildirdiği "temizlik hali" olarak ele almıştır. Bununla beraber o, açıklamasının devamında: "Yani kadın boşandıktan sonra üçüncü hayzını görünce iddeti biter ve kendisiyle evlenmek isteyenlerin teklifini kabul edebilir." demektedir.¹⁶⁵ Açıklamasının bu bölümünde ise Taberî'nin, "قُرْوٍ" kelimesine Mücâhid ve hocasının da verdiği "hayz" anlamını uygun gördüğü söylenebilir.

Müfessirin zıt anlam içeren Kur'ân kelimesine verdiği manayı ifade ettikten sonra onun bu iki sûre çerçevesinde yer alan tek garip kelimeye yaptığı izaha geçelim. Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için Mücâhid'den gelen kelime açıklamalarına bakıldığında onun Bakara sûresinde yer alan ve garibu'l-Kur'ân'dan olan "الطُّور" için izah yaptığı görülür. Bu kelime Bakara sûresi 63. âyetin "وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ" / *Tur dağını*

¹⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/88. ; Fındık, bu rivayeti "*Fıkıh İlmindeki Yeri*" başlığında konu etmiştir. Fındık, "Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri", 37.

¹⁶² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/101.

¹⁶³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/95-96.

¹⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/100-102.

¹⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/102-104.

da tepenize dikmiştik.” kesitinde yer almaktadır. Mücâhid, buradaki “الطُّور” kelimesinin “dağ” anlamına geldiği ve Süryanice bir kelime olduğunu söylemektedir. Müfessirden gelen rivayette ayrıca bu dağın Allah Teâlâ’nın tecelli ettiği dağ olduğu aktarılmaktadır.¹⁶⁶ Hocasından âyetin bu kesiti için gelen rivayetlerde tur kelimesine “dağ” olarak anlam verilmiştir. Ancak İbn Abbas kelimenin kökenine dair bir izah yapmamıştır.¹⁶⁷ Taberî rivayetlerden önce “الطُّور” kelimesinin Arap dilinde “dağ” anlamına geldiğini ifade etmiştir. O, verdiği bu bilgiyi destekleme adına Arap şiirinden örnekte vermiştir.¹⁶⁸ Müfessirin garip kelime anlamı ve kökenine dair verdiği bilgi ifade ettikten sonra onun açıklama yaptığı diğer Kur’ân kelimeleri için yaptığı izahlara örnek verelim.

Mücâhid’in aynı kökten türeyen Kur’ân kelimelerine dair açıklama yaptığı söylenmişti. Bunlara örnek olarak onun “رَبَّانِيْنَ” ve “رَبُّوْنَ” kelimelerine ait izahlarına dair bilgi verelim. Bu kelimeler Âl-i İmrân sûresinde birer kez geçmektedir. Bunların ilki olan “رَبَّانِيْنَ” kelimesi sûrenin 79. âyetinde yer almaktadır. Bu âyetin içinde olduğu bağlamın 75. âyetinde bazı ehli kitap mensuplarının emanet bilincine sahip olduğu bazısının da bu bilinçte olmadığından bahsedilmektedir. 77. âyetinde ise Allah’ın sözünü az bir bedele değiştirenlerin ahiretteki durumlarından haber verilmektedir. Bağlamın 78. âyetinde de onlardan bazılarının dindarlık adına kitaplarında olmayan bilgileri “Allah’ın emri” diye dayatarak yalan söyledikleri bildirilmektedir. Söz konusu edilen 79. âyette ise ehli kitaptan bu kişiler ile

¹⁶⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/48-49. Müfessir, âyet kesitine dair ayrıca Hz. Mûsâ’nın kavmine şehre başlarını eğerek tevazu ile girmelerini emrettiğini ama halkın onu dinlemeyip edep dışı davrandığını bunun üzerine dağın yeryüzünden ayrılarak onların üzerine bir bulut gibi gölgelik yapıldığını söylemektedir.; Süyûtî, (ö.911/1505) bu kelimenin Kur’ân’ın garip kelimelerinden olduğunu ve Süryani dilinden geldiğini söylemektedir. Ebü’l Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân Fî Ulûmi’l Kur’an*, thk. Muhammed Ebu’l Fazl İbrahim, (Suûdi Arabistan: Vezâratü’ş-Şuûni’l-İslamiyyeti ve’l-Evkâfi ve’d-De’veti ve’l-İrşadi Yayınları, ts), 2/ 114. ; Tur kelimesinin Süryanice’den gelen bir kelime olduğu bilgisi Mücâhid dışında tâbiünden İbn Zeyd’ten de aktarılmıştır. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/50.

¹⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/50-51.

¹⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/47.

Peygamberleri arasında sanki bir kıyaslama yaparak elçilerin böyle yalan (uydurma) sözler söylemedikleri ifade edilmektedir. Aynı âyette Peygamberler, insanlardan kendilerine gönderilen kitaplarda olanı okuyup anlamalarını ve buna göre yaşamalarını istemektedirler. İşte Mücâhid, 79. âyette Peygamberlerin insanlara tebliğ yaparken kullandıkları “كُونُوا رَبَّانِينَ” ifadesini “Fâkih âlimlerden olun.” şeklinde açıklamıştır. Ona göre fâkih âlim, din âliminden daha üstündür.¹⁶⁹ Mücâhid’e göre rabbaniler, din âlimlerinden üstündür çünkü onlar ilim, fıkıh, siyaset ve yönetime dair bilgi sahibidir. Bunun yanında onlar, halkın din ve dünya işlerini düzenlemekte de mahirdirler.¹⁷⁰ Onun bu açıklamaları söz konusu kelimenin sözlükteki karşılığına uygundur. Bu iki ifade aynı zamanda Kur’ân’ın gariplerinden sayılmıştır.¹⁷¹ Bu kelime için Taberî, “Hikmet sahibi muttakiler.” ve “İnsanların yöneticisi/komutanı olanlar.” diye iki anlam daha aktarmıştır.¹⁷² Rivayetlerin sonunda değerlendirme yapan Taberî, Mücâhid’in yukarıda bahsettiğimiz görüşünü esas alarak “رَبَّانِي” kelimesi için “Fâkih âlim olan, halkın din ve dünya işlerini düzenleyendir.” açıklamasının uygun olduğunu söylemektedir.¹⁷³ Taberî’nin bu değerlendirmesi müfessirin “رَبَّانِي” kelimesi için yaptığı izahların hepsini kapsamaktadır.

“رَبَّانِي” kelimesinin Kur’ân’daki diğer kullanımı olan “رَبِّيُّونَ” kelimesi ise Âl-i İmrân sûresinde Uhud savaşının anlatıldığı bağlamdaki 146. âyette geçmektedir. Bilindiği üzere Uhud savaşında Allah Resulünün öldürüldüğü haberinin yayılması Müslümanların panik yaşamasına sebep olmuştu. Savaş meydanında duydukları

¹⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/528. Söz konusu ifadeyi hocası İbn Abbas da Mücâhid gibi “Fâkih âlim” şeklinde açıklamaktadır. ; Fındık, bu rivayeti “*Müteşabih Kelimeleri Ayırmadaki Hassasiyeti*” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 130.

¹⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/531.

¹⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “Rbb”, 1/403-404. ; Süyûtî, Kur’ân’ın garip kelimeleri arasında bu iki ifadeyi de saymaktadır. O, Rabbani kelimesinin Süryani ve İbrani dilinden, Ribbiyyun kelimesinin Süryani dilinden geldiğini söylemektedir. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/111-112.

¹⁷² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/529. Buradaki ilk açıklama Saïd b. Cübeyr’den, ikincisi İbn Zeyd’den aktarılmıştır.

¹⁷³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/531.

haberle bocalayan Müslümanlara Allah Teâlâ 146. âyetle Peygamberler etrafında savaşıp birçok Allah dostunun yaşadıkları zorluklar karşısında pes etmeyip sabrettiklerini bildirmektedir. Sıkıntı ve zorluk karşısında nasıl davranılması gerektiğini haber veren bu âyetin “*Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı.*” şeklinde anlam verilen “وَكَايْنٌ مِّنْ نَّبِيٍّ قَاتِلٌ مَّعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ” kesitindeki “رَبِّيُونَ” ifadesini Mücâhid: “Kalabalık insan topluluğu” diye yorumlamıştır.¹⁷⁴ O bu kelimeye bir kıraat dâhilinde âyetin mahiyetine uygun olan sözlük anlamını vermiştir.¹⁷⁵ Müfessirin bu izahı kelimenin başındaki ر harfinin esreli, ب harfinin esreli ve şeddeli okunmasıyla oluşan anlamdır. Söz konusu kelimenin ilk harfi olan ر’nın fethalı, ب’nında fethalı ve şeddeli olarak “رَبَّانِيُونَ” şeklinde okunması halinde anlam “âlim topluluğu” olmaktadır. İbn Abbas bu kelimeyi Mücâhid gibi “Kalabalık insan topluluğu” şeklinde izah etmektedir. Bununla birlikte müfessirin hocası söz konusu kelimenin fethalı okununca oluşan “Birçok âlim” anlamına geldiğini de söylemiştir.¹⁷⁶ Yani İbn Abbas 146. âyetteki söz konusu kelimenin “رَبَّانِيْنَ” ve “رَبِّيُونَ” şeklinde okunmasını mümkün kılan iki anlamı da ifade etmiştir. Taberî, bu kelime için Basra’lı nahivcilerin “Rabbe kulluk edenler.” şeklinde anlam verdiklerini Kûfe’li nahivcilerin bu anlamı verebilmek için ر harfinin fethalı okunması gerekeceğini ifade ederek itiraz ettiklerini aktarır.¹⁷⁷ Dilciler arasındaki bu görüş ayrılığının sebebi İbn Abbas’ın “رَبِّيُونَ” kelimesinin iki ayrı kıraati için yaptığı izah olabilir. Bu durumda söz konusu kelime için Mücâhid’in yaptığı açıklama hocasından gelen bigiyle örtüşmektedir. Ayrıca onun bu izahı nahivcilerin görüşüne temel olacak niteliktedir. Müfessirin bu kelime için “Kalabalık insan topluluğu” açıklaması, Taberî

¹⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/114.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “Rbb”, 1/407.

¹⁷⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/114.

¹⁷⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/111.

tarafından kabul görmüştür.¹⁷⁸ Taberî'nin bu anlamı İbn Abbas ve Mücâhid'den gelen açıklamalar sebebiyle uygun görmesi muhtemel bir durumdur.

Böylece Mücâhid'in aynı kökten türeyen ve farklı âyetlerde yer alan kelime açıklamalarına örnek verilmiş olundu. Şimdi son olarak onun Kur'ân'da Allah'a izafe edilen kelimeleri nasıl açıkladığını görelim. Bu türde Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için müfessirin açıkladığı üç kelime vardır. Bunlar “صِبْغَةَ اللَّهِ”, “حَبْلُ اللَّهِ”, “مُلْكُهُ” ifadeleridir. Müfessirin bu ifadelere dair yaptığı izahlar kelimelerin sözlük anlamına uygundur. Bu kelimelere ilişkin Mücâhid'den gelen birer rivayet bulunmaktadır. Müfessirin açıkladığı ifadelerin ilki “صِبْغَةَ اللَّهِ” tamlamasıdır. Bu kelime Bakara sûresinde 138. âyette geçmektedir. Bu âyetle aynı bağlamda bulunan 135. âyette Yahudi ve Hristiyanlar hidayetin ancak kendi dinlerine mensubiyetle mümkün olduğunu iddia etmektedir. 138. âyette bu iddiaya cevaben Mü'minlerin “Allah'ın boyası ile boyandık.” demeleri istenmektedir. Âyetin başında yer alan “صِبْغَةَ اللَّهِ” ifadesini Mücâhid, kendisinden gelen bir rivayette: “Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrattır.” şeklinde açıklamıştır. İsnadı farklı olan bir diğer rivayette müfessir söz konusu ifadeyi: “İslam'dır. Allah, insanları İslam dini üzerine yaratmıştır” diye yorumlamıştır. Bu anlam sadece Mücâhid'den aktarılmıştır.¹⁷⁹ Müfessirin bu ifadeyi ayrıca “Allah'ın dini” şeklinde açıkladığı da görülmektedir.¹⁸⁰ Taberî “صِبْغَةَ اللَّهِ” ifadesi için rivayet bildirmeden önce bu kelimeye “İmandır” diye anlam vererek Mücâhid'in yaptığı açıklamayı dayanak olarak zikretmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/111. ; Söz konusu kelimeye ribbiyyun şeklinde okununca oluşan “Kalabalık insan topluluğu” anlamı; Mücâhid ve hocasının yanı sıra Abdullah b. Mes'ûd ve Hasan-ı Basrî, Katâde, İkrime, Reb'i, Dahhâk, Süddî gibi bazı tâbiîn âlimleri ve Kûfe'li nahivciler de vermiştir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/111-116.

¹⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/604-605. ; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Sbg”, 8/438.

¹⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/604-605. İbn Abbas bu ifadeye Mücâhid gibi “Allah'ın dini” olarak anlam vermiştir. Bu açıklama ayrıca Ebû Âliye'den de bildirilmiştir.

¹⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/603.

Mücâhid'in “حَبْلِ اللَّهِ” dair yaptığı açıklamayı ifade ettikten sonra bu gruptaki son kelime olan “مُلْكُهُ” ifadesine verdiği anlama değinelim. Bu ifade Bakara sûresi 247. âyette geçmektedir. Tâlût'un İsrailoğullarına hükümdar olarak görevlendirilmesine yapılan itirazın, âyetin devamındaki “وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكُهُ مَنْ يَشَاءُ” /Allah *mülkünü dilediğine verir.*” cümlesiyle anlamsız olduğu bildirilmektedir. Âyette geçen Allah'ın mülkü ifadesine Mücâhid, “Allah'ın hükümranlılığı (gücü)” diye anlam vermiştir. Müfessirin “مُلْكُهُ” kelimesine verdiği mana sözlükte bildirilen anlama

¹⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/643.

uygundur.¹⁸⁶ Taberî âyetin bu cümlesi ile ilgili yaptığı açıklamada: Mülkün Allah'ın kudretinde olduğunu, onu dilediğine vereceğini, İsrailoğullarına hitaben Tâlût'u Allah'ın kendilerine hükümdar olarak gönderdiğini inkâr etmemelerini, mülkün atadan babadan miras kalmadığını belirtmiştir. Taberî bu izahını Mücâhid'den aktardığı farklı senetli iki rivayetle desteklemiştir.¹⁸⁷ Böylelikle müfessirin Allah'a izafe edilen kelimelere dair verdiği anlamlara değinildi.

Burada Mücâhid'in bazı Kur'ân kelimelerine dair yaptığı izahlar ifade edildi. Müfessirin Bakara sûresinde geçen Kur'ân'ın ezdâdından sayılan kelimelere dair açıklama yaptığı görülmektedir. Burada konu edilen ezdâd kelime için müfessirin verdiği anlamın âyetten bir hüküm çıkarılmasına katkı sağlamış olması muhtemeldir. Ayrıca o, Bakara sûresinde Kur'ân'ın garip kelimelerinden sayılan “الطُّور” için hem anlamını hem de hangi dile ait olduğunu açıklamıştır. Bu başlıkta zikredilen rivayetlerde o, aynı kökten türeyen kelimelere dair izah yapmıştır. Mücâhid, ayrıca Allah'a izafe edilen bazı tamlamalar içinde açıklama yapmaktadır. Müfessir, Kur'ân kelimelerine genellikle âyetin bağlamına uygun anlam vermiştir. O, bu kelimeleri âyetin mahiyetine ya da kelimenin kıraatine uygun sözlük anlamıyla açıklamıştır. Bunun yanında müfessirin âyet kelimesinden kastedilenin ne olduğunu örneklendirmeler üzerinden izah etmeside söz konusudur. Onun, Kur'ân kelimelerine dair bazı açıklamalarının hocasının söylediklerine uygun olduğu görülmektedir. Müfessirin bu tür açıklamalarının bazısı Taberî'nin âyete dair kabulüne ve tercihinine uygundur.

2.1.2. Fıkîhî İzahları

Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için Taberî tefsirinde zikredilen rivayetlere bakıldığında Mücâhid'in fıkîhî hüküm içeren birçok âyete dair açıklama yaptığı

¹⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/456. ; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Mlk”, 10/492.

¹⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/456.

görülür. Onun bu açıklamalarının bir bölümü namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetler ile ilgilidir. Açıklamaların diğer bölümü ise mehir, talak, mut'a, iddet, emzirme, yenmesi haram olan şeyler, kumar, kısas, yemin, vasiyet ve kadınlara özel durumlar gibi günlük hayata dair konulara aittir. Müfessirin bu konulara dair açıklamaları, genellikle âyetteki bir kelimeden yahut bir ifadeden neyin/kimin kastedildiği şeklindedir. Müfessir çoğunluğu ibadet olan bu konuların bulunduğu âyetlerin iniş sebepleri hakkında da bilgi vermektedir.¹⁸⁸ Mücâhid fikhî konulara dair âyetle bildirilen hüküm içinde açıklama yapmıştır. Bu başlık altında Mücâhid'in âyetteki hüküm için yaptığı izahlar ele alınacaktır. Bu izahlar Bakara sûresindeki âyetlere dairdir. Onun açıklama yaptığı fikhî konuların çok ve çeşitli olması sebebiyle burada sırasıyla seferde oruç, mecburiyet halinde haram olandan yeme, îlâ, boşanma, süt emme, hayz, vasiyet ve hac konularına dair müfessirin yaptığı açıklamalara örnek verilecektir.

İlk olarak seferde oruç tutma konusunda Mücâhid'e dayanan fikhî açıklamalara örnek verelim. Ondan bu konuda Bakara sûresi 185. âyetin ramazan orucunu hasta veya yolcu olduğu için tutamayanların bunları kaza etmesinden haber veren “وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ” bölümünün tefsiri bağlamında rivayet zikredilmiştir. O bu rivayetlerde âyete dair bir hüküm bildirmektedir. Kendisine dayanan rivayetlerde müfessir, ramazan ayında seferde oruç tutma konusunda her iki durumda yani oruç tutmanın veya iftar etmenin helal olduğu ve Allah Teâlâ'nın oruç tutmama hakkı vererek kullarına kolaylık dilediğinden haber vermektedir.¹⁸⁹ Mücâhid, âyetin bu kesitinde Allah Teâlâ'nın verdiği oruç tutmama iznini ruhsat olarak değerlendirmektedir. Ramazanda seferi olana verilen oruç tutmama iznini azimet

¹⁸⁸ Müfessirin bu türdeki bazı açıklamaları “*Sebeb-i Nüzûl*” başlığı altında ele alındı.

¹⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/212. Müfessir bu âyetle ilgili bir diğer rivayette Hz. Peygamberin seferde bazen oruç tutup bazen tutmadığını söylemiştir. Aynı rivayette o, bu durumu ruhsat olarak değerlendirmiştir.; Hz. Ömer'den gelen rivayetlerde ise “Kişinin seferde tuttuğu orucu kaza etmesi gerekir.” şeklinde bir açıklama vardır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/206-207.

kabul eden bir görüş daha vardır. Bu şekilde düşünenlerden biri de müfessirin hocasıdır. İbn Abbas yolculukta oruç tutmamanın şart olduğunu söylemektedir. Yani o, yolculukta oruç tutmamayı bir izin olarak değil yapılması vacip olan bir durum olarak değerlendirmektedir.¹⁹⁰ Taberî, yolculukta oruç tutmamayı Mücâhid gibi ruhsat olarak değerlendirmektedir. Böyle düşünmesinin sebebi ise seferde oruç tutma ile ilgili kendisine yöneltilen soruya Hz. Peygamberin “İstersen oruç tut istersen iftar et.” şeklinde cevap verdiği sahih haberlerdir.¹⁹¹ Müfessirin oruçla ilgili olarak seferi olanın ne yapacağına dair açıklamasını gördükten sonra onun zorda kalındığında haram olandan yeme konusuna dair ne söylediğini ifade edelim.

Haramdan yeme konusunda Mücâhid, Bakara sûresi 173. âyetin “فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ” *Her kimde zorda kalırsa saldırmaksızın ve sınırı aşmaksızın (yemesinde) bir günah yoktur.*” bölümündeki hükme dair açıklama yapmıştır. Bu âyette yenmesi haram olan şeylerin neler olduğu ve hangi durumda bunlardan yenebileceğinden haber verilmektedir. İşte müfessir âyette bildirilen haram olandan yiyebilme istisnasını izah etmektedir. O, haramdan yemek zorunda kalan kişilerin durumunu ifade eden “غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ” kesiti için: “Yol kesmeksizin, ümmete karşı çıkmaksızın, Allah’a isyan ederek dinden çıkmaksızın, yolcuya saldırmaksızın.” diye açıklama yapmaktadır. Mücâhid, açıklamasında saydığı durumlar dışında zorda kalan kişiye haram olandan yeme konusunda bir ruhsat verildiğini ifade etmektedir. O ayrıca yol kesen, isyan eden kişinin zorda kaldığında haram olanı yemesine ruhsat olmadığını söylemektedir.¹⁹² Müfessirin söz konusu âyet kesitine dair farklı bir açıklaması daha vardır. O, 173. âyetin “غَيْرَ بَاغٍ” ifadesini “(Haram olan yiyeceği yemeyi) arzulamak”, “وَلَا عَادٍ” ifadesini ise “Nefsine hâkim olması gereken şeye

¹⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/205.

¹⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/213-215.

¹⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/59-60.

(harama) saldırmak.” şeklinde de açıklamaktadır.¹⁹³ Bu rivayete göre o, zorda kalan kişinin haram olanı arzulayarak yememesi ve yeme-içme konusunda nefesine hâkim olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu kesit için ayrıca “Her kim zorda kalırsa (haram olanı) iştahla ve gerekli olandan fazlasını yemesin.” şeklinde bir izah daha bildirilmiştir.¹⁹⁴ Taberî söz konusu âyet kesiti için yapılan tüm açıklamaları kapsayacak bir değerlendirme yapmaktadır.¹⁹⁵

Fıkhî izahlar kapsamında müfessirden îlâ konusunda gelen rivayetlere değinileceği de söylenmişti. Bu konu Bakara sûresinin 226 ve 227. âyetlerinde yer almaktadır. Sûrenin 226. âyetinde hanımına yaklaşmamaya yemin eden erkeklerin dört ay bekleme süresinde eşlerine dönebileceklerinden haber verilmektedir. Sonraki 227. âyette ise îlâ yapmış ve hanımını boşamada kararlı olan erkeklerden bahsedilmektedir. Mücâhid, Bakara sûresi 227. ayette îlâ yapan kişinin durumuna dair açıklama yapmaktadır. Müfessirin bu yemine dair yaptığı izah 227. âyetin “وَأِنْ عَزَمُوا / الطَّلَاق / Eğer (yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşanmaya kesin karar verirlerse(ayrılırlar).” bölümüne aittir. Kendisine dayanan rivayetlerde o, îlâ yemini yapan erkeğin bu durumundan haber vermektedir. Söz konusu âyet kesiti için zikredilen rivayette Mücâhid Bakara sûresi 226. âyete dayanarak: “Karısına yaklaşmamaya yemin edenin dört ay bekleme süresi dolduğunda boşanıncaya ya da karısına dönünceye kadar yeminine devam etmesi engellenir.” diye açıklama yapmaktadır. Yine müfessirden aktarılan bir başka rivayette o, îlâ yapanın durdurulacağını söylemektedir.¹⁹⁶ Mücâhid, yaptığı bu izahlarda âyete dair bir hüküm bildirmektedir. Mücâhid’in açıklamalarının daha anlaşılır olabilmesi için hocasından

¹⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/61.

¹⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/62. Bu izah Süddî’den aktarılmıştır. Onun yaptığı açıklama “Her kim zorda kalırsa onu iştahla ve doyuncaya kadar yemesin.” şeklindedir.

¹⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/62-63.

¹⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/83. ; Müfessir Bakara sûresinde ayrıca 224 ve 225. Âyetlerde haber verilen yemin konusunda da açıklama yapmıştır. Onun bu izahları da fıkhî izah kapsamında değerlendirilebilir. Bu rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/9. 19. 21-22. 30-31. 37.

gelen rivayetlere değinmek yerinde olacaktır. İbn Abbas, îlâ yapan erkek hakkında kocanın dört ay bekleme süresinde karısına yaklaşması durumunda kefaret ödeyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca o, bu süre içinde hanımına yaklaşımadan dört ay geçerse (karısının) hâkime başvuracağını, hâkiminde adamı ya karısına dönmeye ya da boşamaya zorlayacağını bildirmektedir.¹⁹⁷ Buna göre Mücâhid “îlâ yapan durdurulur” derken, hocası gibi bekleme süresi biten erkeğin eşine dönmemesi durumunda (kadının) hâkime başvurabileceğini ve hâkiminde adamı eşine dönmeye ya da boşamaya zorlayarak yemininden vazgeçireceğini kastetmiş olmalıdır.

Buraya kadar ifade edilen müfessir ve hocasının açıklamalarına göre îlâ için söz konusu süre dolduğunda kadın boşanmış sayılmamaktadır. Boşanmanın vaki olabilmesi için kadının hâkime başvurması gerekmektedir. *Câmiu'l-beyân* tefsirinde karısına yaklaşmamaya yemin edilmesi durumunda dört aylık süre sonunda boşanmanın gerçekleştiği şeklinde açıklamalarda vardır.¹⁹⁸ Taberî, îlâ yapan koca hakkında naklettiği rivayetlerden dört ay sonunda kadının hâkime gidebileceği ve hâkiminde adamı karısına dönmeye ya da onu boşamaya zorlayacağını söyleyenlerin dolayısıyla Mücâhid ve hocasının açıklamalarını tercih etmektedir.¹⁹⁹ Müfessirin îlâ hakkında yaptığı açıklamalar ifade edilmiş oldu. Şimdi onun Bakara sûresinde boşanmadan haber verilen âyetlerin tefsiri bağlamında zikredilen izahlarına değinelim.

Fıkhî izahlar başlığı altında Mücâhid'in boşanma konusunda Bakara sûresinin 228, 229 ve 230. âyetleri için yaptığı açıklamalar ele alınacaktır. İlk olarak onun boşama durumunda kadının beklemesi gereken iddetten haber veren Bakara sûresi

¹⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/83-84. ; Söz konusu 227. âyet için sahâbîden Hz. Ömer, Hz. Aişe ve Hz. Ali'nin de yaptığı izahlar nakledilmiştir. Bu üç sahâbî de îlâ yapan erkek için dört aylık müddet dolduğunda bu adamın ya eşine dönmeye ya da hemen eşini boşaması gerektiğini söylemişlerdir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/76-79.

¹⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/64-69. Bu açıklamaları Hz. Ali, Hz. Osman, Zeyd b. Sabit, İbn Mes'ud, İbn Abbas gibi sahâbîlere dayanan rivayetlerde görmekteyiz. Bu sahâbîler îlâ yapan adam için “Dört aylık bekleme süresi dolduğunda adam karısını bir bain talakla boşamış sayılır.” demişlerdir.

¹⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/86-87.

228. âyetin “وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا” / *Eğer barışmak isterlerse kocaları bu süre içinde onları geri almaya hak sahibidirler.*” kesiti için zikredilen izahına bakalım. Müfessir, boşanma sürecinde olan karı-kocanın barışmaları halinde “iddet süresi” içinde kocanın hanımına döneceğini ifade etmektedir.²⁰⁰ Onun ifade ettiği bu durum âyette bildirilen hükmün tekrar edilmesidir. Ayrıca Mücâhid’in hem hamilelik hem de boşanmayla oluşan iddeti kapsayan genel bir açıklama yaptığı söylenebilir. İbn Abbas ise: “Bir veya iki kez boşadığı karısı hamile ise kadın doğum yapmadan erkek hanımına dönmeye hak sahibidir.” şeklinde âyet kesitini hamilelik iddeti üzerinden açıklamaktadır.²⁰¹ Taberî rivayetleri bildirmeden önce hem Mücâhid hem İbn Abbas’ın yaptığı açıklamaları meczederek “Hamilelik günlerinde ve üç kuru iddet bekledikleri sürede koca karısına dönebilir.” demiştir.²⁰²

Müfessirin boşanmaya dair ikinci izahı aynı sûrenin 229. âyetine aittir. Mücâhid, bu âyetin “الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَاِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ” / *(Dönüş yapılabilir)* boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır.” kesitini izah etmiştir. O, âyetle ilgili izahında: “Adam kadını temiz halinde ve onunla cimâ yapmadığı dönemde boşar, kadın hayz olup temizlenince birinci kuru’ süresini tamamlar, adam dilerse ikinci boşamayı yapar. Bu ikinci boşamadan sonra kadın hayz olursa ikinci boşama ve ikinci kuru’ gerçekleşmiş olur. Allah Teâlâ üçüncüsü hakkında “فَاِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ” / *Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır.*’ buyurmuştur. Adam dilerse bu son kuru’da karısını tamamen boşar.” demektedir.²⁰³ Müfessir yaptığı bu açıklamayla âyete dair bir hüküm koymaktadır. Bununla birlikte o, boşamanın nasıl ve ne zaman yapılması gerektiği hakkında bilgi de

²⁰⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/116-117.

²⁰¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/116.

²⁰² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/115.

²⁰³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/128-129. Âyet kesitine müfessirin yaptığı açıklama sahâbeden İbn Abbas ve İbn Mes’ud’dan da gelmektedir.

vermektedir. Taberî, bu âyet kesitinde Mücâhid'in izah ettiği gibi boşamanın usulünden haber verilmediğini bunun yerine boşama sayısının bildirildiğini söylemektedir. Yani ona göre bu kesitte bir adamın karısını iki kere boşarsa eşine geri dönebileceği fakat üçüncü defa boşarsa dönemeyeceği beyan edilmektedir.²⁰⁴ Taberî bu izahı tâbiîn müfessirlerinden Katâde'den aktardığı sebab-i nüzûl bilgisine dayandırmaktadır.²⁰⁵

Mücâhid'in boşanma konusu için ele alınacak bir diğer açıklaması Bakara sûresi 230. âyete aittir. Âyetin “فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ” / *Eğer erkek karısını (üçüncü defa boşarsa) kadın onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça kendisine helal olmaz.*” kesiti için müfessirden rivayet aktarılmaktadır. Mücâhid, âyetin bu cümlesinin 229. âyetin “فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ” / *(Bundan sonrası) ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır.*” cümlesine döndüğünü bildirmektedir.²⁰⁶ Taberî, müfessirin açıklamasını 230. âyetin iki boşamadan sonra karısını iyilikle salan erkeğin yapması gereken şeye delalet ettiğini ifade eder.²⁰⁷ Buna göre ikinci boşamadan sonra eşini güzellikle salan erkek üçüncü boşamayı yapmıştır. 230. âyetin söz konusu bölümü için İbn Abbas: “Eğer (adam) karısını üçüncü kez boşarsa kadın başka bir adamla evlenmedikçe kocasına helal olmaz.” şeklinde açıklama yapmıştır.²⁰⁸ Taberî'ye göre İbn Abbas'ın açıklaması bir önceki âyetin “güzellikle salmak” lafzına dönmez, burada bahsedilen adamla kadın arasında üçüncü kez nikâh bağının boşamayla kopmasıdır. Taberî'ye göre en doğru olan görüş Mücâhid'in yaptığı izahtır. Böyle düşünmesine sebebi ise “Boşama iki defadır.” âyetine binaen bir adamın Hz. Peygambere “Üçüncüsü (boşama) nerededir?” diye

²⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/129.

²⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/126.

²⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/167-168.

²⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/167.

²⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/166.

sorması üzerine Allah resulü (s.a.v) aynı âyetin “*Ya iyilikle tutsun ya da güzellikle salsın.*” ifadesinin üçüncü boşama olduğunu söylediği hadistir.²⁰⁹ Yani adamın karısını iki kez boşadıktan sonra ona dönmeyip kadını serbest bırakması üçüncü talaktır. Taberî “230. âyeti üçüncü kez boşamaya yormak gereksizdir.” diyerek Mücâhid’in açıklamasını tercih etmiştir.²¹⁰

Mücâhid’in boşanma ile ilgili açıklamalarını gördükten sonra fikhî izahlar başlığında değinilecek bir diğer konu, onun süt emmeye dair söyledikleridir. Müfessir, çocukların süt emme süresinden haber veren Bakara sûresi 233. âyetin “*فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا*” / *Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur.*” bölümündeki hükme dair açıklama yapmaktadır. O, âyetin bu ifadesiyle anne ve babanın emzirme süresi olan iki yıl dolmadan çocuğu süttten kesme konusunda istişare yapabileceklerini söylemektedir. Ona göre bu iki yıl içerisinde anne babanın rızası olmadan çocuğunu süttten kesemez, baba da anne razı olmadıkça çocuğu süttten kestiremez.²¹¹ Bu durumda Mücâhid, çocuğun anne sütü ile beslenmesinin sona erdirilmesi için anne babanın âyette belirtilen süre dolmadan istişare yapacaklarını söylemektedir. Müfessirin hocası bu istişarenin emme süresi içinde olabileceği gibi iki yıllık bu süre tamamlandıktan sonra da yapılabileceğini ifade etmektedir.²¹² Taberî âyetin “*عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ*” ifadesine istinaden istişarenin iki yıllık emzirme süresi dolmadan yapılması gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla o, Mücâhid’in açıklamasını isabetli görmektedir.²¹³ Çünkü ona göre iki yıl dolunca emzirme süresi

²⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/130.

²¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/168.

²¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/237-238.

²¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/239.

²¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/239.

tamamlanır, dolayısıyla bundan sonra ise sütün kesme için istişare yapmak anlamsız olmaktadır.

Müfessir aynı âyetin devamındaki “Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur” şeklinde anlam verilen “وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اتَّيْنْتُم بِالْمَعْرُوفِ” kesitindeki hükmü de izah etmektedir. Mücâhid, âyetin bu kesitini “Eğer çocuğun zayıf düşeceğinden korkarsanız (çocukları sütanneye vererek emzirtebilirsiniz).” şeklinde açıklamaktadır.²¹⁴ Müfessirin bu açıklamasına göre anne ve baba, çocuğun doymadığından endişe duyarlarsa sütanne seçeneği düşünebilir. Taberî bu âyet kesitini: “Annenin sütünün kesilmesi, yetmemesi ve annenin çocuğu emzirmekten kaçınması durumunda çocuk için ücretle sütanne tutulabilir.” diye izah etmektedir. O daha sonra bu açıklamasını destekleyen müfessir gibi âlimlerin rivayetlerini zikretmektedir.²¹⁵ Böylece süt emmeye dair müfessirin söylediklerini görmüş olduk.

Fıkhî izahlar başlığında ele alınacak bir diğer konu olan hayz konusuna gelindiğinde Mücâhid’in, kadınların özel durumundan haber veren Bakara sûresi 222. âyetin birçok kesiti için açıklama yaptığı görülmektedir. Müfessir öncelikle bu âyetin iniş sebebi hakkında bilgi vermiştir. Onun bu âyetle ilgili bazı izahları fıkhî açıklama bağlamında ele alınabilir. Mücâhid’in bu açıklamaları için verilecek örnek rivayet, 222. âyetin “وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ / Onlara temizleninceye kadar yaklaşmayın.” kesiti için gelmiştir. O, âyette belirtilen kadının temizlenmesinden kastın hayz kanamasının kesilmesi olduğunu ifade etmektedir.²¹⁶ Müfessir, benzer bir açıklamayı âyetin “فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ / Temizlendikleri vakit Allah’ın emrettiği yerden onlara

²¹⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/240-241.

²¹⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/240.

²¹⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/731.

yaklaşın.” bölümü içinde yapmaktadır. Onun bu rivayetteki açıklaması “Kadın (hayz) kanından temizlendiğinde kocası ona şehvet duyarsa hanımından gusûlden önce (namaz) abdest almasını ister ve onunla cimâ eder.” şeklindedir.²¹⁷ Mücâhid’in bu açıklamalarına göre âyetin bu iki kesitiyle hayz kanından temizlenen kadının gusletmeden kocasıyla cimâ etmesine izin verilmektedir. Bu durumda “Adet kanaması kesilen kadın ile cinsel birleşme kocasına helaldir.” anlamı oluşmaktadır. Onun Bakara sûresi 222. âyetin hayz halinden temizlenen kadınla cinsel münasebetin nasıl olacağı hakkında bir açıklaması daha vardır. Müfessir bu açıklamasında âyetin söz konusu bölümündeki temizlenmekten kastın gusletmek olduğunu söylemektedir.²¹⁸ Bu durumda müfessirin söz konusu ayet kesiti için iki farklı açıklaması söz konusudur. Taberî, bu konuda Mücâhid’den ilk aktardığımız açıklamayı hayzı biten kadınla gusledinceye kadar cimâ etmenin haram oluşu üzerine ulemanın ittifak etmesinden dolayı tercih etmemiştir.²¹⁹ Bunun yerine o, müfessirin söz konusu âyet kesiti için aktardığımız guslettiklerinde kadınlara yaklaşılması gerektiği izahı icmâya uyduğu için tercihe şayan görüşler içinde değerlendirir.²²⁰ Mücâhid’in Bakara sûresi 222. âyetin tefsiri bağlamında yaptığı açıklamaları bu örnek rivayet ile ifade edilmiş oldu.

Fıkhi izah bağlamında müfessirin bir de vasiyet ve hac konularına dair izahlarına değinileceği söylenmişti. Şimdi bu konulara dair kendisinden gelen rivayetleri ele alalım. İlk olarak müfessirin vasiyet/miras konusu ile ilgili izahına bakalım. O, bu konu için Bakara sûresinde “*Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve*

²¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/734. Bu izahın yer aldığı rivayet Mücâhid ve tâbiîn dönemi müfessirlerinden olan Tâvus’a dayanmaktadır. ; Bakara sûresi 222. âyet için müfessirin diğer fikhî izahları için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/722. 723. 728. 736-738.

²¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/733-734. ; Müfessirin hocası İbn Abbas da âyet kesitini bu şekilde açıklamaktadır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/733.

²¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/732-733. Taberî bu açıklamanın Mücâhid ve Tâvus dışında kimseden gelmemiş olması ve hayz halinden ancak suyla guslederek temizlenileceği noktasında âlimlerin icmâ etmiş olmaları sebebiyle tercih etmez.

²²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/735. ; Taberî’nin bildirdiğine göre erkeğin karısına yaklaşması kadının hayz kanı kesilip temizleninceye (yani gusledinceye) kadar haram olduğu konusunda icmâ oluşmuştur. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/732-733.

günaha girmesinden korkan kimse, (tarafların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” şeklinde anlam verilen 182. âyete açıklama yapmaktadır. Müfessir bu durumun ölüm döşegindeki kişinin yanında bulunulduğunda geçerli olduğunu söylemektedir. Açıklamasının devamında şayet ölecek kişi adaletsizlik yaparsa veya vasiyette hakkı ihmal ederse o kişiye “Şöyle yap, filana şunu ver.” denebileceğini de ifade etmektedir.²²¹ Buna göre onun izahındaki sözler, ölmek üzere olan ile vasiyet ettiği kişilerin arasını düzeltme adına söylenmelidir. Bu âyet ile ilgili İbn Abbas “Ölmüş kişi vasiyetinde hata veya haksızlık yaptıysa ölenin arkadaşlarının bu durumu düzeltmelerinde bir günah yoktur.” diye açıklama yapmaktadır.²²² Müfessirin hocasına göre vasiyetteki düzeltme vasiyet edenin ölümünden sonradır. Bu âyet için bir de Atâ b. Ebû Rebâh’tan nakledilen izah vardır. Bu izahta ölmek üzere olan kişi, varislerden bazısı adına vasiyette hata ya da adaletsizlik yaparsa onun yanında olup buna şahit olanın varislerin aralarını düzeltmesinde bir mahzur, günah olmayacağından haber verilmektedir.²²³ Atâ’nın bu izahına göre de söz konusu durum ölüm anındadır. Taberî bu açıklamalar içinden ölmek üzere olanın yanlışlık veya kasten vasiyette haksızlık yapacağından endişe eden kişinin vasiyet edilenler, mirasçılar ve ölmekte olanın arasını düzeltmesinde bir mahzur olmayacağını söylemektedir.²²⁴ Bu durumda Mücâhid’in açıklaması tercihe şayan bulunmuştur, denilebilir.

Son olarak fikhî izahlar konusunda Bakara sûresinde hac ibadetinden haber veren 196 ve 197. âyetler için müfessirin açıklamalarına değinelim. Sûrenin 196. âyetine göre ihrama giren kişi hac ve umre farizalarını yerine getirmeden hastalandığı veya kafasında kendisine rahatsızlık verecek bir durum olduğunda tıraş olmak zorunda

²²¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/142.

²²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/143.

²²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/144-145.

²²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/147.

kalırsa âyette bildirilen oruç, sadaka veya kurban olarak fidye ödemesi gerekir. Mücâhid, Bakara sûresi 196. âyetle ilgili olarak hacdan bir sebepten engellenmiş olan kişinin âyette bildirildiği gibi kolayına gelen bir kurbanı göndermesi ve kurban kesme gününe kadar (başını tıraş ederek) ihramdan çıkmaması gerektiğini ifade etmektedir. O âyetle ilgili açıklamalarında ayrıca: “Eğer kişi hastalık, gözüne sürme çekme, yağ sürünme ve başında bir rahatsızlık olması sebebiyle ve bunların yanında tedavi olması gerektiren bir durum olduğunda başını tıraş etsin daha sonra oruç, sadaka ve kurbandan bir fidye ödesin.” demektedir.²²⁵ Buna göre müfessir, bir sebeple hacdan engellenenin kurban kesme (nahr) gününe kadar tıraş olamayacağını düşünürken ihramlı olan kişinin başında kendisine rahatsızlık veren bir durum olduğunda önce tıraş olması sonrasında ise fidyesini ödemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte müfessir, başındaki bir rahatsızlık, hastalık ve tedavi görmenin yanı sıra ihramlıya yasak olan sürme çekme, koku sürünme gibi durumlarda da fidye ödenmesi gerektiğini söylemektedir. Bu durum ile ilgili İbn Abbas’ın hacdan engellendiği için kurban gönderen kişinin kurban yerine ulaşmadan acele edip başını tıraş etmesi, koku sürünmesi veya tedavi görmesi durumunda âyette bildirilen seçeneklerden biriyle fidye vermesi gerektiğinden haber vermektedir. İbn Abbas farklı senetli bir diğer rivayette ihramlıyken başından rahatsızlanan veya hastalığı şiddetlenen kişi başını tıraş etmeden âyette bildirilen fidyelerden birini yerine getirmesi gerektiğini bildirmektedir.²²⁶ Taberî, hacdan engellenen kişi gönderdiği kurban, (kesme) yerine ulaşana kadar tıraş olamayacağını ama bu kişinin bir sebeple başını tıraş etmek zorunda kaldığında âyette bildirilen fidyeyi vermesi gerektiğini söylemektedir. O,

²²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/379.

²²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/379.380.

fidye ödemenin başı tıraş ettikten sonra olduğunu ifade etmektedir.²²⁷ Buna göre Mücâhid'in bir sebeple ihramdan çıkan kişi için yaptığı açıklama uygun görülmüştür.

Müfessir sûrenin aynı âyetindeki bir rahatsızlık sebebiyle başını tıraş edenin fakiri doyurma, oruç tutma ve kurbandan vermesi gereken fidye konusunda da açıklama yapmıştır. O, buradaki fidyenin üç gün oruç, altı fakiri doyurma ve kurban olarak koyun kesme olduğunu söylemektedir. Bir başka rivayette kurbanın, koyun ve daha fazlası olduğunu da ifade etmiştir. Senedi farklı bir diğer rivayette fakiri doyurma ölçütünün üç sa' olduğunu belirtmektedir. Kendisinden aktarılan bir diğer rivayette Mücâhid: "(Hacda) avlanan kişinin kurbanı yoksa kurbanı karşılık fakiri doyurma bedeli belirlenir, eğer bunu yapamazsa her iki müd ölçü yerine bir gün oruç tutar." diye açıklama yapmıştır.²²⁸ Bu son rivayette âyet metni bulunmaz, Taberî'nin rivayetle âyet arasında bir irtibat kurduğu için burada zikretmiş olması muhtemeldir. *Câmiu'l-beyân* tefsirinde Bakara sûresi 196. âyette bildirilen fidye için ayrıca "On gün oruç, on fakiri doyurma ve koyun(kesme)." şeklinde de açıklama nakledilmiştir.²²⁹

Mücâhid, 196. âyette haber verilen fidyelerden kurban kesmeyi seçen kişinin bu kestiği kurbandan yemesi konusunda açıklaması vardır. Onun bu açıklaması: "Kurban kesen kişi fidye, adak ve (avlanmadan dolayı olan) ceza kurbanından yemesin ama nafîle olarak ve temettü (haccından dolayı) kesilen kurbandan yesin." şeklindedir.²³⁰ Müfessir bu açıklamasıyla âyetten bir hüküm çıkarmaktadır. Buna göre hacda hastalık veya başka bir sebeple başını tıraş etmek zorunda olan kişi fidyesini kurban olarak yerine getirecekse bundan kendisi yemeyecek hepsini tasadduk edecektir. Taberî bu kurbanı kesen kişinin yiyebileceğine dair de bir izah

²²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/378-379.

²²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/391.392.394.396.

²²⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/394-395. Bu açıklamayı Hasan-ı Basrî yapmaktadır.

²³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/407. Bu konuda Tâvus ve Atâ'da Mücâhid gibi düşünmektedirler.

aktarmaktadır.²³¹ Taberî rivayetlerden sonra yaptığı değerlendirmede kurban fidyesini seçen kişinin bu kurbanı kestiğinde sorumluluğunu yerine getirmiş sayılırsa ondan yemesinde bir sakınca olmayacağını söylemektedir. Fakat ehli ilimden bu şekilde açıklama yaptığına dair bir bilginin kendisine ulaşmadığını da sözlerine eklemektedir. O ayrıca bu kişi hem kurban kesmek hem de tasadduk etmekle yükümlü ise ondan yemesinin caiz olmayacağından haber vermektedir.²³²

Bakara sûresi 196. ayette engellendiği için yapamadığı haccı kaza edecek olan kişi bir sonraki hac dönemine kadar umre yapmak isterse kendisine kolay gelen bir kurban kesmesi gerektiğinden haber verilmektedir. Âyetin devamında kurban bulamayan kişinin üçü hacda, yedisi evine döndüğünde toplam on gün oruç tutması gerektiği de bildirilmektedir. Mücâhid, hacdaki bu üç günlük orucun sonuncusunun (en geç) arefe günü tutulması gerektiğini söylemektedir.²³³ Bununla birlikte o: temettü yapan ve kurban bulamayan kişinin üç günlük orucu “Zilhicce’nin ilk on gününde, Şevval veya Zilkade ayı içinde, istediği zamanda tutması caizdir.” şeklinde de açıklama yapmıştır.²³⁴ Mücâhid, temettü haccı yapan kişinin kurban bulamadığında hacda tutması gereken üç günlük orucun ne zaman başlayacağı konusunda da açıklama yapmaktadır. O, üç günlük oruca kişi isterse Şevval’ın ilk günü, isterse Zilhicce’nin ilk on gününde, isterse Zilkâde ayında tutmaya başlayabileceğini söylemektedir. Müfessir bir diğer açıklamasında bu sayılan aylarda birer gün oruç tutmanın da caiz olduğunu ifade etmektedir.²³⁵ İbn Abbas, temettü yapanın tutması gereken üç günlük orucu ihrama girdiği gün ile arefe günü arasında tutacağını

²³¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/407. Bu açıklama sahâbeden Abdullah b. Ömer, tâbiînden ise İbn Ebû Leylâ, Hammâd ve Hasan-ı Basrî’den aktarılmıştır.

²³² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/409.

²³³ Bakara 2/196; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/422-423.

²³⁴ Bakara 2/196; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/421. ; Taberî, hacdaki üçüncü orucun Mina günlerinde tutulması gerektiğine dair rivayette nakletmektedir. Bu şekildeki açıklama Hz. Âişe ve İbn Ömer’e dayanmaktadır. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/424-425.

²³⁵ Bakara 2/196; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/428.

söylemektedir. Müfessirin hocası farklı bir rivayette hacda tutulacak üç orucun son gününün arefe günü olduğu yönünde de açıklama yapmaktadır.²³⁶ Bu durumda müfessirin orucun son günü noktasında yaptığı açıklamaların ilki hocasının düşüncesine tabidir. Bunun yanında oruca başlama günü noktasında yaptığı açıklamaların hocasının söylediklerine denk düşen yönü varken o, bu üç günlük oruca başlamak için ihrama girme şartı beyan etmez. Taberî, temettü yapanın kurban bulamadığında tutması gereken üç günlük orucun umreden sonra kişinin hac için ihrama girmesiyle başlayıp hac ibadetlerinin bitmesiyle sona erdiğini söylemektedir.²³⁷

Mücâhid'in aynı âyete dair son açıklaması âyetin devamında bildirilen hacdan döndüğünde tutulacak yedi günlük oruç hakkındadır. Bu açıklama âyetin “وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ / Yedisi de döndüğünüz zaman(olmak üzere)” kesitinin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Müfessir, âyetteki bu yedi günlük orucu kişinin hacdan (evine) döndüğünde tutmasının bir ruhsat olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple kişinin bu yedi günlük orucu isterse yolda isterse ailesinin yanına döndüğünde tutabileceğini söylemektedir.²³⁸ Taberî tutulması gereken yedi oruç için müfessir gibi düşünmektedir.²³⁹

Müfessirin Bakara sûresinde hac ile ilgili olarak bir de 197. âyete dair açıklama yaptığı ifade edilmişti. Bu âyete dair açıklamalarına bakıldığında “فَمَنْ فَرَضَ” / Her kim o bilinen aylarda haccı kendine farz kılarsa” şeklindeki kesit için Mücâhid'den iki rivayet nakledildiği görülür. Bu rivayetlerin ilkinde o, kişinin telbiye getirdiğinde haccı kendine farz kıldığını söylemektedir. Diğer rivayette ise ihrama

²³⁶ Bakara 2/196; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/423.

²³⁷ Bakara 2/196; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/431.

²³⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/434-435.

²³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/433.

giren kişinin haccı kendine farz kıldığını ifade etmektedir.²⁴⁰ Bu konuda İbn Abbas “Her kim hac veya umre için ihrama girerse (haccı/umreyi kendine farz kılmıştır).” diye açıklama yapmaktadır.²⁴¹ Buna göre müfessir, ihram ve telbiye ile kişinin haccı kendine farz kıldığını söylerken hocası ihrama girmekle kişinin kendine hac veya umreyi farz kıldığını söylemektedir. Taberî, bu konuda rivayet bildirmeden önce kişinin Allah Teâlâ’nın hac yapanlara farz kıldığı tüm amelleri/ibadetleri yerine getirmeye niyet ederek ve terk edilmesi emredilen davranışları da terk etmeyi azmederek haccı kendine farz kıldığını söylemektedir. Ona göre haccı kendine farz kılma, ihram giyerek olduğu gibi telbiye getirmekle de olabilmektedir.²⁴² Bu durumda müfessirin bu âyet kesiti için yaptığı izahlar tercih görmüştür. Böylelikle onun hac konusuna dair yaptığı izahlar ifade edilmiş oldu.

Bu başlık altında Mücâhid’in Taberî tefsiri özelinde Bakara sûresindeki bazı hüküm âyetleri için yaptığı açıklamalar örnek rivayetler üzerinden ele alınmıştır. Müfessir, ibadet ve günlük yaşama dair hüküm içeren bazı âyetler için açıklama yapmaktadır. Onun açıklamalarının bir bölümü âyetteki hükmü açıklama şeklindedir. Bununla birlikte onun âyetten hüküm çıkardığı açıklamaları da vardır. Müfessirin yaptığı bu açıklamalar genelde hocasının izahları ile aynıdır. Onun hocasından farklı açıklama yaptığı da görülmektedir. Mücâhid’in bazı âyetlerdeki hükme dair yaptığı açıklamalar, Taberî tarafından tercih edilmiştir. Onun bazı açıklamaları ise *Câmiu’l-beyân* müellifince uygun bulunmamıştır.

2.1.3. Yorum Ağırlıklı İzahları

Özelinde çalıştığımız iki sûre için Taberî tefsirinde müfessirden gelen rivayetlere bakıldığında onun naklî bilgiye dayanarak ve kendi içtihamı ile âyetleri

²⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/454.

²⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/455.

²⁴² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/453.456.

izah ettiği daha önce ifade edilmişti. Müfessirin tefsirinde dirayet yönünü ortaya koyan bu izahlar müfessirin ilgili âyete dair kendi düşünceleridir. İşte bu başlıkta “Mücâhid’in yorumudur” denilebilecek açıklamalara örnekler verilecektir. Müfessirin bu türdeki açıklamaları bazen âyetin fikhî içeriği bazen âyetten kastedilenin ne olduğuna dair yorumlama şeklindedir.

Mücâhid’in tefsirindeki dirayet yönünü ortaya koyan yorum ağırlıklı izahlarına verilecek ilk örnek rivayet, öldükten sonra dirilmenin nasıl olacağının bildirildiği Bakara sûresi 259. âyetin tefsiri bağlamındadır. Bu rivayette o, âyetin “وَأَنْظُرْ إِلَىٰ جَمْرِكَ” / *Eşeğine bak.*” ifadesini açıklamaktadır. Mücâhid’e göre öldükten sonra dirilmenin nasıl olduğunu idrak etmek isteyen kişi İsrailoğullarından bir adamdır. (Bu adam ölüp yüzyıl sonra dirildiğinde) Allah Teâlâ önce adamın gözlerine ruh üflemiştir. Böylece adam, Allah’ın kendini ve eşeğini yeniden yaratması sürecine şahit olmuştur.²⁴³ Taberî, âyetin bu kesiti için sahâbîden bir açıklama nakletmemiştir. Bu âyet kesitine dair onun tefsirinde Mücâhid gibi tâbîinden olan Süddî, Dahhâk (ö. 105/723), er-Rebi‘ ve İbn Zeyd’e dayanan izahlar mevcuttur. Bununla birlikte aynı tefsirde İsrâiliyat haberlerinin kaynağı sayılan Vehb b. Münebbih’den de bilgi aktarılmıştır. Vehb bu âyet kesitine dair iki ayrı açıklama yapmıştır. Bunların ilkinde o, ölen adamın yeniden yaratıldığı daha sonra adamın, kendisiyle beraber ölen eşeğinin aşama aşama yaratılışına şahit olduğu ve yemeği ile suyunun bozulmadığını anlatmaktadır.²⁴⁴ Burada Vehb, söz konusu kişinin sadece hayvanın yaratılışına tanık olduğunu söylemektedir. Kendisinden gelen diğer rivayette ise Vehb, bu kişinin İrmiya (Peygamber) olduğu ve Allah’ın önce İrmiya’nın gözlerine canlılık verdiğini söyler. Ayrıca o, eşeğinin başucunda bağladığı ilk günkü gibi durduğunu, yiyecek ve

²⁴³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/608-609.

²⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/607.

içeceğinin de bozulmadığını gördüğünü ifade eder.²⁴⁵ Onun bu ikinci izahına göre İrmiya, kendi kemiklerinin yaratılışına tanıklık etmiştir. Vehb'e dayanan ikinci rivayette hayvanın ölümü ve yeniden yaratılışı söz konusu değildir. Taberî, Vehb'e dayanan bu iki izahı isabetsiz bulur çünkü âyette kemiklerin o kişiye mi yoksa merkebine mi ait olduğuna dair bir delil yoktur. Bu yüzden Mücâhid'den aktarılan kişinin hem bizzat kendisinin hem de hayvanının diriltilmesine şahit olduğu yönündeki açıklamayı âyetin mantığına uygun bulur.²⁴⁶

Bakara sûresinde kendilerine nimet verilen İsrailoğullarından haber veren 47. âyet için müfessire dayanan iki farklı senetli rivayet vardır. Bu rivayetlerde Mücâhid'in âyette geçen “وَأَنى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ” / *(Bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı (hatırlayın).*” ifadesine yaptığı izah kendi yorumu olarak değerlendirilebilir. Müfessir her iki rivayette de onların (İsrailoğullarının) zamanlarındaki âlemlere (çağdaşı olan kimselere) üstün kılındığını söylemektedir.²⁴⁷ Mücâhid, umum ifade eden âyet kesitini belli bir zaman dilimine has kılarak açıklamaktadır. O halde İsrailoğullarına tanınmış olan bu üstünlük hali dönemlerinde geçerlidir ve günümüzde böyle bir durum söz konusu değildir. Taberî, İsrailoğullarının âlemlere üstün kılınmasını “Sizi bulduğunuz dönemde ki âlemlere üstün kıldım demektir.” diye açıkladıktan sonra müfessir gibi açıklama yapanların rivayetlerini bildirmektedir.²⁴⁸

Mücâhid'in yorumunun görüleceği bir diğer rivayet Bakara sûresi 65. âyete dairdir. Bu âyette cumartesi yasağını çiğneyerek haddi aşanların durumlarından haber verilmektedir. O, söz konusu rivayette âyetin “كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ” / *Aşağılık maymunlar*

²⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/610.

²⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/613.

²⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/629-630. Bu açıklama tâbiinden Katâde, Ebu Âliye ve İbn Zeyd'den de bildirilmiştir.

²⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/630.

olun.” şeklindeki son kesiti için açıklama yapmaktadır. Müfessir âyetle haber verilen haddi aşanların kalplerinin maymuna dönüştüğünü ifade eder. Bu durumda Kur’ân’da bahsedilen “Kitap yüklü merkepler” misali gibi olduğunu söyler.²⁴⁹ Onun bu açıklamasından kendilerine konan yasağa uymayanlar için söylenen “Aşağılık maymunlar olun.” ifadesinin fiziki değişim şeklinde olmadığı anlaşılmaktadır. O, Allah’ın koyduğu yasağı çiğneyenlerin nefsanî arzularını dizginleyemeyip hep daha fazlasını isteyen muhterislere dönüştüklerini düşünmektedir. Mücâhid bu durumu Cuma sûresi 5. âyetle kendilerine gönderilen Tevrat’ın emirlerinden haberdar olmalarına rağmen bunlara uymayanların taşıdıkları kitaptan bir şey anlayamayan merkeplere benzetilmesi gibi Allah’ın verdiği bir misal olarak değerlendirmektedir. Müfessirin âyetin söz konusu ifadesini, kültürümüzde elindeki nimetlerle/imkânlarla yetinmeyip sürekli fazlasını isteyen ve doymak bilmeyen kişileri tasvir etmek için kullanılan açgözlü/maymun iştahlı deyimini gibi açıkladığı söylenebilir. Aşağılık maymunlar olun ifadesinin fiziksel değişim olduğu bilgisi ise İbn Abbas’tan aktarılmıştır.²⁵⁰ Müfessirlerin çoğunluğu âyetteki “كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ” ifadesinden kastın bedenlen maymuna dönüşmek olduğunu düşünürken, Mücâhid bu dönüşümün bedenlen olmadığını söylemektedir.²⁵¹ Taberî, Mücâhid’in bu âyete dair yorumunun Kur’ân’ın zahirine ters düştüğünü söyleyerek uygun görmemektedir. O, bu konuda gelen haberlerin sıhhati ve oluşan icmâya göre Yahudilerin fiziken maymuna dönüştürüldüğünü düşünmektedir. Taberî yaptığı değerlendirmede Allah’ın Kur’ân’da Yahudilerin bazısının maymun, bazısının domuz, bazısının tağuta tapanlar kılındığından haber verdiğini söylemektedir. Ayrıca o, Kur’ân’da Yahudilerin buzağıya tapındıkları için birbirlerini öldürmekle cezalandırıldıklarının, Kudüs’e

²⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/65.

²⁵⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/60.

²⁵¹ Tâbiünden Katâde ve Süddî Yahudilerin fiziksel olarak maymuna dönüştükleri yönünde açıklama yapmışlardır. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/62-64.

girme emrine itaat etmedikleri için çölde şaşkın vaziyette dolaştıklarının da bildirildiğini ifade etmiştir. Taberî “Eğer bunlar kabul edilir de fiziken maymuna dönüştükleri kabul edilmezse buna delil gösterilmesi gerekir aksi halde bu iddia delilsizdir bu sebeple ret edilir.” diyerek Mücâhid’e ait olan bu özgün izahı kabul etmez.²⁵²

Mücâhid’in yorumunun görülebileceği bir diğer açıklama kısastan haber veren Bakara sûresi 178. âyete aittir. Müfessire dayanan rivayet âyetin “الْحُرُّ بِالْحَرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ / *Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın (kısas yapılır).*” bölümünün tefsiri bağlamında gelmiştir. O, âyetin bu bölümünü “Allah’ın ‘الْحُرُّ بِالْحَرِّ’ sözü kadına karşı erkek, erkeğe karşı kadın (kısas edilebilir) anlamındadır.” diye yorumlamıştır.²⁵³ Müfessirin bu yorumu fikhî izah bağlamındadır. Onun bu açıklaması 178. âyet için diğer müfessirlerden nakledilen nüzûl döneminden haber veren rivayetlerle daha anlaşılır olmaktadır. Bunlardan İbn Abbas’a dayanan rivayette önceleri insanların erkeğin karşılığında kadını öldürmeyip erkeğe karşı erkeği, kadına karşı kadını öldürdükleri bilgisi verilmektedir. Ayrıca aynı rivayette Mâide sûresi 45. âyetin inmesi ile hürlerin kısasta eşit kılındığı ifade edilmektedir.²⁵⁴ Aynı âyet için Katâde’den aktarılan rivayetten ise Cahiliye’de insanların aralarındaki kan davalarında şeytana uyup içlerinden bir köle ve kadın öldürüldüğünde katilin ailesinden hür bir erkeği öldürmek isteyerek azgınlaşmaları üzerine bu âyetin, daha sonrasında ise Mâide sûresi 45. âyetin indiği öğrenilmektedir. Bu rivayete göre 178. âyetle köleye karşı köle, kadına karşı kadının öldürüleceği ve kısasta haddi aşmanın yasaklandığı haber verilmektedir.²⁵⁵ Bu durumda Arap toplumunda bir kadın veya köle katil

²⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/65-66.

²⁵³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/97. Taberî, Mücâhid’in bu açıklamasını âyetin iniş sebebi için yapılan izahları temellendirmek adına zikretmiştir.

²⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/100.

²⁵⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/96.

olduğunda öldürülmemekte onların yerine hür bir erkek öldürerek suçsuz biri cezalandırılmaktadır. Belki de bu durum cinayetlerin devam etmesine sebep olmaktaydı. O halde kısas ile ilgili âyetler bu konuda adaleti tesis etmek adına inmiştir. İşte Bakara sûresi 178. âyetin “Hüre karşı hür” ifadesine müfessirin yaptığı yorumdan katil olana müeyyide uygulanması gerektiği hükmüne ulaşılabilir. Taberî rivayetleri bildirdikten sonra yaptığı değerlendirmede Hz. Peygamberden hür erkeğin hür kadın karşılığında kısas edileceğine dair birbirini destekleyen birçok hadis nakledilmiş olması sebebiyle Mücâhid’in ve hocasının yaptığı açıklamaları âyetin anlaşılması açısından uygun bulmaktadır.²⁵⁶

Müfessir, Bakara sûresinde 228. âyetin “*Eğer Allah’a ve ahiret gününe iman ediyorlarsa Allah’ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri (kadınlara) helal olmaz.*” diye anlam verilen “*وَلَا يَجُلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ* ” kesitine dair de fikhî içerikli bir izah yapmaktadır. Bu kesitteki rahimlerde gizlenen şey için iki farklı görüş zikredilmektedir. Bunlardan ilki hamileliğin diğeri ise hayz halinin gizlenmesidir. Bu kesit ile ilgili Mücâhid’den senedi farklı dokuz rivayet zikredilmiştir. Bu rivayetlerde o, kadının gizlemesinin helal olmadığı şeyin (kadının) hayz ve hamilelik (çocuk) hali olduğunu söylemektedir. Aynı rivayetlerde o ayrıca: “Boşanmış olan kadının hayzlı değilken ‘hayzlıyım’/ hayzlı iken ‘hayızlı değilim’ ve hamile değil iken ‘hamileyim’/ hamileyken ‘hamile değilim’ diyerek gerçeği gizlemesi helal değildir.” açıklamasını yapmıştır.²⁵⁷ Onun bu izahlarına göre boşanma sürecindeki kadının hamilelik veya hayz durumunu gizlemesi helal değildir. Müfessirin hocasından rahimlerde gizlenen şey için sadece “hamilelik” açıklaması

²⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/100-101.

²⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/107-109. Âyetin söz konusu bölümü için sahâbîden İbn Ömer, tâbiinden er-Rebi‘, Dahhâk ve İbn Zeyd’de Mücâhid gibi açıklama yapmışlardır.

gelmektedir.²⁵⁸ Bu durumda Mücâhid bu âyet kesiti için hocasının yaptığı izahı benimsemiş olmanın yanı sıra kadının hayz halini gizlenmesini de helal görmemektedir. Taberî bu görüşlerden tercihe şayan olanın: “Kendilerini bir veya iki ric’i talakla boşayan kocalarından hamile olduklarını veya hayzlı olduklarını gizlemek haram kılınmıştır.” diye yapılan açıklama olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre hamilelik veya hayz halini gizleme durumunda erkeğe zarar verme ihtimali söz konusudur.²⁵⁹ Mücâhid âyet kesiti için hem hamilelik hem hayz halinin gizlenmesini helal olmayan bir durum saymaktadır. Buna göre müfessirin âyet kesitine yaptığı bu yorum Taberî tarafından tercih edilmiştir.

Mücâhid’in bazı âyetlere dair yaptığı izahlar ilmi yorum olarak değerlendirilebilir. Bu yorumların ilki “*O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir.*” şeklinde anlam verilen Bakara sûresi 29. âyete aittir. Onun bu âyete dair açıklamasına göre yer, gökten önce yaratılmıştır. Müfessir yerin yaratılmasından sonra yeryüzünde bir duman oluştuğunu ifade etmektedir. O, bu durumun Allah’ın göğe yönelip onu üst üste yedi kat olarak yaratması olarak düşünmektedir. Mücâhid ayrıca yeryüzünün alt alta yedi katman olduğunu söylemiştir.²⁶⁰ Onun bu izahı evrenin yaratılışına dair “Big bang” denilen kuramı çağrıştırmaktadır. Bu âyet için İbn Abbas da önce yerin yaratıldığını ama bundan kastın yerin rızıklarla donatılması olduğunu haber vermektedir. Müfessirin hocası: “Allah, gökyüzüne yöneldi ve onu yedi kat olarak düzenledi sonra

²⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/110. İbn Abbas, ayrıca kadının hamile olduğunda kocasının kendisine dönmesini engellemek için (kadının) hamileliği gizlediğini ifade etmiştir. ; Taberî tefsirinde âyet kesitinde bildirilen söz konusu “Rahimlerde gizlenen şey” ifadesinin sadece hayz hali olduğu bilgisi de verilmektedir. Bu bilgi tâbîinden İbrâhim en-Nehâi ve İkreme’den nakledilmiştir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/105-106.

²⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/112-113.

²⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/463.

da (onun altına) yeryüzünü döşedi.” şeklinde açıklamasına devam etmiştir.²⁶¹ Taberî bir tercih yapmamakta ama bildirdiği rivayetlerden önce yerin yaratılıp nimetlerle donatıldığını sonrasında duman halindeki göğü yükseltip yedi kat olarak düzenlediğini çıkarmıştır.²⁶² Onun bu kanaate ulaşmasında müfessir ve hocasının açıklamaları etkili olmuştur, denilebilir.

Mücâhid’in bir diğer ilmi yaklaşımı Âl-i İmrân sûresi 27. âyetin “تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ / Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın” kesitine dairdir. Bu kesitte geceyi gündüze, gündüzü geceye katma ifadesini müfessir, gece ve gündüzün uzayıp kısılması olarak düşünmüştür. Açıklamasında o, gecede veya gündüzde bir kısalma olmadığını birinden eksilen zamanın diğerine dâhil olduğunu ifade etmiştir. Onun bu âyet kesitini hocasının söz konusu âyete binaen yaptığı izah çerçevesinde yorumladığı söylenebilir. Bu konudaki İbn Abbas’ın açıklaması: “Gündüzden eksilen geceye, geceden eksilen gündüze katılır.” şeklindedir.²⁶³ Taberî bu rivayetlerden önce: “Gecenin eksiltilen saatleri gündüze, gündüzün eksilen saatleri geceye katılır.” şeklinde izah etmiştir.²⁶⁴ Burada da rahatlıkla Mücâhid ve hocasının yaptığı açıklama Taberî’nin bu âyet için kanaat oluşturmaya etki etmiştir, denilebilir. Müfessirin aynı âyetin “وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ / Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın.” bölümü için yaptığı izahı da ilmi bir değerlendirme olarak görülebilir. Mücâhid âyetin bu bölümünü: “İnsanlar nutfedendir, nutfe ise ölüdür ve (bu ölü) nutfe de insandan çıkar, hayvan ve bitkilerde de (durum) böyledir.” diye açıklamıştır.²⁶⁵ Bu kesit için “Hurma çekirdekten/çekirdek hurmadan;

²⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/464. İbn Abbas’ın bu açıklamayı Naziat sûresi 30. âyetteki “وَالْأَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا / (Allah) ardından yeri düzenleyip döşedi.” ifadesine dayanarak yaptığı görülmektedir.

²⁶² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/465.

²⁶³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/305-306. Bu âyet kesitini tâbiinden Hasan-ı Basrî daha net bir ifade ile “Gecenin kısalması gündüzün uzamasıdır, gündüzün kısalması gecenin uzamasıdır.” şeklinde açıklamaktadır.

²⁶⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/305.

²⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/307-309.

başak taneden/tane başaktan; yumurta tavuktan/tavuk yumurtadan çıkar.” şeklinde bir izah aktarılmıştır.²⁶⁶ Âyetin bu ifadesi ayrıca ölü/diri kalp üzerinden ele alınarak: “Mü’minin kalbi diridir, kâfirin kalbi ölüdür buna rağmen Mü’minden kâfir, kâfirden Mü’mîn çıkabilir” diye de açıklanmıştır.²⁶⁷ Taberî, bu iki açıklamayı makul bulsa da âyet kesitine insanlar arasında daha yaygın bilinen Mücâhid’in izah ettiği şekilde anlam verilmesini uygun bulmuştur.²⁶⁸

Müfessire ait bir diğer yorum sabreden ve takvalı olan Müslümanlara yardım için gelecekleri vaat edilen beş bin meleğin işaretli olacağından haber veren Âl-i İmrân sûresi 125. âyete dairdir. O, bu âyette geçen “مُسَوِّمِينَ” kelimesini isnadı farklı üç rivayette açıklamaktadır. Mücâhid, bu rivayetlerde meleklerin nişanelerini bindikleri atlar üzerinden anlatmaktadır. O, (meleklerin bindiği) atların perçem ve kuyruklarının parçalı (kesilmiş) oluşunu yine buralarda sade ve renkli tüylerin oluşunu onlarda görülen ayırt edici alametler olarak açıklamıştır.²⁶⁹ İbn Abbas ise atlarının yünlerle bezenmiş oluşunu, meleklerin alameti olarak izah etmiştir. *Câmiu’l-beyân* tefsirinde ayrıca sarı renkli sarık takmış olmaları da meleklerin alametleri olarak bildirilmiştir.²⁷⁰ Taberî “مُسَوِّمِينَ” kelimesindeki و harfinin esreli ve fethalı okunduğunu bunlardan esreli okunuşun uygun olduğunu söylemektedir. O, uygun gördüğü bu okuyuşa göre ise ayırt edici işaretlerin meleklerde bulunduğunu ifade etmiştir.²⁷¹ Bu durumda müfessirin meleklerin bindiği atlar üzerinden yaptığı açıklama, Taberî tarafından uygun bulunmamıştır.

²⁶⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/309-310. Bu açıklama tâbiinden İkrime’den aktarılmıştır.

²⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/309-310. Bu açıklamayı tâbiin müfessirlerinden Hasan-ı Basrî yapmıştır.

²⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/312.

²⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/34-35.

²⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/36. Abbad b. Hamza, Hişam b. Urve ve Abdullah b. Zübeyr âyet kesitine bu şekilde anlam vermişlerdir.

²⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/33.

Müfessire ait bir diğer yorum Âl-i İmrân sûresi 179. âyetin “ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ ”
الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ / Allah, pisi temizden ayırmaya kadar
Mü'minleri içinde bulunduğunuz şu durumda bırakacak değildir.” bölümünün tefsiri
bağlamında nakledilmiştir. O, âyet kesitinde pisi temizden ayırmaya kadar diye
anlam verilen “حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ” şeklindeki bölümü: “Allah, Münafıklar ile
Mü'minlerin arasını Uhud savaşıyla ayırmıştır” diye yorumlamıştır.²⁷² Buna göre
müfessir, nüzûl sürecinde ortaya çıkan münafık grubun görünürde inanlar gibi hareket
ediyor olmaları üzerine Allah Teâlâ'nın insanları savaş ile imtihan ederek gerçek iman
sahibini diğerlerinden ayırdığını söylemektedir. *Câmiu'l-beyân*'da aynı kesite dair:
“Allah hicret ve cihatla kâfir ve Mü'minin arasını ayırmıştır.” şeklinde bir açıklama
daha vardır.²⁷³ Taberî, önceki âyetlerin münafıklar hakkında olmasından dolayı 179.
âyetinde onlarla alakalı olduğunu düşünmektedir. Bu durumda Mücâhid'in yaptığı
izah tercih şayan görülmüştür.²⁷⁴

Âl-i İmrân sûresi 187. âyette Allah'ın kendilerine verdiği kitabı insanlara
anlatmaları için söz almasına rağmen ehli kitabın onu (Tevrat'ı) az bir bedele
sattıklarından haber verilmektedir. Bu âyetin son kesiti olan ve onların bu alışverişinin
ne kadar da kötü olduğunu ifade eden “فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ” şeklindeki son bölümüne dair
Mücâhid'in yaptığı izah ona ait bir yorumdur, denilebilir. O, söz konusu âyet
bölümünde kötü görülen alış veriş Yahudilerin Tevrat'ı değiştirmeleri olarak
açıklamaktadır.²⁷⁵ Taberî âyetin bu son ifadesini onların verdikleri sözü tutmamaları
ve kitaplarını değiştirme olarak izah edip buna dayanak olarak Mücâhid'den gelen

²⁷² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/263.

²⁷³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/263-264. Bu açıklama tâbiîn âlimi Katâde tarafından yapılmıştır.

²⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/263-264.

²⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/299-300.

rivayeti zikretmiştir.²⁷⁶ Böylece müfessirin yorumu denebilecek açıklamaları ifade edilmiş oldu.

Bu başlıkta Mücâhid b. Cebr'in kendi yorumu olarak değerlendirilebilecek açıklamalarına örnek verilmeye çalışılmıştır. Burada ele alınan izahlar, müfessirin dirayet yönünü net olarak ortaya koyan yorumlarıdır. Bu açıklamalara bakıldığında müfessir bazen âyetteki bir hükme dair kendi düşüncesini ifade etmektedir. Bunun yanında onun kevnî düzenden haber verilen âyetlere dair söyledikleri bu konulardaki bilimsel verilere temel teşkil edecek nitelikteki izahlardır. Ayrıca o, âyetten veya âyet kesitinden yahut ta âyete dair bir kelimedenden kastedilenin ne olduğu konusunda kendi görüşünü belirtmektedir. Onun yorum ağırlıklı açıklamaları genellikle Taberî tarafından tercih edilmiştir. Aynı zamanda müfessirin açıklamaları Taberî'nin âyet ile ilgili kanaatinin oluşmasına etki etmiştir, denilebilir. Bununla birlikte onun tercih görmeyen hatta eleştirilen yorumları da söz konusudur.

2.1.4. Kıssalara Dair İzahları

Taberî tefsirindeki rivayetlere bakıldığında Mücâhid'in Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde bulunan kıssalar için açıklama yaptığı görülür. Onun yaptığı açıklamalar söz konusu kıssaları bir hikâye mantığıyla baştan sona anlatmak şeklinde değildir. Üzerinde çalıştığımız bu iki sûre için kendisine dayanan rivayetlerde müfessir, genellikle kıssanın anlatıldığı âyetlerin bir kelimesinden kastedilenin ne olduğunu açıklamaktadır. Bunun yanında bu iki sûrede bildirilen kıssalardaki olayların nasıl geliştiği noktasında yaptığı izahlar da bulunmaktadır. Bunlarla ilgili örnek rivayetler anlatım bütünlüğü oluşturması açısından Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinden seçtiğimiz kıssalar üzerinden ele alınacaktır. Bu minvalde Bakara sûresi için Hz. Mûsâ ve

²⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/299. Bu âyet kesiti için başka bir açıklama zikredilmemiştir.

İsrailoğulları, Âl-i İmrân sûresinde ise Hz. Meryem, Hz. Zekeriya ve Hz. İsmâ'nın anlatıldığı kıssalara dair açıklamalar örnek rivayetler olarak değerlendirilecektir.

Bakara sûresinde Hz. Mûsâ ve İsrailoğullarına dair kıssanın bir bölümü sûrenin 47 ile 59. âyetler arasında anlatılmaktadır. Bu âyetler arasında Allah'ın İsrailoğullarına verdiği nimetlerden bahsedilmektedir. Bu bölümde bildirilen nimetlerden biri, Firavunun, yeni doğan erkek çocukları öldürtmesi şeklindeki zulümden kurtarılmalarıdır. İşte bu durumdan haber veren Bakara sûresi 49. âyetin “يَذَّبَحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ” kesiti için Mücâhid'e dayanan bir izah vardır. Onun açıklamasına göre: “(Firavun, İsrailoğullarının çocuklarını) ustura benzeri keskin büyük bıçakla (kasab ile) kesilmesini emretmiştir. Bu emrin yerine getirilmesi için keskin bıçaklar karşılıklı olarak sıralanır. Sonra İsrailoğullarından hamile kadınlar getirilip bu keskin aletlerin üzerinde bekletilirler. Öyleki hamilelerin ayakları yarılr. Keskin aletler üzerindeki bekleyiş ta ki hamile kadının bu halde doğum yapıp, çocuk ayakları arasına düşene kadar devam eder. Kadın çocuğunu koruyarak bıçağın üzerinde durmaya (yürümeye) devam eder. Bu durumdaki kadın çocuğunu korumak için gösterdiği gayretten bitap düştüğünde ise çocuk bıçağın üzerine düşüp (ikiye ayrılarak) ölür. Firavun yeni doğan çocukları öldürme konusunda o kadar ileri gider ki neredeyse İsrailoğullarının nesli yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bunun üzerine Firavuna: ‘İnsanları yok ettin, nesli keserek katlettin, onlar senin hizmetçilerin ve çalışanlarındı.’ denilerek yaptığı bu eziyetten vazgeçmesi gerektiği söylenir. Durumu değerlendiren Firavun, erkek çocukların bir yıl öldürülmesini bir yıl sağ bırakılmasını emreder. Bu olaylar zamanında dünyaya gelen Hz. Hârûn çocukların sağ bırakıldığı yıl, Hz. Musa ise (çocukların) öldürüldüğü yıl doğar.”²⁷⁷ Âyetin bu kesiti için müfessirin hocasından iki rivayet zikredilmiştir. Bu rivayetlerde

²⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/649-650.

kâhinlerin/âlimlerin Allah Teâlâ'nın İsrailoğulları için Hz. İbrâhim'in soyundan peygamber ve yöneticiler çıkaracağını vaat ettiğini söylemeleri üzerine Firavun'un erkek çocuklar için ölüm emri verdiği bildirilmektedir. Bu rivayetlerde ayrıca erkek çocukların öldürülmesi olayının Firavun askerlerinin şehirdeki hamileleri tespit edip doğumlarını bekledikleri, eğer çocuk erkekse keskin bıçaklarla katlettikleri, kız ise zarar vermedikleri bilgisi de verilmektedir.²⁷⁸ Mücâhid, hocasının açıklamasından farklı olarak çocukların ölümüne sebep olan olayı anlatmaktadır. Dolayısıyla onun bu açıklaması Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un doğdukları zamanda İsrailoğullarının yaşadıkları ve nesillerini helak edecek olayı sonraki nesillere haber vermektedir. Müfessir 49. âyetin "وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ" / *Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı.*" kesitindeki "بَلَاءٌ" kelimesini "Rabbinizden büyük bir nimet" olarak açıklamıştır.²⁷⁹ Buna göre müfessir, âyetin bu son ifadesini (âyetin) başındaki Allah'ın İsrailoğullarını Firavun zulmünden kurtarmasıyla ilişkilendirmiş ve bu durumun İsrailoğullarına verilmiş bir nimet olduğunu söylemiştir.

Bakara sûresinin 57. âyetinde ise İsrailoğullarına verilen nimetlerden haber verilmektedir. Mücâhid, bu âyette ilk nimet olarak bildirilen İsrailoğullarının üzerine gölgelik yapılan "غَمَامٌ" ifadesinin bilinen bulutlar olmadığını ve kıyamet günü sadece İsrailoğulları için getirileceğini ifade etmiştir.²⁸⁰ Müfessirin "غَمَامٌ" için söyledikleri İbn Abbas'ın Allah Teâlâ'nın çöl ortamında güneşin kavuran sıcağından korunmaları için İsrailoğullarına gölge yapacak bir bulut gönderdiği izahı ile daha anlaşılır

²⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/646-647.

²⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/653. "بَلَاءٌ" kelimesini İbn Abbas da aynı şekilde açıklamıştır.

²⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/698-699.

olmaktadır.²⁸¹ Mücâhid, aynı âyette İsrailoğullarına verilen diğer nimetler olan “الْمَنِّ” ve “السَّلْوَى” kelimelerini de (çölde) onlara verilen yiyecekler olarak izah etmiştir.²⁸²

Mücâhid, Bakara sûresi 58. âyette yerleşik hayat için bir şehrin kapısından saygı ve hürmet ederek girmeleri emredilmiş olan İsrailoğullarının bu emre muhalif davranışlarına dair açıklama yapmıştır. Onun bu açıklaması 58. âyetteki emir ile bağıntılı olan 59. âyetin “فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ / Zalimler kendilerine söylenen sözü başka bir sözle değiştirdiler.” bölümünün tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Müfessir, âyetin bu kesitine: “Mûsâ kavmine ‘Kapıdan secde ederek ve affet diyerek girin.’ diye emretti. Onların girebilmesi için kapı alçaltıldı (eğildi) ama onlar Allah’ın tecelli ettiği dağa doğru geri geri giderek kapıdan girdiler ve “حِطَّةٌ” /affet yerine, buğday tanesi anlamında “حِنْطَةٌ” dediler. İşte bu zalimlerin değiştirdiği sözdür.” diye açıklama yapmaktadır.²⁸³ Buraya kadar zikredilen rivayetlere göre müfessir, Bakara sûresi 47 ile 59. âyetler arasında haber verilen İsrailoğullarına dair Firavun tarafından yapılan zulme, onlara verilen nimetlerin neler olduğuna ve girmeleri istenen şehrin kapısında Peygamberlerinin söylediklerinin aksine sergiledikleri davranışa dair açıklamalar yapmıştır.

Bakara sûresinde Hz. Mûsâ ve İsrailoğullarından haber verilen bir bölüm de 67 ve 73. âyetler arasındadır. Bu bölümde Allah’ın İsrailoğullarına inek kesme emri karşısında onların takındıkları tavırdan haber verilmektedir. Mücâhid bu gruptaki bazı âyetler için de açıklama yapmaktadır. Bu bölümde onun ilk izahı 67. âyetin “إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً / Allah sizin bir inek kesmenizi emrediyor.” ifadesine aittir. Bu ifade için Mücâhid’e dayanan farklı isnatlı iki rivayet vardır. O bu rivayetlerde inek kesme

²⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/699. İbn Abbas’ın bu kelime için gelen rivayetlerine bakıldığında öğrencisinin söylediklerinin yanı sıra: “Bilinen buluttan daha soğuk ve daha güzeldir, Bedir günü meleklerin içinde geldiği şeydir ve Tih çölündeyken gamame onlarla beraberdi.” dediği de görülür.

²⁸² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/700.705.

²⁸³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/726-727.

emrinin verilmesine sebep olan olay hakkında bilgi vermektedir. Müfessirin aktardığına göre öldürülen biri hakkında onu kimin öldürdüğü konusunda tartışan iki grup insan vardır. O, tartışanlardan bir grubun bu şahıs öldüğünde ona varis olacak olan kardeşi (veya kardeşinin oğlu) diğer grubun ise adam öldürmekle itham edilen insanlar olduğunu söylemektedir. Mücâhid, ayrıca kendisine yansıyan bu olay üzerine Hz. Mûsâ'nın, Allah Teâlâ'nın "inek kesme" emrini bildirdiğini ama tartışan insanların "ölü ve inek ne alaka" diyerek dalga geçtiklerinden haber vermektedir.²⁸⁴ Bir sonraki âyet olan ve kesilmesi istenen ineğin vasıflarının bildirildiği 68. âyet içinde müfessirin yaptığı açıklamalar vardır. O, bu âyetle ilgili olarak kendisine dayanan rivayetlerde kesilmesi emredilen hayvanın büyük veya küçük olmayan orta yaşta, bir veya iki kez doğum yapmış bir inek olduğunu bildirmiştir.²⁸⁵ Mücâhid, Hz. Mûsâ'nın kavminin bu ineğin renginden sorması üzerine verilen cevabın yer aldığı sûrenin 69. âyetinin "إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا" / *Onun rengi parlak, sarı renkli bir inektir.* ifadesi için: "Şayet sarı bir inek alıp kesselerdi bu onlar için yeterli olurdu." diye açıklama yapmıştır.²⁸⁶

Onun benzer bir ifadeyle yaptığı izah aynı sûrede 70. âyetin "*Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın çünkü sığırlar birbirine benzemektedir.*" diye tercüme edilen "قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهُ عَيْنًا" şeklindeki kesitin tefsiri bağlamında gelmiştir. Müfessirin bu kesit için yaptığı açıklama, Hz. Mûsâ'yı sürekli yeni bir soru ve taleple zora düşürmeleri sebebiyle Allah'ın sığır konusunda onların imtihanlarını çetinleştirdiğine dairdir. Bu açıklamanın yer aldığı rivayette o, İsrailoğullarının 67. âyetteki emir geldiğinde herhangi bir ineği kesmiş olsalardı bunun yeterli olacağını söylemektedir. Ama

²⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/80-82.

²⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/84-86. 88-90. Müfessir bu rivayetlerde âyetin "فَارِضٌ", "بَكْرٌ" ve "عَوَانٌ" kelimelerini açıklamaktadır.

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/94.

İsrailoğulları 68. âyette belirtildiği gibi sığırın nasıl olması gerektiğini sorunca Allah Teâlâ bazı vasıflar bildirmiştir. Müfessir, onların bu yeni vasıftaki bir sığırı alıp kesmeleri halinde emri yerine getirmiş olacaklarını ifade etmektedir. O, Hz. Mûsâ'nın kavminin böyle yapmadığını ve 69. âyetteki gibi sığırın renginin ne olacağını da sorduklarını bildirmektedir. Mücâhid, kendilerine bundan haber verildiğinde bu özellikteki bir sığırı alıp kesmelerinin onlar için yeterli olacağını tekrar belirtmiştir. O aynı rivayette, İsrailoğullarının bir sığır kesmek yerine Hz. Mûsâ'ya hayvanın nasıl olması (ne için kullanılması) gerektiği ile ilgili sürekli sorular sorduğunu ve 71. âyette sorulan şeylerin kendilerine bildirildiğini söylemektedir. Müfessir, 70. âyete dair açıklamasının sonunda ise İsrailoğullarının emri uygulamak yerine soru sormada ısrar etmeleri üzerine Allah Teâlâ'nın onlar için şartları zorlaştırdığını ifade etmektedir.²⁸⁷

Bakara sûresinde inek kesme kıssasının anlatıldığı bölümdeki 71. âyette İsrailoğullarının keseceği hayvanın diğer vasıfları açıklanmaktadır. Mücâhid'in bu ayet için yaptığı açıklamalara göre kesilmesi istenen hayvan ekip biçme işlerinden dolayı yıpranmamış olmalı ayrıca derisinde siyah ya da beyaz bir benek bulunmamalıdır.²⁸⁸ Aynı sûrenin 72. âyetinde içlerinden birinin öldürüldüğünden ve bu konuda birbirlerini suçladıklarından bahsedilmektedir. Mücâhid bu âyetin “فَادْرَأْتُمْ / Suçu birbirinizin üzerine atmıştınız.” ifadesi için: “(Katil hakkında) o konuda ihtilafa düştünüz, anlaşılmadınız.” şeklinde açıklama yapmıştır. Müfessir, 72. âyetin aynı kesiti için kendisinden nakledilen diğer rivayette: “İsrailoğullarından bir kabile şehirdeki kötü olaylardan dolayı kendilerine yeni bir şehir inşa etmişlerdir. Akşam

²⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/ 98-99. ; Bu konuda İbn Abbas: “Şayet İsrailoğulları basit bir inek alıp kesselerdi, bu onlar için yeterli olurdu. Fakat onlar işi zora soktukça Allah Teâlâ'da onlara şartları ağırlaştırdı.” diye açıklama yapmaktadır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/98.100. ; Taberî müfessir ve hocasının rivayetlerinde vurguladığı İsrailoğullarının soru sorarak işi yokuşa sürmeleri ve emri yerine getirmekten kaçınmaları üzerine Allah Teâlâ'nın da onların cezasını şiddetlendirdiğini söylemektedir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/101.

²⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/106-107.110. Müfessir, 71. âyet için zikredilen rivayetlerde “مُسْلَمَةً”, “نَلُولٌ”, “مُسْلَمَةً” ve “لَا شَيْئَةَ” kelimelerini açıklamaktadır.

olduğunda şehrin kapılarını kapatırlar, sabah olduğunda ise etrafı kolaçan edip kapıları açarlar. İsrailoğullarından zengin ve kardeşinin oğlu dışında hiçbir varisi olmayan bir adam iyice yaşlanmıştır. (Yeğeni amcasının ölmesini ve biran önce mirasın kendisine kalmasını beklemektedir.) Varisi bu adamı öldürür, cesedi yeni yapılan şehrin kapsının önüne bırakır. Varis ve kendisine yardım eden arkadaşı bir yere gizlenip şehrin kapısının açılmasını beklerler. Şehrin lideri etrafı kontrol eder. Bir şey göremeyince kapıyı açtığında cesetle karşılaşır. Bu sırada katil ve arkadaşı ‘Onu siz öldürüp kapınıza attınız.’ iddiasıyla diyet talebinde bulunurlar. Ölenin varisi ve şehir halkı arasındaki tartışma öyle ileri boyuta ulaşır ki neredeyse aralarında savaş çıkacaktır, iki tarafta silahlarını kuşanırlar. Sonra savaştan vazgeçip durumu Peygamberlerine anlatırlar. Hz. Mûsâ, İsrailoğulları arasında çok cinayet işlendiğini bilmektedir. (Onların kendisine başvurmaları üzerine bu iki kavim arasındaki yaşanan öldürme hadisesine de vakıf olur.) Ölenin varisi ‘Ey Allah’ın Resûlü bunlar amcamı öldürdüler ve şehirlerinin kapısına attılar.’ der. Şehir halkı ise ‘Ey Allah’ın Resûlü sen bizim kötülüklerden ve şerli insanlardan uzak durmak adına bir şehir kurduğumuzu biliyorsun, bu adamı biz öldürmedik ve biz katil değiliz.’ derler. Allah Teâlâ’da Hz. Mûsâ’ya vahyederek tartışan bu insanların bir sığır kesmelerini emretmiştir.” diye Hz. Mûsâ zamanında yaşanan bu olayı haber vermiştir.²⁸⁹

Bakara sûresinde Hz. Mûsâ döneminde İsrailoğulları arasında işlenen cinayetten haber veren kıssanın 73. âyetinde Allah Teâlâ, katilin tespit edilebilmesi için kesilen hayvanın bir parçasıyla ölüye vurulması ile o kişinin dirilip kendisini öldüreni söylediğini bildirmektedir. Mücâhid, 73. âyete dair açıklamasında ineğin bir uyluğu ile ölüye vurulduğunu, ölünün dirilip katili söyledikten sonra tekrar öldüğünü

²⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/122-123. ; Âyet kesiti için zikredilen rivayetlere baktığımızda benzeri bir rivayetin İbn Abbas’tan da geldiğini görebiliriz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/210-212.

söylemektedir.²⁹⁰ Buraya kadar ifade edilmeye çalışılan Mücâhid izahlarına göre, Hz. Mûsâ zamanında yaşanmış ve karşılıklı savaşa dönüşecek bir cinayet olayında katilin tespiti için İsrailoğullarına bir inek kesmeleri emredilmiştir. Yine onun açıklamalarına göre bu hayvan ne çok yaşlı ne çok genç olmalıdır. Ayrıca bu hayvan iş yapmaktan yıpranmamış ve onun derisi tek renk olmalıdır. Müfessirin izahlarında Hz. Mûsâ'nın kavmi vasıfları bildirilen hayvanı kesip bir uyluğuyla ölüye vurduklarında adam dirildiği, katilinin kim olduğunu söyleyince tekrar öldüğü bilgisine vakıf olunmaktadır. Bu açıklamalardan ayrıca Allah'ın emri kendilerine ulaştığında İsrailoğullarının ineği kesmek yerine sürekli soru sormalarından dolayı Allah Teâlâ'nın hayvana dair ayrıntılı vasıflar bildirerek onların işini zorlaştırdığı anlaşılmaktadır.

Mücâhid'in açıklama yaptığı ve burada ele alınacak bir diğer kıssa Âl-i İmrân sûresi 35 ile 54. âyetler arasında bulunmaktadır. Bu âyetler arasında Hz. Zekeriya, Hz. Meryem ve Hz. İsmâ'nın hayatından kesitler anlatılmaktadır. Mücâhid'in bu pasajdaki bazı âyetlere dair açıklaması vardır. Onun yaptığı açıklamalar Hz. Meryem, Hz. Zekeriya ve Hz. İsmâ'nın bu bölümde anlatılan hayat kesitlerini bire bir anlatmaz. Ama müfessirden gelen izahlara dayanarak kıssaların tamamına dair çıkarım yapılabilir. Mücâhid'in bu âyet bölümüne dair açıklamaların ilki 35. âyetin “ رَبِّ اِنِّیْ نَذَرْتُ لَكَ مَا فِیْ ” kesiti için gelmektedir. Müfessirin yaptığı izaha göre, annesi Hz. Meryem'i dünya işlerinden hiçbir şeye karışmadan kiliseye (mabede) hizmet etmesi için adamıştır.²⁹¹ Bu

²⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/125. ; İbn Zeyd'in İbn Vehb'den aktardığına göre ölüye hayvanın bazı organları ile vurulmuştur. Taberî, ölüye hayvanın hangi parçasıyla vurulduğu konusunda bir âyetle bir delili bulunmadığını, “Buduyla veya kemiği ile vuruldu.” demenin caiz olduğunu ve hangi parçayla vurulduğunu bilmenin bize bir faydası olmadığını ifade eder. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/127.

²⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/332-333. Müfessir, burada âyet kesitinde geçen “مُحَرَّرًا” kelimesini açıklamaktadır.

açıklamaya binaen Hz. Meryem'in daha doğmadan oradaki işleri yapması için annesi tarafından mabede hibe edildiği rahatlıkla söylenebilir.

Sûrenin 37. âyetinin “وَكَلَّمَهَا زَكَرِيَّا” ifadesi için kendisinden gelen rivayette Mücâhid, (Hz. Meryem'in sorumluluğunun kime ait olacağı konusunda çekilen) kuranın Hz. Zekeriya'ya çıktığını ifade etmektedir.²⁹² Hz. Zekeriya'nın kendisine verilen bu görev dâhilinde Hz. Meryem'in bulunduğu yere girip çıktığını ve orada her seferinde farklı yiyecekler gördüğünü âyetin devamından öğrenmekteyiz. Mücâhid, âyette bildirilen yiyeceklerin ne olduğunu açıklamaktadır. O, Hz. Zekeriya'nın Hz. Meryem'in yanında kışın yaz meyvesi, yazın kış meyvesi gördüğünü haber vermektedir.²⁹³ Müfessirin bu açıklamalarına göre mabet yetkilileri arasında Hz. Meryem'in eğitiminde/yetiştirilmesinde kimin sorumlu olacağı kura yoluyla tespit edilmiştir. Kura sonucu görev verilen Hz. Zekeriya, Hz. Meryem'in yanına girdiğinde (o zaman şartları içinde düşünüldüğünde) mevsimi olmayan meyvelerin orada olması gibi olağan dışı bir durumla karşılaşmıştır.

Âl-i İmrân sûresi 38 ile 41. âyetler arasında Hz. Zekeriya ve eşi hakkında bilgi verilmektedir. Muhtemel ki Hz. Meryem'in yanındaki olağanüstü duruma şahit olan Hz. Zekeriya, kendisinin ileri yaşta ve eşinin çocuk doğuramaz durumda olmasına rağmen Allah Teâlâ'nın İmrân'ın kızına vermiş olduğu lütfе binaen Rabbinden kendisine hayırlı bir evlat bahşetmesini istediği sûrenin 38. âyetinde bildirilmektedir. Hz. Zekeriya duası mukabilinde 39. âyette çocuk sahibi olmakla müjdelenmektedir. Allah Teâlâ bu âyette Hz. Zekeriya'ya bahşedilen çocuğun özelliklerinden haber vermektedir. İşte Mücâhid'den gelen rivayetler, Hz. Zekeriya'nın çocuğu olacağından haber verir ve doğacak çocuğun vasıflarını açıklar. Müfessir “*Allah sana, kendisinden*

²⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/350.

²⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/354-355. Farklı isnatlı bir rivayette müfessir, Hz. Zekeriya'nın Hz. Meryem'in yanında mevsimi olmadığı halde üzüm gördüğünü söyler.

gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı Yahya'yı müjdeler.” diye tercüme edilen 39. âyetin “أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ مُّصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ” şeklindeki kesiti için: Hz. Zekeriya'nın karısının, Hz. Meryem'e “Karnımda senin karnındaki gibi hareket eden bir şey hissediyorum.” dediğinden haber verir. Rivayetin devamında Hz. Zekeriya'nın hanımının Hz. Yahya'yı, Hz. Meryem'in de Hz. İsa'yı doğurduğu böylece Hz. Yahya'nın Meryem oğlu İsa'yı doğruladığını ifade eder.²⁹⁴ Bu durumda müfessir, çocuk sahibi olması için gereken şartların olumsuzluğuna rağmen Hz. Zekeriya'ya oğlu Hz. Yahya'nın bahsedilmesi gibi olağanüstü bir durumu Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelebileceğine delil saymaktadır. Mücâhid, aynı âyette Hz. Yahya'yı vasseden kelimeleri de açıklamaktadır. Müfessirin bu âyet kelimelerine verdiği anlamdan Hz. Yahya'nın Allah'a çok ibadet ve itaat eden bir kul olacağı ile kadınlara karşı nefsi arzularına hâkim olacağı anlaşılmaktadır.²⁹⁵

Kıssanın devamı noktasında Âl-i İmrân sûresinin 41. âyetinde çocuğu olacağına bir türlü kalbini ikna edemeyen Hz. Zekeriya'nın, Allah Teâlâ'dan istediği bir alametten bahsedilmektedir. İşte müfessir, bu âyette Hz. Zekeriya'ya ikna olması için verilen alameti ifade eden “رَمْرَأًا” kelimesinden kastedilenin Hz. Zekeriya'nın dudaklarını oynatması ve (söyleyeceklerini) dudaklarıyla ima etmesi olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁶ Söz konusu kelime için İbn Abbas: “Konuşması elinden alınır ve o (Hz. Zekeriya) elleriyle konuşur hale getirilir.” demiştir.²⁹⁷ Müfessir ve hocasının açıklamasına göre Hz. Zekeriya'nın ilerlemiş yaşına ve eşinin kısır olmasına rağmen çocuk sahibi olacağına ikna olması için sahip olduğu konuşma yetisi elinden alınmıştır. Bu durumda İbn Abbas'a göre Hz. Zekeriya insanlarla iletişimi günümüzde

²⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/370-371. Bu rivayetle âyette bahsedilen “بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ” / *Allah'tan gelen bir kelime*” ifadesinden kastedilenin Hz. İsa olduğunu öğrenmekteyiz.

²⁹⁵ Mücâhid, âyetin “سَيِّدًا” kelimesini “Allah'a karşı cömert olan.”, “حُصُونًا” kelimesini ise “Kadınlara yaklaşmayan.” şeklinde açıklamıştır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/375. 379.

²⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/388-389. Bu açıklamayı sadece müfessir yapmıştır.

²⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/389.

işaret dili dediğimiz el hareketleriyle, Mücâhid'e göre ise dudaklarını hareket ettirerek sağlamıştır. Müfessirin açıklamasında bildirdiği bu durum günümüzde dudak hareketlerinin okunması şeklinde bir teknik olarak kullanılmaktadır. Bu âyetin sonunda çocuğu olacağı müjdelenen Hz. Zekeriya'nın Rabbini sabah ve akşam tespih etmesi emredilmiştir. Müfessir, âyetin son kesitinde yer alan “الْبَكَارَ” kelimesini “sabahın ilk vakti”, “عَشِيِّ” kelimesini ise “güneşin batmaya meyletmesidir” diye açıklamıştır.²⁹⁸ Mücâhid'in açıklamalarına göre: Hz. Zekeriya mabetteyken temin etme imkânı olmayan meyvelerle Hz. Meryem'e yapılan ikram üzerine kendisi için gerçekleşmesi çok zor olan çocuk sahibi olmayı Allah Teâlâ'dan istemiştir. Allah Teâlâ'nın kendisine evlat bahşedeceğine itminan duymak isteyen Hz. Zekeriya'nın konuşma yetisi elinden alınmış ve o dudak hareketleri ile karşısındaki insanlarla iletişim sağlamıştır. Allah'ın kendisine verdiği bu ihsan karşısında Hz. Zekeriya'nın sabahın erken ve akşamın ilk saatlerinde Rabbini tespih ederek anması istenmiştir. Hz. Îsâ ve Hz. Yahya yakın aralıklarla doğmuşlardır. Çocuk sahibi olma ihtimali bulunmayan anne ve babadan Hz. Yahya'nın dünyaya gelmesi, Hz. Îsâ'nın mucizevî yaratılışını tasdik edici olarak değerlendirilmiştir.

Âl-i İmrân sûresi 35 ile 54. âyet grubunda haberi verilen kıssa 42. âyetten itibaren Hz. Meryem ve Hz. Îsâ üzerinden devam etmektedir. Müfessir, Hz. Meryem'in Allah tarafından seçilip dünya kadınlarına üstün kılındığından haber veren 42. âyetin “طَهَّرَكَ” kelimesini “Allah seni iman bakımından temiz kıldı, senin dinini şüphe ve kirlerden temizledi.” şeklinde açıklamıştır.²⁹⁹ Sûrenin 43. âyetindeki Allah'ın Hz. Meryem'i seçerek dünya kadınlarına üstün kılması ve ona arı duru bir iman verilmesine şükür etmesini ifade eden “يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي” kesiti için Mücâhid, Hz.

²⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/392. Taberî âyetin bu iki kelimesi için diğer müfessirlerden bir rivayet aktarmamış Mücâhid'in açıklamasıyla iktifa etmiştir.

²⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/396. Taberî bu kelime için Mücâhid'in açıklamasının aynısını yapıp onun rivayetini kendine dayanak etmiştir.

Meryem'e namaz kılariken kıyamı uzun tutmasının emredildiğini söylemektedir.³⁰⁰

Üzerinde konuştuğumuz âyet bölümünün 44. âyetinde Allah Teâlâ, Hz. Peygamberin (onun nezdinde bizlerin) Hz. Meryem'in sorumluluğu için Hz. Zekeriya ve diğerlerinin çektiği kuraya şahit olmadığından ve bu durumun gayb haberi olduğundan haber vermektedir. Bu âyetteki “يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ” lafzı için müfessir, Hz. Zekeriya ve ashabının Hz. Meryem'in bakımını üstlenmek için ok atarak kura çektiklerini söylemektedir.³⁰¹ Aynı sûrenin 45. âyetinde melekler, Hz. Meryem'e bir çocuk sahibi olacağından, çocuğun isim ve özelliklerinden haber vermektedir. Taberî tefsirinde Mücâhid'in bu âyet için bir açıklaması bulunmamaktadır. Müfessirin sûrenin 42 ile 44. âyetleri için yaptığı açıklamalara göre: mabede adanan Hz. Meryem'e kendisine bahşedilen sağlam iman ve güzel ahlak karşılığında namazlarında uzun uzun kıyam etmesi emredilmiştir. Hz. Meryem'in sorumluluğunun kura yöntemiyle Hz. Zekeriya'ya verildiği bir kez daha tekrar edilmiştir.

Âl-i İmrân sûresinin 46. âyetinde Hz. İsâ'nın özelliklerinden haber verilmektedir. Mücâhid bu ayete dair rivayetinde Hz. İsâ'nın yumuşak huylu bir yapıya sahip olduğu söylemektedir.³⁰² Aynı sûrenin 49. âyetinde ise Hz. İsâ'nın peygamberliğinden haber verilmektedir. Bu âyette ayrıca Hz. İsâ, Allah'ın kendisine bahşettiği mucizeleri bildirmektedir. Mücâhid'in âyete dair yaptığı açıklamalara göre Hz. İsâ peygamberliğini ispat için bilinme ihtimali olmayan, insanların evlerindeki bazı durumları onlara açıklamış ve belki de o zaman için tedavisi mümkün olmayan göz rahatsızlığını tedavi etmiştir.³⁰³ Mücâhid, 50. âyetin “وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ” kesitinde

³⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/398-399.

³⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/403-404.

³⁰² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/414. Müfessir bu âyette geçen “كَهْلًا” ifadesine “yumuşak huylu” anlamı vermektedir. Bu kelime âlimlerin çoğu tarafından “yetişkinlik çağı” olarak açıklanmıştır.

³⁰³ Müfessir, Hz. İsâ'nın bir mucizesi olan “Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm.” diye anlam verilen “وَأَنْتُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَكْنُزُونَ فِي بُيُوتِكُمْ” ayet ifadesine: “Meryem oğlu İsâ onlara dün yediğiniz ve yemeyip sakladığınız şeylerden (haber veririm) demiştir.” şeklinde açıklama yapmaktadır.

bildirilen mucizeyi, Allah Teâlâ'nın Hz. Îsâ'ya verdiği ve onun insanlara gösterip açıkladığı şeylerin hepsi olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁴ Bu pasaj ile ilgili olarak müfessirden gelen son rivayet sûrenin 52. âyetine dairdir. O, bu rivayette Hz. Îsâ'nın, tebliğ ettiği şeyleri insanların inkâr ettiklerini ve kendisini öldürmek istediklerini anladığı bu sebeple (kendisine inanan) kavimden yardım istediğini söylemektedir.³⁰⁵

Buraya kadar Mücâhid'in Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde seçilen kıssalar için yaptığı açıklamalar ele alınmıştır. Onun bu iki sûredeki kıssaların yer aldığı tüm âyetlere ait izahı yoktur. Müfessirin yaptığı açıklamalar söz konusu kıssaların bazı yönlerine dairdir. O, bir kıssayı baştan sona anlatan açıklamalar yapmamıştır. Bunun yerine belki de o, içinde bulunduğu zaman ve mekân şartlarında kıssalara dair kapalı olup insanların açıklama beklediği konuları, kelimeleri ve durumları izah etmiştir.

2.1.5. Darb-ı Mesele Dair İzahları

Kültürümüzde insanları iyi ve güzel olan davranışı yapmaya teşvik etmek, kötü olanı yapmaktan men etmek için “kıssadan hisse” denilen örnek deneyimler ve özlü cümleler olan atasözleri şeklinde iki anlatım yöntemi kullanılmaktadır. Bu iki yöntem ile ulaşılmak istenen amaç anlatılan şeyin anlaşılmasını kolaylaştırmak ve verilen mesajı muhatabın zihninde kalıcı hale getirmektir. Bu anlatım yöntemi Kur'ân'da darb-ı mesellerle yapılmaktadır. Darb-ı meseller, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da anlatımı kolaylaştırmak/pekiştirmek ve verilen mesajı muhatabın zihninde kalıcı hale getirmek adına kullandığı bir anlatım yöntemidir. Üzerinde çalıştığımız Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde darb-ı mesel içerikli âyetler bulunmaktadır. Taberî tefsirinde bu âyetlerin bazıları için Mücâhid'in açıklama yaptığı görülmektedir. Bunun yanında o, bazı

O, aynı âyetin “وَأَبْرَأُ الْاَكْمَةَ” kesiti için ise gece görmekte zorlanan kişilerin tedavi edilmesinin bir diğer mucize olduğunu söylemektedir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/421. 427.

³⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/433. Taberî de bu şekilde düşünmektedir. Müfessirin bu açıklaması onun kendisine dayanak yaptığı tek rivayettir.

³⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/442. Müfessir bu rivayette 52. âyetin “Îsâ, onların inkârlarını sezince” diye anlam verilen “فَلَمَّا أَحَسَّ عَيْسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ” kesiti için açıklama yapmıştır.

âyetlerin de darb-ı mesel olduğunu söylemektedir ama bu âyetlerde herhangi bir darb-ı mesel ifadesi bulunmamaktadır. Konunun uzamaması adına anlatım sadece müfessirin rivayetleri üzerinden yapılacaktır. Konu ile ilgili varsa İbn Abbas ve diğer müfessirlerin açıklamaları dipnot bilgisi olarak verilecektir.

Burada öncelikle müfessirin darb-ı mesel içerikli âyet açıklamalarına değinilecektir. Bu duruma dair Mücâhid'e ait ilk örnek açıklama Bakara sûresi 26. âyette verilen mesele aittir. O, bu âyetin “ إِنْ لَّهِ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ” / *Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez.*” şeklindeki ilk kesiti için açıklama yapmaktadır. Müfessir bu kesitte yer alan “ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً ” ifadesi için (Allah'ın) sivrisinekten daha küçüğünü de daha büyüğünü de misal verdiğini, Mü'minlerin ve fasıkların bu misalin Allah katından bir gerçek olduğunu bildiklerini söylemektedir. Bununla birlikte o, Mü'minlerin verilen bu misale iman ettiklerini, Allah'ın misaller vererek onlara hidayet ettiğini de ifade etmektedir. Müfessir ayrıca fasıkların (Allah'ın verdiği) misali inkâr ederek dalalet düşüklerini de haber vermektedir.³⁰⁶ Mücâhid'in rivayetinden anladığımıza göre Allah Teâlâ insanları sınamak için Kur'ân-ı Kerîm'de sivrisinek gibi küçük bir hayvanı misal verdiği gibi bundan daha küçük ya da büyük şeyleri de misal verebilmektedir. Taberî bu âyeti Allah'ın kullarını imtihan ederek iman ve dalalet ehlini birbirinden ayırmak için verdiği bir misal olarak ifade etmektedir. O, Mücâhid'in âyetle ilgili bu açıklamasını kendi görüşüne destek olarak zikretmektedir.³⁰⁷

Müfessirin açıklama yaptığı bir diğer darb-ı mesel Bakara sûresi 171. âyette bulunmaktadır. Bu âyette Allah Teâlâ, kendilerini imana davet edeni (Peygamber) ve

³⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/425-426.

³⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/425.

o davete icabet etmeyen kâfirleri bir misal üzerinden anlatmaktadır. Âyette söz konusu davete kayıtsız kalan kâfirler, kendilerine yüksek sesle bağırlan/a (hayvanlara) benzetilmektedir. 171. âyet için müfessirden farklı isnatlı dört rivayet zikredilmiştir. O, bu rivayetlerin birinde Allah Teâlâ'nın bu âyetle kâfir için bir darb-ı mesel bildirdiğini söylemektedir. Müfessir söz konusu âyetle ilgili yaptığı açıklamalarda kâfirin Allah'ın emirlerini inkâr etmesini, kendisine bağıranı işiten ama anlamayan hayvanın durumuna benzetildiğini ifade etmektedir. O ayrıca âyetin “الَّذِي يَنْعِقُ” ifadesinin çoban, “بِمَا لَا يَسْمَعُ” ifadesinin ise hayvanlar olduğunu haber vermektedir.³⁰⁸ Onun bu açıklamalarına göre hak olan haberleri duyuyor olmalarına rağmen onları yok sayan kâfirler, çobanın bağırarak yönetmeye çalıştığı hayvanlara benzetilmiştir. Çünkü hem kâfirler hem hayvanlar söylenen şeylerdeki kendilerine olan hayrı idrak edememektedirler. Taberî, Mücâhid'in de ifade ettiği gibi hakka davet edenin çobana, kâfirlerin ise hayvana benzetildiği açıklamayı tercih etmiştir.³⁰⁹

İçinde bulunduğu bağlamdan anlaşıldığı üzere Bakara sûresi 17. âyette münafıkların durumu, geceleyin ateş yakıp onun etrafına yaydığı ışıktan istifade edenlerin durumuna benzetilmektedir. Allah ateşin yaydığı ışığı yok ettiğinde ise onların karanlıklarda kaldığı da âyette haber verilmektedir. Mücâhid âyetteki bu darb-ı mesel için bir açıklama yapmaktadır. Bu açıklamasında o, âyette ateşin çevresini aydınlatma ifadesinden maksadın münafıkların Mü'minlere ve hidayete yönelmesi olduğunu, (ateşin) ışığının giderilip karanlıklarda kalınmasından ise onların inkârcılara ve dalaletle yönelmelerinin kastedildiğini söylemektedir.³¹⁰ Bu izaha göre müfessir, ateş ile aydınlığa kavuşanları iman edip hakikati bulanlara, ateşin söndüğünde karanlıklarda kalınmasını ise bu insanların (imanlarından sonra) inkâra

³⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/45-47. ; İbn Abbas, Mücâhid'in yaptığı izaha benzer bir açıklama yapmaktadır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/45.

³⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/50.

³¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/340.

düşüp sapıtmalarına benzetmektedir. Taberî âyette Mücâhid'in ifade ettiği gibi imandan sonra küfre düşen kişinin durumuna dair bir misal olmadığı kanaatindedir. Çünkü âyetin siyakında münafıklardan haber verilmektedir. Bu sebeple o, İbn Abbas'ın da yaptığı “Bu âyet münafıkların durumundan haber veren bir darb-ı meseldir.” açıklamasını tercih etmektedir.³¹¹ Bu bilgiler ışığında Mücâhid'in âyetteki misali bağlamın dışında değerlendirdiği söylenebilir.

Mücâhid, Bakara sûresi 74. âyette taş temsili üzerinden yapılan anlatıma dair de bir açıklama yapmaktadır. Sûrede bu âyetin de içinde bulunduğu âyet grubunda içlerinden bir adamın öldürülmesi ile İsrailoğullarının karşılıklı olarak birbirlerini suçlamaları üzerine aralarında çatışma çıktığı haber verilmektedir. Yaşanılan bu çatışma halinin Allah'ın -kestikleri hayvanın bir parçasıyla ölen adama vurup katili öğrenmeleri- emriyle çözüme kavuşması da bağlamda yer alan âyetlerde bildirilmektedir. Söz konusu 74. âyette ise hayvanın bir parçasıyla vurulduğunda ölünün dirilmesi gibi olağanüstü bir olayı idrak etmiş olmalarına rağmen insanların kalplerinin taştan daha katı hale geldiği yani Allah'ın emirlerine duyarsızlaştıkları bildirilmektedir. Bu âyetin devamında taşlar hakkında içinden sular aktığı ve (Allah'ın emriyle) yerinden kopup yuvarlandıkları şeklinde bilgi de verilmektedir. İşte Mücâhid, âyette taş üzerinden verilen bu misal için açıklama yapmaktadır. Müfessir bu açıklanmasında duyduğu haşyetten dolayı taş gibi katı bir cismin bile Allah'ın emrine boyun eğdiğini söylemektedir. O, âyette bahsedilen boyun eğişin büyük bloklar halindeki dağların tepelerinden taşların kopup düşmesi, sert yapısına rağmen içinde pınarlar fişkırması ve suyun bu taşları delmesi şeklinde olduğunu ifade

³¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/341-342. ; İbn Abbas âyetteki misalden münafıkların kastedildiğini söylemektedir. O, münafıkların bu dünyada İslam'ın nimetlerinden faydalanmalarını ateş yakıp onun ısı ve ışığından faydalanmalarına benzetmiştir. Ateşin sönüp de bu insanların karanlıkta kalmalarını ise iman ehli olmayan münafığın ahirette azap içinde kalmasına benzetmiştir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/337.

etmektedir.³¹² Onun bu açıklamasına göre taş gibi cansız, akılsız bir varlığın Allah'ın emrine itaat etmesine rağmen olağan dışı durumlar yaşayan İsrailoğullarının ilahi emirlere karşı umursamaz davranmaları ve belki isyan etmeleri onların kalplerinin taştan bile katı oluşu üzerinden anlatılmaktadır. Taberî: “İnsanların kalplerinin benzetildiği taşlar, delilleri gördükleri halde iman etmeyen insanlardan daha yumuşak görülmüştür.” demektedir. Ona göre Allah, insanlara onları hayrete düşürecek deliller vermiş, taşa toprağa vermediği selim bir akıl bahşetmiş olmasına rağmen onlar Allah'ın Resulünü yalanlamışlar, âyetlerini inkâr etmişlerdir.³¹³ Bakara sûresi 74. âyette taş üzerinden yapılan anlatım için Mücâhid'e dayanan bu bilgi Taberî'nin âyetle ilgili açıklamasını desteklemek adına zikrettiği izahlardan biridir.

Mücâhid'in içeriğinde bulunmamasına rağmen bazı âyet ifadelerini darb-ı mesel olarak değerlendirdiği daha önce ifade edilmişti. Bu duruma müfessirin iki ayrı âyet için yaptığı açıklamalar örnek verilebilir. Bu âyetlerin ilki kendilerine cumartesi gününde çalışma yasağı konan İsrailoğullarından haber veren Bakara sûresi 65. âyettir. Mücâhid, bu âyetin “كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ/ *Aşağılık maymunlar olun.*” ifadesi için “Onların suretleri değil kalpleri maymuna dönüştürüldü, bu Allah'ın kitap yüklü merkepler (sözünde olduğu) gibi bir darb-ı meselidir” demektedir.³¹⁴ İçeriğinde darb-ı mesel olduğuna ilişkin bir ifade olmamasına rağmen müfessirin bu yönde açıklama yaptığı diğer âyet Bakara sûresi 260. âyettir. Bu âyette öldükten sonra dirilmenin nasıl olduğunu kavramak ve kendi iç dünyasında bunu anlamlandırmak adına Hz. İbrâhim'in ölümlerini dirilttilmesini görmek istemesinden haber verilmektedir. Mücâhid söz konusu 260. âyetin farklı kesitleri için açıklama yapmaktadır. Onlardan ilki âyetin

³¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/136.

³¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/135.

³¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/65. Bu rivayetin ayrıntısına “*Yorum Ağırlıklı İzahları*” başlığında değinilmiştir;

Fındık, bu rivayeti “Reye Dayalı Tefsir Anlayışı” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 76.

“فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ / Öyleyse, kuşlardan dört tanesini tut.” bölümüdür. Müfessir âyetteki bu dört kuş ifadesinden kastedilenin horoz, tavus kuşu, karga ve güvercin olduğunu söylemiştir.³¹⁵ O âyetin “فَصُرُّهُنَّ إِلَيْكَ / Onları kendine alıştır.” bölümü için ise “onları kes, tüylerini yol, etlerini parçala sonra bu etleri ve tüyleri birbirine karıştır” şeklinde açıklama yapmaktadır.³¹⁶ Mücâhid 260. âyetin “ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ / Sonra onlardan her birini bir dağın üzerine koy, sonra onları çağır sana koşarak gelirler.” kesitini açıklarken âyette bildirilen Hz. İbrâhim’in yaşadığı bu olayın darb-ı mesel olduğunu ifade eder. O bu kesit için “Her bir dağın üzerine parçaları bölüştür, sonra onları çağır Allah’ın izniyle gelirler, işte Allah ölüleri böyle diriltir. Bu Allah’ın Hz. İbrâhim’e anlattığı bir darb-ı meseldir” demiştir.³¹⁷

Câmiu’l-beyân tefsirinde Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerindeki müfessire dayanan rivayetlere bakıldığından onun Kur’ân’ın bazı darb-ı mesellerine dair açıklama yaptığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Mücâhid, Bakara sûresindeki iki âyeti de darb-ı mesel olarak değerlendirmiştir. Müfessir darb-ı meselleri genellikle söz konusu âyetin bağlamına göre açıklamıştır. Bu şekildeki açıklamaları Taberî değerlendirmesiyle örtüşmektedir. Bunun yanında o, bazı darb-ı meselleri bulundukları âyetlerin bağlamı dışında da açıklamıştır. Ayrıca müfessirin darb-ı mesel olarak değerlendirdiği Bakara sûresi 65. âyetteki “Aşağılık maymunlar olun.” ifadesi için yaptığı açıklama Taberî tarafından eleştirilmiştir.

³¹⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/634. ; Taberî rivayetleri bildirmeden önce yaptığı açıklamada bu kuşların Mücâhid’in rivayette belirttiği kuşlar olduğunu ifade etmektedir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/633. ; Fındık, bu rivayeti “Mübhemâtü’l-Kur’ân’a Yönelik Görüşleri” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 114-115.

³¹⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/641.

³¹⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/647. ; Tâbiin müfessirlerinden er-Rebi‘ ve Katâde de bu âyetin Allah’ın Hz. İbrâhim’e verdiği bir misal olduğunu söylemişlerdir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/644.

Fındık, bu rivayeti “*Reye Dayalı Tefsir Anlayışı*” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 77-78.

2.2. KUR'ÂN İLİMLERİNE İLİŞKİN İZAHLARI

Câmiu'l-beyân tefsirindeki Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için zikredilen Mücâhid rivayetlerine bakıldığında onun birçok Kur'ân ilmine temel oluşturacak açıklamaları olduğu görülür. Onun bu açıklamaları burada başlıklar halinde anlatılacaktır.

2.2.1. Hurûf-ı Mukattaa

Taberî tefsiri özelinde Mücâhid'in rivâyetlerini incelediğimiz Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin medeni sûreler olduğu âlimlerin genel kabulüdür. Bu iki sûre de medeni olmasına rağmen mekkî sûre özelliği olarak bilinen hurûf-ı mukattaa ile başlamaktadır. Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin başındaki hurûf-ı mukattaa “*الم*”dir. Müfessir bu hurûf-ı mukattaa için Bakara sûresi 1. âyetin tefsiri bağlamında izah yapmıştır. Bu konuda kendisinden üç farklı görüş bildirilmektedir. Kendisinden rivayet edilen görüşlere bakıldığında Mücâhid, bunların ilkinde: “Bu harfler, Allah'ın kendileriyle Kur'ân'a başladığı giriş cümleleridir.” demiştir.³¹⁸ İkincisinde ise: “Sûrelerin başında bulunan bu harfler, alfabe de olan hece harfleridir.” diye açıklama yapmaktadır.³¹⁹ Mücâhid'den aktarılan görüşlerin üçüncüsü ise: “Bu harfler, Kur'ân'ın isimlerinden bir isimdir.” şeklindedir.³²⁰ Mücâhid'den gelen rivayetler Arap dilcilerin görüşleriyle örtüşmektedir.³²¹ Buradan Arap dilcilerinin hurûf-ı mukattaa ile ilgili değerlendirmelerinde Mücâhid'in görüşlerinin de etkisi olduğu kanısına varabiliriz. Çünkü Mücâhid hem sahâbî sonraki ilk nesil olan tâbiînden bir âlim hem de Arap şiirine (edebiyatına) hâkimiyeti olan İbn Abbas'ın öğrencilerinden biridir.

³¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/205. Bu izahı sadece Mücâhid yapmıştır.

³¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/209.

³²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/204. Bu açıklama Katâde ve İbn Cüreyc'den de aktarılmıştır. ; Fındık, bu rivayeti “*Huruf-ı Mukattaa'a İle İlgili Yorumları*” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 120.

³²¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/211-213. Arap dilcilerinin bu harflerin mahiyeti ile ilgili üç görüşü vardır. Birincisi hurûf-ı mukattaa'nın alfabedeki 28 harften bazısı olduğunu ifade ettikleri “Bu harfler sözlük (alfabe) harfleridir.” görüşüdür. İkincisi bu harflerin, Kur'ân'ın dinlenilmesini sağlamak için muhatabı olan müşriklerin dikkatini çekme amacıyla sûre başlarında bulunmasıdır. Üçüncüsü bu harfler, sûrelerin başladığını gösteren Allah Teâlâ'nın kelâmına başladığı harflerdir.

Bu harflerle ilgili müfessirin açıklamalarının nasıl algılandığını anlamak için *Câmiu'l-beyân* tefsirinde bu harflerle ilgili yapılan değerlendirmeye bakmak faydalı olacaktır. Taberî, “³²²” için Bakara sûresi ilk âyetinin tefsirinde açıklama yapmıştır. ³²³ Âl-i İmrân sûresi 1. âyette ise bu açıklamaya atıf yapmakla yetinmiştir. ³²⁴ Taberî iki sûrenin de ilk âyeti olan “³²⁵” için: “Kur’ân tercümanları çeşitli görüşler zikrettiler.” diyerek on tane görüş sıralar ki bunlardan üç tanesi müfessirimiz Mücâhid’e dayanmaktadır. Hurûf-ı mukattaa ile ilgili on farklı görüşe ait rivayetleri bildirdikten sonra bunları ayrı ayrı değerlendiren Taberî, Rebî’ b. Enes’in: “Bunlar mukattaa harfleridir ve her biri çeşitli, değişik manaları içine alan harflerdir.” dediği görüşünü tercih eder. ³²⁴ Gerekçe olarak da Rebî’-nin bu görüşünün Mücâhid’den gelen “Normal alfabe harfidir.” görüşü dışındaki diğer görüşlerin hepsini kapsadığını söyler. ³²⁵

Mücâhid’in “Bu harfler Kur’ân’ın isimlerinden bir isimdir.” görüşü için Taberî bu sözün iki yönü olduğunu söylemektedir. Bunların ilki: “(³²⁶) Kur’ân’ın ismidir, ‘Furkan’ gibi o zaman buradaki mana yemin ifade eder.” şeklindedir. Bu durumda Bakara sûresi 1 ve 2. âyetlerin manası: “Kur’ân’a yemin olsun ki bu kitapta hiçbir şüphe yoktur.” şeklinde olur.” ³²⁶ İkincisi ise: “Bu harfler onunla bilinen sûrelerin isimlerindendir, kişi ‘bugün ا, ل, م, ص ve ن okudum’ dediğinde karşısındaki kişi onun hangi sûreyi okuduğunu anlar.” ³²⁷ Mücâhid’in diğer görüşü olan “Bu harfler birer giriştir, Allah Teâlâ kelamını bunlarla açmıştır.” açıklaması için Taberî, “Bu harfler bir sûrenin başlayıp diğerinin bittiğini gösteren harflerdir ve başında bulunduğu

³²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/204-210.

³²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/170.

³²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/209.

³²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/223.

³²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/213.

³²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/214. ; Bu durum tıpkı birisinin “Bugün Amr ve Zeyd ile karşılaştım.” dediğinde insanların karşılaştıklarında tanıdıkları iki kişi olan Amr ve Zeyd olduğunu anladıkları gibidir.”

sûrenin başladığını gösterir.” demiştir.³²⁸ O, Mücâhid’den aktardığı ve Arap dilcilerinin de benimsediği “Bu harfler alfabenin yirmi sekiz harfinden bazısıdır.” şeklinde olan görüşü fasit bulmuştur. Bu görüş “Bu harfler o kitapta bir araya getirilmiştir ve o kitapta hiçbir şüphe yoktur.” şeklinde anlama yansıtmaktadır. Taberî bu izahı sahâbe ve onlardan sonra gelen müfessirlerin sözleriyle bağdaşmıyor olması sebebiyle fasit ve yanlış bulmaktadır. O ayrıca sahabe ve tâbiînden gelen mevcut rivayetlerin bu görüşün hatalı olduğuna delil olarak yeterli olduğunu söyleyerek Mücâhid’in bu görüşüne olumsuz bir değerlendirme yapmaktadır.³²⁹

Rebî’den aktardığı görüşün Mücâhid’in görüşlerini nasıl kapsadığı noktasında ise Taberî: “Nasıl ki bir kelimenin birden çok anlamı olabiliyorsa örneğin bir grup insan, bir zaman dilimi ve Allah’a tabi olan insanlara ‘ümme’ deniliyorsa tek bir harfinde birden fazla anlamı içermesi mümkündür.” demiştir. Buna göre mukattaa harfleri sûrelerin başlangıcı olabileceği gibi başında bulunduğu sûrelerin isim ve alametleri de olabilir. Bu durum sûre başlangıcında olmalarına engel değildir ve bu harfler aynı zamanda kendileriyle yemin edilen harflerdir. Bu harfler yemin olmaları halinde de sûre başında bulunmalarında bir mahsur yoktur. Taberî yaptığı bu değerlendirmeyle söz konusu harflerin Mücâhid’den gelen “Normal alfabe harfidir.” görüşü dışındaki diğer iki görüşü kapsadığını söylemiş, olmaktadır. O, mukattaa harflerinin çeşitli anlamları değil de tek bir anlamı olsaydı, Allah Teâlâ’nın insanların ihtilaf ettiklerini açıklamak üzere gönderdiği Hz. Peygamber’in bunu bildirmiş olması gerektiğini söyleyerek bu konudaki değerlendirmesini tamamlar.³³⁰

³²⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/215. Taberî ayrıca “Arap dilinde olan ب (bel) kelimesinin bir kasidenin başlayıp diğerinin bittiğini gösterdiği gibi bu harflerde sûreleri birbirinden ayırt etmiş olur” der.

³²⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/223.

³³⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/224-225.

Hurûf-ı mukattaa'nın mahiyeti ile ilgili olarak Mücâhid'in üç farklı açıklama yaptığı görülmektedir. Taberî, müfessirin yaptığı açıklamanın ikisini kendi tercihi olan izaha dâhil görürken “Bu harfler alfabe harfleridir.” açıklamasını hurûf-ı mukattaa için uygun bulmaz. Arap dilcilerin, Mücâhid açıklamalarını kabul ettikleri ve bu açıklamalara dayanarak huruf-ı mukattaa konusunda kanaat oluşturdıkları söylenebilir.

2.2.2. Muhkem ve Müteşâbih

Tefsir ilminde Kur'ân âyetleri Âl-i İmrân sûresi 7. âyete binaen muhkem ve müteşâbih olarak iki ana kısma ayrılmıştır. Buna göre manası açık olan ve ister zahiri ister te'vili ile kendisinden murat edilenin bilindiği âyetler muhkem; kendi manasına açıkça delalet etmeyen, birçok anlama gelme ihtimali bulunan ve bu anlamları âyete tayin etmek için ondan başka âyete müracaat edilen âyetler ise müteşâbih diye adlandırılırlar.³³¹ Mücâhid'in muhkem ve müteşâbihe dair açıklamalarını Bakara sûresinin 1. âyeti olan hurûf-ı mukattaa ve Âl-i İmrân sûresi 7. âyetin tefsiri bağlamında görmekteyiz. Hurûf-ı mukattaa konusuna ayrı bir başlık altında değinildiği için burada sadece Âl-i İmrân sûresi 7. âyet için müfessirden nakledilen açıklamalar ele alınacaktır.

Muhkem ve müteşâbih konusunda müfessirden gelen ilk rivayet âyetin “*Onun (Kur'ân'ın) içinde bazı âyetler muhkemdir.*” diye anlam verilen “مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ” bölümüne aittir. Bu rivayette o, muhkemi içinde helal ve haram olan âyetler olarak ifade eder. Müfessir, müteşâbihi ise bunların dışında kalan ve biri diğerini tasdik eden âyetler olarak tanımlar. Aynı rivayette o: Bakara sûresi 26. âyet “وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ” / (Allah) onunla ancak fasıkları saptırır.”, En'âm sûresi 125. âyet “كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ / Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.” ve

³³¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 3/3-4.

Muhammed sûresi 17. âyeti de “وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ” / *Hidayete erenlere gelince, Allah onların hidayetini artırır. Onların Allah'a karşı gelmekten sakınmalarını sağlar.*” müteşâbih âyetlere örnek olarak bildirir.³³² Bu rivayette Mücâhid'in muhkem ve müteşâbih âyetlere dair tanımlama yaptığını ve müteşâbih âyetlere örnek verdiği görülmektedir. Âyetin söz konusu bölümü ile ilgili olarak İbn Abbas'tan En'âm sûresi 151, 152 ve 153. âyetler ile İsrâ sûresinin 23. âyetinden sonuna kadar tüm âyetlerin muhkem olduğu bilgisi ile “Muhkemat: nâsih olan, hadleri, farzları, helal ve haramı bildiren kendisiyle amel edilen âyetlerdir.” şeklindeki izah aktarılır. İbn Abbas müteşâbih için ise: “Nesh edilmiş olan, darbı mesel ve yemin olarak zikredilen âyetlerdir. Bunlara iman edilir ama amel edilmez.” demiştir.³³³ Taberî, tefsirinde muhkem müteşâbihin ne olduğu konusunda Cabir b. Abdullah'tan da rivâyet aktarmıştır. Bu rivayete göre Cabir: “Muhkem âyetler, ulemanın te'vilini bilip tefsirini yaptıkları âyetlerdir.” demiştir. Ayrıca o, müteşâbih için ise: “Hiç kimsenin manasını bilmediği bilgisi ancak Allah katında olan âyetlerdir. Hz. İsrâ'nın çıkış vakti, kıyametin saati, dünyanın sonu ve güneşin batıdan doğuş vakti gibi kimsenin bilmediği âyetler müteşâbihe örnekler.” diye açıklama yapmıştır.³³⁴ Taberî tercihini Cabir b. Abdullah'ın açıklamasından yana kullanmıştır.³³⁵

Mücâhid, aynı âyetin “فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ” / *Kalpplerinde eğrilik bulunanlara gelince*” bölümündeki “زَيْغٌ” kelimesini “şüphe” diye açıklamıştır. Ona göre kalpplerinde eğrilik olanlar, kalpplerinde şüphe bulunanlardır.³³⁶ Müfessir, söz konusu 7. âyetin “فَيَنْبَغُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ” / *Onun müteşâbihlerinin peşine düşerler.*” kesiti için:

³³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/196.

³³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/193-194.

³³⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/199.

³³⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/200.

³³⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/203-204. Rivayetlerin başında Taberî'nin “Kalpplerinde haktan sapma olanlar” diye yorumladığı ifadedeki “زَيْغٌ” kelimesine Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ûd, Mücâhid gibi “şüphe” diye anlam verirken Muhammed b. Ca'fer b. Ez-Zübeyr “Hidayetten sapma” diye anlam vermiştir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/203.

“Onların dalaletle düştükleri ve içinde helak oldukları kapı müteşâbihin te’vilini yapmak istemeleridir.” diye açıklama yapmaktadır.³³⁷ Bu izahı ile o kalplerinde eğrilik olanların müteşâbihleri te’vil ederek haktan saptıklarını ifade etmektedir. Müfessirin hocası söz konusu âyet bölümünü: “Muhkemi müteşâbihe, müteşâbihi muhkeme hamlederler; insanların kafalarını karıştırırlar, Allah da onların kafalarını karıştırır.” diye açıklarken Muhammed b. Cafer (müteşâbihin peşine düşenlerin) kendi söylediklerine delil olsun diye âyetlerin manalarını değiştirerek tahrifat yaptıklarını ifade etmiştir.³³⁸ Süddî: “Nâsîh ve mensûh âyetlerle amel ederler ve ‘bu âyet neden nesh edildi daha önce bununla neden amel edildi, nesh edildiğine göre amel edilmemesi gerekmez miydi?’ diyerek insanların akıllarını karıştırırlar.” şeklinde açıklamıştır.³³⁹ Taberî bu rivayetleri bildirmeden müteşâbihin peşine düşme ifadesini: “Lafızları benzeyen ve manaları farklı olan âyetlere birçok yorum yaparak haktan sapmaya bahane olan iddialarına kanıt yapmak isterler.” şeklinde izah etmiştir. Ayrıca o, müteşâbihin peşine düşenlerin çeşitli yorumlarla manaları çarpıtarak âyetleri te’vil etme bilgisi zayıf olanların kafalarını karıştırdıklarını ifade etmiştir.³⁴⁰ Buna göre Taberî’nin, Mücâhid ve diğer müfessirlerin rivayetlerinden çıkarımda bulunarak bu yorumu yapmış olması muhtemeldir.

Mücâhid Âl-i İmrân sûresi 7. âyetin “ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ / *Fitne çıkarmak için*” bölümünde ise fitne kelimesini açıklamaktadır. Taberî’nin tercih ettiği bu izahta müfessir söz konusu kelimeye: “Helak olunmaya sebep olacak şüpheler” şeklinde anlam vermektedir.³⁴¹ Müfessir aynı âyetin “وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” bölümünde ifade edilen “İlimde ileri gidenlerin” müteşâbihlerin te’vilini bilen ve onlara (müteşâbihlere) iman

³³⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/205.

³³⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/204.

³³⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/205.

³⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/204.

³⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/212-213.

edenler olduğunu ifade etmektedir. Onun bu açıklamayı yine kendisine dayanan bir rivayette İbn Abbas'ın sözlerine binaen yapmış olması muhtemeldir.³⁴² Müteşâbih konusunda müfessirin hocası öğrencisinden farklı düşünmektedir.³⁴³ Bu konuda Taberî, müfessirin açıklamasının aksine hocasından gelen açıklamayı uygun bulmuştur.³⁴⁴

Mücâhid, muhkem ve müteşâbih konusunda sadece açıklama yapmakla kalmaz aynı zamanda hocasından da aktarım yapar. Mücâhid'in 7. âyetle ilgili hocasından yaptığı naklin ilki “İlimde derinleşenler biz ona(müteşâbihine) iman ettik derler.” şeklinde anlam verilen “وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ” kesitine diğeri ise âyetin “كُلُّ مَنْ عِنْدَ رَبِّنَا / Hepsi rabbimiz katındandır.” bölümüne aittir.³⁴⁵ Söz konusu bu iki âyet kesiti için Mücâhid'in Taberî tefsirinde bir açıklaması bulunmamaktadır.

Bu bölümde Mücâhid'in Âl-i İmrân sûresi 7. âyet bağlamında yaptığı açıklamalara değinildi. Bu açıklamalarda müfessirin önce muhkem ve müteşâbihi tanımlayıp örnek verdiği görülmüştür. Mücâhid, âyetteki “رَبِّعٌ” ve “الْفَتْنَةُ” kelimelerinin anlamına dair açıklama yapmıştır. Ayrıca o, âyette “Onun müteşâbihlerinin peşine düşerler” ile “İlimde ileri gidenler” şeklinde anlam verilen ifadelerden kastedilenin ne olduğunu izah etmiştir. Tefsir ilminin tartışmalı konusu olan müteşâbih âyetlere anlam

³⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/220. Mücâhid senedi farklı diğer rivayette, İbn Abbas'ın: “Ben onun(müteşâbihlerin) te'vilini bilenlerdenim.” dediğini bildirerek hocasının râsih bir âlim olduğunu haber vermektedir.

³⁴³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/218. İbn Abbas, Tâvus kanalıyla aktarılan bir rivayette ilimde ileri gidenler ifadesini: “Onun te'vilini yalnızca Allah bilir, râsih âlimler ona iman ettik derler.” diye açıklamıştır. Bu durumda müfessir, ilimde derinleşenlerinde müteşâbih âyetlerin te'vilini bileceğini söylerken İbn Abbas bu âyetlerin te'vilini ancak Allah'ın bileceğini söylemektedir. İhtimal ki hocasının “Ben müteşâbihlerin te'vilini bilirim.” ifadesi Mücâhid'in böyle düşünmesine sebep olmuştur. ; Fındık bu rivayeti “*Mücâhid'in Kıraatlere Yer Vermesi*” kapsamında değerlendirmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 88.

³⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/220-221.

³⁴⁵ Müfessirin hocasından yaptığı bu aktarımlar ve İbn Abbas'ın Rasih âlim olduğunu naklettiği izah için bk. Şahin ve Ertekin, “Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde Mücâhid b. Cebr'in İbn Abbas'a Dayandırdığı Rivayetler-Taberî Tefsiri Özelinde-”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/4 (2022), 2366-2369.

verme konusunda müfessir ilmi bilgisi derin olanların müteşâbihlerin te'vilini bileceklerini düşünmektedir. Müfessirin kendisinin açıklama yapmadığı söz konusu âyetin iki kesiti için hocasının açıklamalarını nakletmiştir.

2.2.3. Sebeb-i Nüzûl

Sebeb-i nüzûl bir âyet veya âyet grubunun neden/niçin indirildiği ile kimin hakkında indirilmiş olduğu konusunda bize bilgi veren Kur'ân ilmidir. Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri özelinde rivayetlerini çalıştığımız tâbiîn müfessiri Mücâhid'in âyetlerin esbâb-ı nüzûlüne dair de rivayetleri bulunmaktadır. Taberî tefsirinde müfessirden aktarılan sebeb-i nüzûl rivayetlerine bakıldığında âyetin inişine sebep olan duruma/olaya ve âyetin kimin hakkında inmiş olduğuna dair bilgiler elde edilebilir.

Bu konuyla ilgili olarak öncelikle Mücâhid'in âyetin inişine sebep olan olayları/durumları aktardığı rivayetlere örnek verilecektir. Bunlara dair ilk örnek Bakara sûresi 108. âyetin neden indiği hakkında sadece müfessirden gelen sebeb-i nüzûl rivayetidir. Bu rivayet söz konusu âyetin “*أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلِ* / *Yoksa siz de peygamberinize daha önce Musa'ya sorulduğu gibi (sorular) sormak mı istiyorsunuz.*” ifadesinin tefsiri bağlamında gelmektedir. Rivayete göre: Kureyşliler peygamberliğini kabul etmek için Hz. Muhammed'den Safa tepesini altına dönüştürmesini isterler. Peygamberimiz ise “Ben bunu Allah'tan isterim ancak siz verdiğiniz sözü yerine getirmezseniz, Allah'ın sofraya İsrailoğullarına yaptığı tehdidin sizin için de geçerli olmasından korkarım.” der. Peygamberin bu sözü üzerine Kureyş halkı isteklerinden vazgeçer. Mücâhid, Peygamberimiz ve Kureyş halkı arasında yaşanan bu olay üzerine Allah'ın Bakara sûresi 108. âyetin söz konusu cümlesini indirdiğini ifade eder.³⁴⁶

³⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/410.

Mücâhid'den gelen ve âyetin hangi durum üzerine indiği hakkında bilgi edinilen bir diğer rivayet ise dinde zorlama olmayacağını ifade eden Bakara sûresi 256. âyete aittir. Müfessirden bu âyetin iniş sebebine dair senedi farklı dört rivayet gelmiştir. Bu rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Nadiroğullarından (bir rivayete göre ise Kureyzaogullarından) olan Yahudi kadınlar Ensarın çocuklarını emzirmişlerdir. Hz. Peygamber yapılan antlaşmaya muhalif davranan Nadiroğullarının Medine dışına çıkarılmasına hükmedince bu kadınlardan (daha önce) süt emen çocuklar “Bizde onlarla gideriz, biz de onların dinlerini benimsedik.” demişlerdir. Ailelerinin bu çocukları Müslüman olmaya zorlamaları üzerine ise bu âyet inmiştir.³⁴⁷ Mücâhid'den gelen bu rivayetlerde âyetin hangi olay üzere ve kimin hakkında indiği bilgisi bulunmaktadır.

Müfessirin bir olay üzerine âyetin indiğini haber verdiği bir diğer rivayet ise “*Ey iman edenler kendilerine kitap verilenlerden bir gruba itaat ederseniz sizi imandan sonra küfre döndürürler.*” şeklinde anlam verilen Âl-i İmrân sûresi 100. âyetin tefsiri bağlamındadır. Bu rivayette o, öncelikle cahiliye döneminde aralarında düşmanlık olan Evs ve Hazrec kabilelerinin bu düşmanlıklarının İslam’a girişleriyle son bulduğunu ifade eder. Sonra da Evs ve Hazrec’ten birer kişinin ayakta sohbet ederken aralarında oturan bir Yahudi’nin eski günlerde iki kavim arasında ki düşmanlığı onlara hatırlatarak bu iki kişi ve kabilelerini birbirleriyle savaştıkları hale getirdiğini söyler. Rivayetin son bölümünde ise Mücâhid olaya şahit olan Hz. Peygamberin iki kavim arasında tekrar sulh sağlamak için gidip geldiğini, nihayet her iki tarafında silahları bıraktığını ve bunun üzerine de Allah Teâlâ’nın söz konusu âyetten 105. âyetin sonuna kadar ki âyet grubunu indirdiğini bildirir.³⁴⁸

³⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/549-551.

³⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/632.

Âyetin niçin indiği konusunda bilgi edinilebilecek bir diğer Mücâhid rivayeti, Âl-i İmrân sûresinin 144. âyetine aittir. Hz. Peygamberin ölümü halinde dinden çıkanların Allah’a bir zarar veremeyeceğinin anlatıldığı âyet için müfessirden Uhud günü Müslümanların “Muhammed öldürülmüştür.” diye konuşmaları üzerine bu âyetin indiği bilgisi aktarılmaktadır.³⁴⁹ Müfessirin Âl-i İmrân sûresinde âyetin inişine sebep olan durumu bildirdiği bir diğer rivayet 195. âyet için gelmektedir. Mücâhid’e dayanan bu rivayette, Ümmü Seleme annemizin Hz. Peygambere hicret konusunda erkeklerin zikredildiği ama kadınların zikredilmediğini söylemesi üzerine 195. âyetin “أَتَى لَا أُضِيعَ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى / *Muhakkak ki ben erkek olsun kadın olsun sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmem.*” bölümünün indiği bildirilmektedir.³⁵⁰ Görüldüğü üzere bu rivayetlerde müfessir âyetin niçin indirildiğini haber vermektedir.

Mücâhid’in sebep-i nüzûl bilgisi verdiği diğer iki rivayet ise Bakara sûresinde hac ibadetinin anlatıldığı bağlamdaki bazı âyetler için gelmektedir. Onlardan ilki sûrenin 197. âyetine aittir. Beş farklı isnatla gelen rivayetlerden anladığımıza göre: Mikât sınırları dışında oturanlar hac yolculuğuna yanlarına erzak almadan çıkıyorlar, bu tutumlarını da rızka kefil olan Allah’a tevekkül olarak görüyorlardı. İşte bu durum üzerine Allah Teâlâ söz konusu âyetin “وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ / *Yanınıza azık alın şüphesiz azığın en hayırlısı takvadır.*” bölümünü indirmiştir. Âyetin bu cümlesi ile ilgili olarak müfessirin nüzûl döneminden haber veren diğer rivayetinde ise bu şekilde davrananların Yemen halkı olduğu bilgisi verilmektedir.³⁵¹

Müfessirin âyetin iniş sebebi olarak açıklama yaptığı rivayetlerde o günkü topluma ait dini ve sosyal durumlara dair bilgi de bulunmaktadır. Bu durumlara örnek

³⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/103.

³⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/320.

³⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/496-497. Âyetle ilgili olarak İbn Ömer, ihrama girenlerin yanlarındaki azıkları atıp yeni azıklar edinmeye başladıklarını bu durum üzerine bahse konu olan âyetin indiğini haber vermiştir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/494.

olarak önce “*Kim Cebrail ile düşman ise bilsin ki o Kur’ân-ı Allah’ın izniyle senin kalbine indirmiştir.*” diye anlam verilen Bakara sûresi 97. âyet için Mücâhid’in sebebi nüzûl rivayetine bakalım. Bu rivayette müfessir, İslam dininde özel görevli bir melek olarak kabul edilen Cebrail’e Yahudilerin bakış açısını anlatmaktadır. Rivayette o, Yahudilerin vahiy elçiliği yapan bu meleğin sadece harp etme, savaşma ve şiddeti indirdiğini düşündüklerini bu sebeple de kendilerine düşman gördüklerini haber vermektedir. Müfessir bu durum üzerine söz konusu âyetin indiği bildirmektedir.³⁵² Bu hususta diğer bir örneği Ensar’ın Safa ve Merve tepeleri arasında yapılan say vazifesine bakış açılarında görebiliriz. Bakara sûresi 158. âyete ilişkin rivayette Mücâhid, Medine’li Müslümanların Safa ve Merve tepeleri arasında say yapmayı Cahiliye geleneği olarak görmeleri üzerine Allah Teâlâ’nın âyetin “*إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ* / *Safa ve Merve Allah’ın nişanelerindendir.*” şeklindeki ilk kesitini indirdiğini ifade eder.³⁵³ Müfessirden gelen rivayetten âyetin yanlış olan bu kabulü düzeltmek üzere indiği anlaşılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de Peygamberimize sorulan sorular üzerine inen âyetler vardır. Mücâhid bu bağlamda bazı âyetler için sebebi nüzûl bilgisi aktarmaktadır. O âyetlerden ilki haram aylarda savaşma durumunun sorulduğu Bakara sûresi 217. âyettir. Bu âyet için iniş sebebi olarak müfessirden üç farklı rivayet gelmiştir. Bunlardan ilk rivayete göre: Peygamberimiz Temimoğullarından bir adamı seriyyeye komutan tayin eder. Bu adam Taif’ten Mekke’ye şarap taşımacılığı yapan İbn Hadramî ile karşılaşınca onu ok atarak öldürür. Bu olay Kureyş halkı ile Hz. Peygamber arasında imzalanan (Hudeybiye) antlaşmadan sonra olmuştur. Komutan,

³⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/286-287.

³⁵³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/717. Bu cümle için Urve b. Zübeyr’in Hz. Âişe’den aktardığı bilgiye göre Ensar Cahiliye döneminde de Safa ve Merve tepelerinde bulunan putları tazimden kaçınmışlardır. Müslümanların hac ve umre ibadetlerinin bir bölümü olarak gördükleri say ibadetini yapmayı istememelerinin nedeni Cahiliye’de bu tepelerde bulunan putlara hürmet edilmesidir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/718.

Hadramî'yi öldürdüğünde tarihin Cemâziyelâhir ayının son günü mü Recep ayının ilk günü mü olduğunu bilmemektedir. Diğer bir ifadeyle hangi ayda olunduğu konusunda anlaşmazlık olmuştur. Kureyşlilerin “Haram ayın içindeyiz aramızda antlaşma var.” demeleri üzerine Allah Teâlâ “*Haram ayda savaşmak büyük günahdır,(ama) Allah yolundan alıkoymak Allah katında daha büyük bir günahdır.*” âyetini indirmiştir. Bu rivayette ayrıca müfessirin: “Mescid-i haramdan yüz çevirmek ve Mekke halkını oradan çıkartmak Allah katında İbn Hadramî'nin öldürülmesinden daha büyük günahdır.” şeklinde açıklama yaptığı da görülmektedir.³⁵⁴ Bu âyet ile ilgili ikinci rivayette Mücâhid, tâbiinden İkrime ile beraber âyetin Abdurrahman b. Hadramî hakkında olduğunu söyler. Üçüncü rivayette ise ilk rivayetin sonunda yaptığı açıklamanın aynısını yapar.³⁵⁵ Müfessirden söz konusu âyetle ilgili gelen rivayette hem âyetin hakkında indiği kişi bilgisini hem de Peygamberimize haram ayda savaşmanın mahiyeti ile ilgili soru sorulmasına sebep olan olayı öğrenmiş olmaktadır.

Peygamberimize sorulan bir diğer soru ise yetimler ile alakalıdır. Yetimlere nasıl davranılması gerektiği konusunda bilgi veren Bakara sûresi 220. âyetin inişi hakkında müfessire dayanan bir rivayet mevcuttur. İbn Cüreyc kanalıyla gelen rivayette Mücâhid: “Yemeklerini yetimlerin yemeklerinden, sütlerini sütlerinden, katıklarını katıklarından ayırdılar. Bunun üzerine *وَإِنْ تَخَالَطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ* / *Eğer onları aranıza alırsanız onlar sizin kardeşlerinizdir.*” kesiti inmiştir.” demiştir. O dönem için toplumda yetime nasıl davranıldığı konusunda sosyal bir çıkarımda bulunulabilecek bu rivayette İbn Abbas ve Atâ b. Ebû Rebâh'ın açıklamaları yer almaktadır.³⁵⁶

Peygamberimize sorulan bir soru da kadınların özel durumuna ilişkindir. Bu özel durumun mahiyetinin açıklandığı Bakara sûresi 222. âyet için de Mücâhid'den

³⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/656-657. Aynı rivayette o, “Fitne Allah'ı inkâr ve putlara tapmaktır, bu da günahların en büyüğüdür.” diye izah da yapmaktadır.

³⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/659.

³⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/702.

gelen bir rivayet vardır. O, bu rivayette erkeklerin eşleriyle hayız halinde doğal yoldan birleşmediklerini ama ters yoldan cinsel ihtiyaçlarını giderdiklerini söyler. Müfessir bu durum hakkında ashaptan birilerinin Allah resulüne danışmak amaçlı sorular yönelmeleri üzerine Allah Teâlâ'nın bu âyeti “فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ” / *Kadınlar temizlendiklerinde Allah'ın emrettiği yerden onlara gidin.*” ifadesine kadar indirdiğini söyler.³⁵⁷ Onun bu rivayetinden kadınların özel durumlarında onlarla birleşmenin uygun olmadığı şeklinde fikhî bir çıkarım yapılabilir. Aynı rivayette ayrıca mahremiyet konularında Hz. Peygambere danışıldığının bilgisine ulaşılabilir. Âyetle ilgili tâbiîn âlimi olan Katâde ise cahiliye halkının hayızlı kadınla aynı evde kalmaması ve aynı tabaktan yememesi gibi durumlar üzerine Allah Teâlâ'nın bu âyeti indirerek cimâ etmek dışında her şeyi helal kıldığını ifade etmektedir. Taberî aktardığı rivayetler içinden birini tercih etmemiştir. Ama hem Mücâhid hem de Katâde'nin rivayetini zikretmeden bu rivayetlerden çıkarımda bulunmuş olabileceğini düşündüğümüz açıklamalar yapmıştır.³⁵⁸

Şimdi de âyetin kimin hakkında indiğini haber veren Mücâhid rivayetlerine değinelim. Müfessirin iddet süresi biten kadının da istemesi halinde tekrar kendisini boşayan kocası ile nikâhlanabileceğini ifade eden Bakara sûresi 232. âyetin ilk cümlesi için sebep-i nüzûl içerikli farklı isnatlı üç rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetlerde Müzeyne kabilesinden bir kadını kocası bain talakla boşadıktan sonra adamın karısını tekrar nikâhladığı ve kadının kardeşi olan Ma'kıl b. Yesâr'ın ilk kocasına dönmesini kardeşini korkutarak engellemeye çalıştığı anlatılmaktadır. Mücâhid âyetin bu kadın hakkında indiğini söyler.³⁵⁹ Âyetle ilgili olarak İbn Abbas: “Bu âyet karısını bir veya iki kez boşamış olan adam hakkındadır. Kadının iddeti

³⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/722.

³⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/721.

³⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/189.

bittikten sonra adam boşadığı karısıyla tekrar evlenmek ister. Kadınında istemesine rağmen kadının velileri bu evlenmeye engel olurlar. Allah Teâlâ bu engellemeyi yasaklamak için bu âyeti indirmiştir.” der.³⁶⁰ Bu âyetin Cabir b. Abdullah ve amcakızı hakkında indiği açıklaması bir tâbiîn âlimi olan Süddî’ye dayanmaktadır.³⁶¹ Taberî bu rivayetleri verdikten sonra İbn Abbas’ın isim belirtmeden yaptığı genel sebab-i nüzûl açıklamasını temel alır ve bu âyetin Mücâhid ve Süddî’nin bildirdiği kişiler hakkında inmiş olabileceğini muhtemel gördüğünü söyler.³⁶²

Âyetin inmesine sebep olan kişi hakkında bilgi edindiğimiz bir diğer Mücâhid rivayeti Âl-i İmrân sûresinin 86-89. âyetleri bağlamında zikredilmiştir. Bu âyet grubunun iniş sebebi olarak müfessirden iki farklı görüş gelmektedir. Onların ilki: “Peygamberimizin yanına gelerek Müslüman olan sonra tekrar küfre düşen Haris b. Süveyd hakkında indi.” dediği rivayettir. O, rivayetin devamında kavminden birisinin bu âyetleri Haris’e okuması üzerine onun tekrar Müslüman olduğu hem de iyi bir Müslüman olduğunu haber vermektedir.³⁶³ Diğerisi ise iman edip sonra küfre düşenin Amr b. Avfoğulları’ndan bir adam olduğu bilgisinin verildiği üç ayrı senetle gelen Mücâhid rivayetidir.³⁶⁴ Müfessir bu rivayette sebab-i nüzûl ifadesi kullanmamış âyette kastedilenin ismi geçen kişi olduğunu zikretmiştir. Mücâhid’in hocası İbn Abbas bu âyet için: “Önce iman eden sonra küfre düşen Ensardan bir adam hakkındadır, bu adam daha sonra Müslüman olmuştur.” diye açıklama yapmış ve bir isim bildirmemiştir.³⁶⁵ Mücâhid’in hocasının izahına uygun açıklama yaptığını ama ondan farklı olarak âyetin kimin hakkında indiği noktasında isim verdiği görülmektedir. İbn Abbas bir diğer rivayetinde ise: “Âyet, Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul edip

³⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/193.

³⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/191.

³⁶² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/193.

³⁶³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/558.

³⁶⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/559.

³⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/557.

sonra inkâr eden ehli kitap hakkındadır.” demiştir.³⁶⁶ Tâbiîn âlimlerinden Hasan-ı Basrî ise âyette kastedilenlerin Yahudi ve Hristiyan olan ehli kitap olduğunu söyler. Rivayetin devamında bu iki grubun, kitaplarında Hz. Muhammed’in sıfatlarını okuyup kabul etmelerine rağmen onun peygamberliğine şahit olanların hasetlerinden inkâr ettiklerini ifade eden izahını da okumaktayız.³⁶⁷ Taberî âyetin zahirine uygun açıklamanın Hasan-ı Basrî’nin açıklaması olduğunu söyleyerek bir tercihte bulunmuştur.³⁶⁸

Mücâhid’den gelen bir diğer sebab-i nüzûl rivayeti Âl-i İmrân sûresi 119. âyete ilişkindir. Bu âyette Müslümanların küfür ehlini sevdiği ama Müslümanların bütün kitaplara iman ediyor olmasına rağmen onların Müslümanları sevmediği ve Müslümanların yanında inandık deyip kendi başlarına kaldıklarında öfkelerinden deliye döndükleri haberi verilmektedir. İşte Mücâhid rivayette bu âyetin münafıklar hakkında indiğini bildirmektedir.³⁶⁹ Mufessirin sebab-i nüzûl bilgisi olarak aktardığı ve âyetle kastedilenlerin kim olduğunu öğrendiğimiz son rivayet de Âl-i İmrân sûresi 143. âyetin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Mücâhid bu rivayette Bedir savaşına katılamayan Müslümanların Uhud savaşına katılarak Bedir ehlinin kazancı olan sevap ve hayrın kendilerine de verilmesi arzusunda olduklarını söylemiştir. Ayrıca o, bu insanlardan bazılarının Uhud savaşı başladığında kaçtığını bunun üzerine Allah Teâlâ’nın da (bu âyetle) onları ayıpladığını ve azarladığını bildirmiştir.³⁷⁰

Bu rivayetlerde gördüğümüz üzere Mücâhid, bazen âyetin kimin hakkında indiğini söylemiştir. Bu bağlamda kimi zaman isim vererek kimi zaman münafıklar gibi genel ifade kullanarak açıklama yapmıştır. Ondan gelen sebab-i nüzûl

³⁶⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/560.

³⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/560.

³⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/561.

³⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/718.

³⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/93-94.

rivayetlerinin bir kısmı ise âyetin hangi olay ve olguya ilişkin indiğine dairdir. Sonuç olarak sebab-i nüzûl rivayetlerinin neredeyse her yönünün müfessirin rivayetlerinde bulmak mümkündür.

2.2.4. Nesh

Nesh, tefsir ilminin tartışmalı konularından biridir. Bu konuda tefsir âlimlerinden neshin içeriğinin ne olduğu, Kur'ân'da nesh olup olmadığı ve kaç âyetin nesh edildiğine dair bilgiler aktarılmıştır. Nesh konusunda görüş bildiren âlimler kendinden önceki devrin âliminin bildirdiği nesh edilen âyetleri yaptıkları değerlendirmelerle sayı olarak azaltmışlardır.³⁷¹ Bu konuda en son Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı *Kur'ân Yolu* tefsirinde nesh edildiği belirtilen ve sayısı beşe indirilen âyetlerin hükmünün de muhkem olduğu ifade edilmiştir.³⁷² Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* adlı kitabında, Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri özelinde rivayetleri konu edinilen Mücâhid'in nesh konusunda açıklamaları bulunmaktadır. Âyetin neshi hakkında bilgi edindiğimiz bu açıklamalar Bakara sûresindeki bazı âyetlerin tefsiri bağlamında nakledilmiştir. Âl-i İmrân sûresi için müfessirden bildirilen rivayetlerde neshe dair bir açıklama yoktur. Şimdi Bakara sûresindeki âyetler için onun yaptığı açıklamalara değinelim.

Mücâhid, Bakara sûresinde “*Biz bir âyeti nesh edersek.....*” diye anlam verilen 106. âyetteki “تَنْسَخُ” kelimesine “(Âyetin) yazısını sabit bırakıp hükmünü değiştirmektir.” şeklinde anlam vermektedir.³⁷³ Aynı kelime için İbn Abbas'ın “Âyeti değiştirmektir.” açıklaması yaptığı görülmektedir.³⁷⁴ Taberî, rivayetleri bildirmeden önce âyetin söz konusu ifadesi için: “Âyetin hükmünü bir başka hükme

³⁷¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 3/ 59-77.

³⁷² Hayreddin Karaman vd, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/34-35.

³⁷³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/390.

³⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/389.

dönüştürmektir.” diye izah yapmaktadır.³⁷⁵ Taberî açıklamasının sonunda her ne kadar Hasan-ı Basrî’ye dayanan bir rivayet zikretmiş olsa da bu cümleye verdiği anlamın müfessirin izahıyla örtüştüğü söylenebilir. Mücâhid, 106. âyetin devamındaki “نُتْسِيهَا” kelimesine farklı kıraat ile “Onun hükmümü erteleriz.” anlamını vermiştir. Taberî tefsirinde bu kelimeye ayrıca “Sizden onun hükmünü kaldırırız.” anlamının verildiği aktarılmıştır.³⁷⁶ Müfessirden 106. âyetle ilgili gelen rivayetlerde söz konusu âyetin muhkem ya da mensuh olduğu bilgisi bulunmaz. Onun bu âyete dair yaptığı izahlardan nesh ile ilgili kavramsal tanımlamalar çıkarılabilir.

Nesh konusunda Mücâhid’e dayanan rivayetlerin bazısında âyetlerin nesh edilip edilmediğini bildiren ifadeler yer almaktadır. Bu rivayetlerin ilki Bakara sûresi 240. âyete aittir. Bu âyet Müslüman erkeklerin öldüklerinde hanımlarının kendi evlerinden çıkarılmamasının vasiyet edilmesi hususunu haber vermektedir. Söz konusu âyetin nesh edilip edilmediği konusunda Mücâhid’e dayanan iki farklı rivayet söz konusudur. Bu rivayetlerin ilkinde müfessir, kocası ölen kadının bir yıl boyunca kocasının evinde kaldığını ve bu durumun daha sonra miras âyeti olarak bilinen Nisa sûresi 12. âyet ile nesh edildiğini ifade eder.³⁷⁷ Diğer rivayette ise müfessir, Bakara sûresi 234. âyetle kocası ölen kadının dört ay on gün olan iddet bekleme süresini kocasının evinde geçirmesinin vacip olduğunu ve Allah Teâlâ’nın 240. âyeti indirerek kadın için tam bir seneyi hak kıldığını ifade etmektedir. Yine aynı rivayette o, dört ay on gün üzerine bir yıla tamamlamak için gereken yedi ay yirmi günlük sürenin kadının kocası tarafından vasiyet edilmesi gerektiğini de söylemektedir. Bu rivayetin devamında ise: “Kadın isterse vasiyet gereği bir yıl (kocasının evinde) kalır isterse dört ay on gün sonra oradan ayrılır. İşte bu Allah’ın ‘Evlerinden çıkarılmadan eğer

³⁷⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/388.

³⁷⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/395. Söz konusu kelimeye bu anlamı Ubeyd b. Umeyr vermiştir.

³⁷⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/402.

kadınlar kendileri çıkarsa size bir günah yoktur.’ âyetidir.” diyerek âyetin hükmünün sabit olduğu ve nesh edilmediğini bildirmektedir.³⁷⁸ Buna göre Mücâhid, Bakara sûresi 240. âyetin neshi ile ilgili birbirine zıt iki açıklama yapmıştır. İhtimal ki müfessir önce bu âyetin neshedildiğine daha sonra ise muhkem olduğuna kanaat etmiştir. Taberî, rivayetlerin sonundaki değerlendirmesinde bu âyetin hükmünün miras âyeti ile nesh edildiği söylemekte ve dört ay on günlük iddet süresi boyunca kadının kocasının evinde kalma hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir.³⁷⁹ Buna göre Taberî, Mücâhid’den naklettiği âyetin mensuh olduğu bilgisini tercih etmiştir.

Âyet hükmünün mensuh olup olmadığına dair ifadelerin yer aldığı müfessire dayanan bir diğer rivayet, Bakara sûresinin 284. âyetinin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Bu rivayette o, Bakara sûresi 286. âyetin “لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا” kesitiyle aynı sûrenin 284. âyetinin “وَأَنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ” bölümünü nesh edildiğini ifade etmektedir.³⁸⁰ Mücâhid, 284. âyetin aynı bölümü için senedi farklı diğer bir rivayette: “Allah sizi şek ve yakîn (iman) ile sorumlu tutar.” şeklinde açıklama yapmıştır.³⁸¹ Taberî, Mücâhid’den gelen bu ikinci rivayeti âyetin söz konusu bölümünün muhkem olduğu, mensuh olmadığı görüşü altında zikretmiş ve bu görüşü tercihe şayan bulmuştur. Müellif, şek ve şüpheden münafıkların hesaba çekileceğini dolayısıyla âyetin hükmünün muhkem olduğunu da ifade etmiştir.³⁸² Bu durumda müfessir, Bakara sûresi 284. âyetin söz konusu kesitinin hem nesh edildiği hem de edilmediğine dair açıklama yapmıştır.

Nesh konusunda müfessir bir de hükümlerinin mensuh olup olmadığı konu edilen bazı âyetler için açıklama yapmıştır. Bu açıklamaların yer aldığı rivayetlerde

³⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/405.

³⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/406.

³⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/136.

³⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/141.

³⁸² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/145-147.

nesh ile ilgili herhangi bir ifade geçmemektedir. Taberî ilgili âyetlerin neshi konusunda gelen açıklamalardan âyetlerin muhkem ve mensuh oluşunu ayrı başlıklar altında toplamıştır. Müfessirin bu âyetlere dair yaptığı açıklamaları da ilgi kurduğu başlık altında zikretmiştir. İşte bu şekilde gelen Mücâhid izahlarının ilki Bakara sûresinde oruç bahsinin geçtiği 184. âyetin tefsiri bağlamında nakledilmiştir. Bu rivayet âyetin “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ” ifadesindeki hükmün neshi ile alakalı görülmüştür. Rivayet metninde âyetteki bu hükmün nesh edilip edilmediğine dair bir kavram geçmemektedir. Rivayette: Osman b. el-Esved’in ramazan ayında şiddetli ateşi olan 90 yaşına ulaşmış bir kadının oruç mu tutsun fidiye mi versin şeklindeki sorusu üzerine Mücâhid’in “Kadın oruç tutmasın, bir fakiri doyursun, çünkü (âyetteki) bu (durum) yolcu ve hastalar için bir ruhsattır.” diye cevap verdiği haber verilmiştir.³⁸³ Taberî, müfessirin bu rivayetini “Âyet nesh edilmemiştir, yani oruca güç yetiremeyenler oruç tutmazlar ve tutmadıkları her gün için bir fakiri doyururlar.” diye grupladığı görüş dâhilinde aktarmıştır.³⁸⁴ O, 184. âyetin neshi ile ilgili kendisine ulaşan tüm rivayetleri zikrettikten sonra yaptığı değerlendirmede bu âyetin hükmünün Bakara sûresi 185. âyetle nesh edildiği görüşü tercih etmiştir.³⁸⁵

Müfessirin nesh konusuyla bağdaştırılan bir diğer rivayeti Bakara sûresi 191. âyetin “*Mescid-i haramda onlar savaşımadıkça siz de onlarla savaşmayın, sizinle savaşarlarsa onları öldürün.*” diye anlam verilen bölümü için gelmiştir. Bu rivayette o, haremde kimsenin öldürülmemesini ama Müslüman’a düşmanlık edip onunla savaşan olursa, Müslüman’ında onların savaştığı gibi savaşması gerektiğinden haber vermektedir. Taberî bu rivayeti “Âyet mensuh değil, muhkemdir.” diye zikrettiği

³⁸³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/176.

³⁸⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/172.

³⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/178.

görüşün altında nakletmektedir.³⁸⁶ Bu rivayetin metninde de âyetin hükmünün mensuh olup/olmadığını belirten bir ibare yoktur. İçeriğinden âyetin muhkem olduğu kanısına ulaşıldığı için Taberî'nin bu rivayeti burada zikretmiş olması muhtemeldir. *Câmiu'l-beyân* tefsirinde bu âyetin, sûrenin 193. âyetindeki “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ” ifadesiyle nesh edildiği de bildirilmektedir.³⁸⁷ Taberî, Bakara sûresi 193. âyet, Tevbe sûresi 5. âyet ve benzer manadaki âyetlerle Bakara sûresi 191. âyetteki söz konusu hükmün nesh edilmiş olduğunu tercih etmektedir.³⁸⁸ O halde müfessirin açıklamasından çıkartılan âyetin muhkem olduğu görüşünü Taberî âyete dair değerlendirmesinde uygun bulmamıştır.

Nesh ile alakalı görülen bir diğer Mücâhid rivayeti Bakara sûresi 221. âyetin “وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ” bölümüne aittir. Bu rivayette o, âyetin söz konusu ifadesiyle Mekke'li olsun olmasın müşrik kadınlarla (iman edinceye kadar) evlenilmeyeceğinin kastedildiğini daha sonra ise bu kadınlardan ehli kitap olanların helal kılındığını bildirir.³⁸⁹ Taberî, Mücâhid'in bu izahını “Mâide sûresi 4 ve 5. âyetlerle ehli kitaba nikâhın haram olması nesh edilmiştir.” diyenlerin arasında zikretmektedir.³⁹⁰ Taberî bu görüşe İbn Abbas'tan zikrettiği rivayetin içeri ile ulaşmış olmalıdır. Zira İbn Abbas 221. âyetin söz konusu bölümüne: “Ehli kitap kadınları istisnadır, Mâide sûresi 5. âyetle onlar size helal kılındı.” şeklinde açıklama yapmıştır.³⁹¹ Taberî, bu âyetle ehli kitap dışındaki müşrik kadınların kastedildiği bu sebeple âyet hükmünün sabit olduğu yönündeki görüşü tercih etmiş ve “Âyetin ifadesi

³⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/296-297.

³⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/296. Âyetin neshedildiği şeklindeki açıklamayı tâbiünden er-Rebi' ve Katâde yapmıştır.

³⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/298.

³⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/712.

³⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/711.

³⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/712. Taberî'nin tercih ettiği bu izah tâbiîn müfessirlerinden Katâde tarafından yapılmıştır.

genel, hükmü özeldir.” diye açıklama yapmıştır.³⁹² Bu durumda da müellif, “Âyet mensuktur.” şeklinde çıkarım yaptığı müfessirin açıklamasını uygun bulmamıştır.

Nesh konusunda müfessirden aktarılan rivayetlerde ilgili âyetin hükmünün mensuh olup olmadığına dair bilgiler vardır. Bu bağlamda gelen rivayetlerin bazısında âyetin mensuh ya da muhkem olduğuna dair ifadeler yer almakta bazısında ise bu ifadeler bulunmamaktadır. Nesh ifadesinin olmadığı rivayetlerde Taberî, rivayet içeriğinden âyetin mensuh olup olmadığına dair çıkarımda bulunmuş olmalıdır ki bu rivayetleri ilgili görüş altında zikretmiştir. Yani o, müfessirin ilgili âyetlere dair yaptığı açıklamayla âyetin mensuh olup olmaması arasında bir bağlantı kurmuştur. Ayrıca Bakara sûresi 106. âyet özelinde Mücâhid açıklamalarında neshin kavramsal olarak ne anlama geldiğine dair bilgiler vardır.

2.2.5. Kıraat

Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri özelinde *Câmiu'l-beyân* tefsirindeki Mücâhid'den nakledilen rivayetlere bakıldığında kıraate dair bilgiler bulunduğu da görülmektedir. Bu bilgilerin olduğu rivayetler iki grupta değerlendirilebilir. Bu iki grup rivayetlerin ilkinde müfessir bazı âyetlere ait bir kelimenin okunuşu ile ilgili açıklama yapmıştır. İlk grup rivayetlerde ilgili âyet kelimesinin kıraatine dair ifadeler bulunmaktadır. Bu ilk grupta ayrıca müfessirin kelimenin mürâdifini vererek yaptığı kıraat açıklamalarına örnek verilecektir. İkinci grupta ise farklı kıraatlara göre okunan bazı âyet kelimeleri için Mücâhid'in yaptığı izahlar yer almaktadır. İkinci grup rivayetlerde müfessir kıraate dair herhangi bir kavram kullanmamış ve kelimenin okunuşuna dair bir açıklama yapmamıştır. Bu rivayetlerin burada zikredilme sebebi, Taberî'nin bu kelimeler üzerinde kıraat ihtilafı olduğundan haber vermesi ve müfessirin ilgili âyet veya âyet kelimesi için yaptığı açıklamayı kıraatlerden birine

³⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/713-715.

uygun görmesidir. Bu ikinci gruptaki bazı rivayetlerde müfessir ilgili âyet kelimelerini Mushaf hattından farklı okumaktadır. Bu gruptaki bazı rivayetlerde ise üzerinde okuyuş ihtilafı olduğu bildirilen kelimeleri Mücâhid'in Mushaf hattındaki gibi okuduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü kadarıyla bu grup rivayetlerde müfessir kelimelerin okunuşu ile ilgili açıklama yapmamasına rağmen ilgili kelimeye bir kıraate göre anlam vermektedir. Söz konusu bu kelimeler ilgili kıraate göre ya rivayetteki âyet metninde ya da rivayet metninde geçmektedir. Şimdi yapılan bu gruplama sırasına göre rivayetleri ele alalım.

Mücâhid'in bir kelimenin kıraati konusunda açıklama yaptığı ilk rivayet Bakara sûresi 184. âyete dairdir. Ona dayanan rivayet âyetin “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ / Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.” kesiti içindir. İbn Cüreyc'in bildirdiği ve âyetteki “يُطِيقُونَهُ” kelimesinin kıraati hakkında bilgi edindiğimiz rivayete göre Mücâhid, söz konusu kelimeyi “يُطَوَّقُونَهُ” şeklinde okumaktadır.³⁹³ Müfessir kendisine dayanan başka bir rivayette bu kelimeyi hocasının “يُطَوَّقُونَهُ” şeklinde okuduğunu bildirmektedir.³⁹⁴ Bu okuyuşa göre kelimenin anlamı “Oruçtan sorumlu olanlar” şeklindedir.³⁹⁵ Bahsi geçen kelimenin tüm Müslümanlarca kabul gören okunuşu ise Mushaf hattındaki gibi “يُطِيقُونَهُ” şeklindedir.³⁹⁶ Yaygın olan bu okuyuşa göre Mücâhid'in İbn Abbas'tan naklettiği bir izah vardır. Buna göre İbn Abbas “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ” ifadesinden kastedilenin çok ileri yaşta olup oruca gücü yetmeyenler olduğunu söylemektedir.³⁹⁷

Müfessire dayanan bir diğer kıraat bilgisi ise Bakara sûresi 282. âyetin “وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ / Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin.” kesiti için gelmiştir.

³⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/173-174.

³⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/161.172. Taberî, bu kelimeyi Hz. Âişe'nin de İbn Abbas gibi okuduğu bilgisini vermektedir. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/173.

³⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/174.

³⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/161.

³⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/169.

Abdullah b. Kesîr'in aktardığına göre Mücâhid, bu kesitte geçen “يُضَارُّ” kelimesini “يُضَارُّ” şeklinde okumaktadır. Müfessir âyetin tefsiri için aynı rivayette şahidin/kâtibin meşgul olması halinde ondan şahitlik/yazma istenmesiyle bu kişilerin zarar göreceklerini söylemektedir. Ayrıca o, kişinin meşguliyetinden dolayı şahitliği/kâtipliği terk etmesi halinde suçlu/günahkâr sayılmasını, terk etmeyip yerine getirmesi halinde ise işini bırakmasından dolayı yaşayacağı sıkıntıyı bu kişilere verilen zarar olarak değerlendirmektedir.³⁹⁸ Mücâhid'in açıklamasına göre zarar görecektir olan kâtip ve şahittir. Âyetin bu kesiti ile ilgili Taberî'nin söz konusu kelimenin kıraati üzerine bir değerlendirmesi yoktur. O, şahide/kâtibe zarar verilmesi konusunda kâtibin bilmediklerini yazarak hak sahibi ve şahide zarar vermesinin, şahidin de görmediği şeye şahitlik yaparak kâtibe ve alacaklıya zarar vermesinin yasaklandığını ifade eden bir görüş aktarır. Bu anlam ise âyet kesitindeki fiilin “يُضَارُّ” şeklinde okunmasıyla oluşmaktadır.³⁹⁹ Taberî ayrıca kâtip ve şahit olanın yazmaya/shahitliğe çağrıldıklarında kaçınarak çağırana; çağıranın da çağırmaktan kaçınarak kâtibe/shahide zarar vermemesi gerektiğini ifade eden bir açıklama yapmaktadır. Âyet kesiti için verilen bu anlam fiilin yine “يُضَارُّ” şeklinde okunmasıyla oluşmaktadır. O, bu açıklamayı desteklemek adına İbn Abbas, Atâ ve Mücâhid'den rivayet bildirir.⁴⁰⁰ 282. âyetin söz konusu kesiti için yapılan açıklamalar arasından müfessirin “يُضَارُّ” okuyuşuna göre oluşan anlam tercih edilmiştir.⁴⁰¹

Mücâhid'e dayanan ve kıraat bilgisi edineceğimiz bir rivayette Âl-i İmrân sûresi 79. âyetin “كُونُوا رَبَّانِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ” / Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbânîler (Allah'ın istediği

³⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/114-115. *Câmiu'l-beyân* tefsirinde söz konusu kelimeyi İkrime'den Hz. Ömer'in, Dahhâk'tan ise İbn Mesud'un “يُضَارُّ” şeklinde okuduğu bilgisi de aktarılmaktadır.

³⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/111-112. Bu görüşle ilgili olarak Tâvus, Katâde ve Hasan-ı Basrî'den rivayet nakletmektedir.

⁴⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/113-114.

⁴⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/117.

örnek ve dindar kullar) olun.” kesiti için gelmiştir. Bu rivayette müfessir, âyet kesitinde yer alan “تَعْلَمُونَ” fiilindeki ت harfini fethalı, ل harfini ise fethalı ve şeddesiz olarak “تَعْلَمُونَ” şeklinde okumaktadır.⁴⁰² Müfessirin bu okuyuşu söz konusu kelime ile ilgili aktarılan iki ayrı kıraat bilgisinin ilkidir. Bu kıraate göre anlam: “Kitaptan öğrendiğiniz ve okuyarak ondan ders aldığınız şeyler gereğince halis kullar olun.” şeklindedir. Diğer kıraat ise fiildeki ت harfinin ötre, ل harfinin esre ve şedde ile “تُعْلَمُونَ” okuyuşudur. Bu durumda âyet kesitine “Kitabı insanlara öğretmeyle, yalnızca onu ders etmekle” diye anlam verilmektedir.⁴⁰³ Taberî, Mushaf hattı olan “تُعْلَمُونَ” kıraatini tercih etmektedir.⁴⁰⁴

Mücâhid’in bir kelimenin okunuşu ile ilgili açıklama yaptığı diğer rivayet Bakara sûresi 283. âyetin tefsiri bağlamında gelmiştir. Müfessir Bakara sûresi 283. âyetin “وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ / Eğer yolculukta olur da (borcu kayıt altına alacak) bir yazıcı bulamazsanız alınmış rehinler yeterlidir.” bölümünde geçen “كَاتِبًا” kelimesinin okunuşu ile ilgili açıklama yapmaktadır. Bunun yanı sıra o bu kelimenin mürâdifini vererek de izah etmiştir. Kendisine dayanan ilk rivayette müfessir âyetin ilgili kesitini “وَلَمْ تَجِدُوا كِتَابًا” şeklinde okumuştur. Aynı rivayette o: “Kâtip bulunur ama yazacak mürekkep, sayfa vb. şeyler bulunmaz ise borçlu alacaklıya rehin versin.” diye açıklama yapmaktadır. Yani müfessir, borç alacak ilişkisinin kayıt altına alınması için sadece yazım işlemi yapacak kişinin hazır olmasının yeterli olmadığını ayrıca yazma araç gereçlerinin de hazır bulunması gerektiğini düşünmektedir. Bu kelimenin okunuşu ile ilgili İbn Ebî Necih kanalıyla müfessire dayanan bir rivayet daha vardır. Bu rivayete göre Mücâhid, âyetin “كَاتِبًا” ifadesini “كَتَابًا” olarak okumuş ve kelimeye “مِدَادًا / mürekkep” şeklinde anlam

⁴⁰² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/532.

⁴⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/531.

⁴⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/532.

vermiştir. Rivayette ayrıca anlam verdiği şekilde yani “وَلَمْ تَجِدُوا مِدَادًا” şeklinde okuduğu da belirtilmektedir. Bu rivayette ayrıca müfessirin: “Eğer yazmak için mürekkep bulamazlarsa borçlunun yanında olandan rehin alınır ve rehin almak ancak yolculuk esnasındadır.” açıklamasını yaptığı görülmektedir.⁴⁰⁵ Taberî söz konusu kelimenin “كَاتِبًا” şeklinde okunduğunu da bildirmektedir. Bu kıraate göre anlam: “Bir borç alış veriş yaptığınızda belirli bir süreye kadar borcu kayıt altına alacak kimse bulamadığınızda alınan rehinler yeterlidir (borçlu alacaklıya rehin versin).” şeklinde olmaktadır. Mücâhid’in bildirdiği “كِتَابًا” okuyuşunu caiz gören Taberî, “كَاتِبًا” şeklinde okunuşun Mushaf’taki hat olması sebebiyle bu okuyuşu tercihe şayan bulmuştur.⁴⁰⁶

Mücâhid’in mürâdifini vererek kıraat bilgisi verdiği bir diğer rivayet Bakara sûresi 15. âyete aittir. Müfessir, münafıklardan bahseden ve Allah Teâlâ’nın onları cezalandırmayıp mühlet verdiğinden haber veren bu âyetteki “وَيَمُدُّهُمْ” kelimesini izah etmiştir. O, rivayette: âyetin “وَيَمُدُّهُمْ / Onlara mühlet verir” kelimesini “يَزِيدُهُمْ / artırır.” şeklinde açıklamıştır. Buna göre anlam: “Allah onların (münafıkların) azgınlıklarını artırır.” şeklinde olmaktadır. İbn Cüreyc rivayeti aktarırken Mücâhid’in bir kıraate göre “يَزِيدُهُمْ” diye anlam verdiğini bildirmiştir. Ama ilgili rivayette o kıraatin ne olduğu konusunda bir açıklama olmadığı gibi Taberî’nin de değindiği bir kıraat açıklaması bulunmamaktadır.⁴⁰⁷ İbn Abbas ve İbn Mes’ûd bu kelimeye “Mühlet verir.” şeklinde anlam vermişlerdir.⁴⁰⁸ Taberî söz konusu kelime için verilen iki anlamı mezc ederek ilgili âyeti: “Allah, onlara mühlet vererek ve onları isyanlarında serbest bırakarak azgınlıklarını artırır.” şeklinde açıklamıştır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/122-123. İbn Abbas ve Ebu Âliye’de söz konusu kelimeyi Mücâhid’in okuduğu gibi okumuşlardır. ; Fındık, bu rivayeti “*Kıraat İlmine Yer Vermesi*” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 90.

⁴⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/121.

⁴⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/319.

⁴⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/318.

⁴⁰⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/320.

Mücâhid'in kıraat açıklamasının olmadığı ama bir âyet kelimesinin ilgili kıraate göre kendisine dayanan rivayette bulunduğu daha önce söylenmişti. Bu rivayetlerin bazısında söz konusu âyet kelimeleri Mushaf hattından farklı olarak müfessirin rivayetinde yer almaktadır. Şimdi bu rivayetlere dair örneklerle değinelim. Bunlara dair ilk örnek nesh konusundan haber veren Bakara sûresi 106. âyetin “تَنْسِيهَا” kelimesidir. Bu kelime müfessire dayanan bir rivayette “تَنْسَاهَا” şeklinde ن ve س harfleri fethalı olarak yer almıştır. Bu kelimeye Mücâhid: “Onu geciktiririz/erteleriz.” diye anlam vermektedir.⁴¹⁰ Buna göre âyetin anlamı: “Ey Muhammed sana indirdiğimiz âyeti değiştirmeyiz, âyetin hükmünü iptal edip hattını sabit tutarız veya iptal etmeden ve değiştirmeden onun hükmünü erteleriz, ondan daha hayırlısını veya aynısını getiririz.” olmaktadır.⁴¹¹ Bununla birlikte müfessire dayanan ve kelimenin âyet metnindeki “تَنْسِيهَا” şeklinde yer aldığı bir rivayet vardır. Mücâhid bu rivayette Ubeyd b.Umeyr'in söz konusu kelimeye: “Sizden onu kaldırırız.” diye anlam verdiğini bildirmektedir.⁴¹² Âyetin “تَنْسِيهَا” kelimesi için müfessirin açıklamalarında yer alan “تَنْسِيهَا” ve “تَنْسَاهَا” şeklindeki okuyuşları, Taberî iki farklı kıraat olarak bildirmektedir. O, bu kelime için ayrıca “تَنْسِيهَا” şeklinde bir kıraatin daha olduğunu bildirmektedir. Bu kıraate göre anlam “تَنْسِيهَا” şeklindeki okuyuşun “Unutturursak” anlamı gibidir.⁴¹³ Taberî bu üç kıraat arasından âyette geçen “تَنْسِيهَا” okuyuşunu ve bu okuyuş için yapılan te'vili tercih etmektedir.⁴¹⁴

Müfessire dayanan rivayette Mushaf hattından farklı olarak yer alan bir diğer kelime Bakara sûresi 126. âyete aittir. Mücâhid bu rivayette âyetin “وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا” /Allah inkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırır.” kesatine

⁴¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/395.

⁴¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/396. ; Fındık, bu rivayeti “Kıraat İlmine Yer Vermesi” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 90.

⁴¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/391. ; “تَنْسِيهَا” şeklinde okuyuş için “Terk etmek/(olduğu gibi) bırakmak” diye ikinci bir anlam ise İbn Abbas'tan aktarılmıştır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/393.

⁴¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/396.

⁴¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/397.

açıklama yapmaktadır. O söz konusu âyet bölümünü: “Kim inkâr ederse onu rızıklandırırım (sonra onu cehennem azabına mahkûm ederim).” şeklinde izah etmiştir. Onun verdiği bu anlam âyette geçen “أَمَّيْعُهُ” kelimesindeki ت harfinin şeddesiz, ع harfinin ise cezmlî olarak “أَمَّيْعُهُ” şeklinde okunmasıyla oluşmaktadır.⁴¹⁵ Müfessirden gelen rivayetin âyet metninde “أَمَّيْعُهُ” kelimesi “أَمَّيْعُهُ” şeklinde geçmektedir. Taberî söz konusu kelimenin Mushaf hattındaki hali olan “أَمَّيْعُهُ” şeklinde ت harfinin şeddesi ve ع harfinin ötresiyle okunduğu bir kıraat daha olduğunu bildirmektedir. Bu okuyuşa göre anlam ise: “Onu az bir sûre geçindiririm (sonra onu cehennem azabına mahkûm ederim).” şeklindedir. Bu anlamı rivayetinde: “Bu söz (onu az bir sûre geçindiririm sözü) Allah Teâlâ’ya aittir.” diyen Übey b. Kâ'b (ö. 33/654[?]) vermiştir. Taberî bu kelimeye Übey b. Kâ'b'ın “أَمَّيْعُهُ” okuyuşu için yaptığı te'vili uygun bulmaktadır.⁴¹⁶

Uhud savaşında cereyan eden bir olayı anlatan Âl-i İmrân sûresi 153. âyetin “لَا تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوَنَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ” şeklindeki ilk kesiti için Mücâhid’e dayanan bir rivayet vardır. Âyetin konu edineceğimiz “تُصْعِدُونَ” fiili rivayet metninde Mushaf hattından farklı olarak zikredilmektedir. Bu rivayette müfessir, sahâbenin Uhud savaşında düşmanın yaptığı hamle ile yukarıya doğru kaçarak dağa tırmandıklarını Hz. Peygamberinde onları geri çağırdığından bahsetmektedir.⁴¹⁷ Âyet metninin yer almadığı rivayette müfessir yukarı (dağa doğru) tırmanmayı “يَصْعَدُونَ” fiili ile ifade etmektedir. Taberî âyetin “تُصْعِدُونَ” kelimesini Hasan-ı Basrî’nin “تُصْعَدُونَ” şeklinde ت ve ع harflerinin fethası ile okuduğunu bildirmektedir.⁴¹⁸ Taberî

⁴¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/545-546. Söz konusu kelimenin “أَمَّيْعُهُ” okunuşuna göre anlam veren İbn Abbas “Kim inkâr ederse onu az bir müddet geçindiririm.” sözünün Hz. İbrâhim’in duasının devamı olduğunu ifade etmektedir.

⁴¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/545-546.

⁴¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/147.

⁴¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/147. Bu durumda anlam: “Yukarı doğru tırmanarak kaçma.” şeklindedir. ; Bu âyet kesiti için İbn Abbas: “Uhud dağına doğru kaçarak tırmanıyorlardı” açıklaması yapmaktadır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/148.

bu kıraat bilgisinden sonra Mücâhid'in açıklaması zikretmiştir. Müfessir rivayette kıraat açıklaması yapmamaktadır. Onun yukarıda değindiğimiz izahını yaparken “يَصْعَدُونَ” fiilini kullanması, Taberî'nin bu rivayeti Hasan-ı Basrî kıraatinin altında zikretmesine sebep olmuştur, denilebilir. *Câmiu'l-beyân* müellifi “تُصْعَدُونَ” kelimesini ت harfini ötreli ve ع harfini kesra ile âyette yer aldığı bu şekliyle okunmasını da ayrı bir kıraat bilgisi olarak vermektedir. Ayrıca o bu okuyuş üzerinde Hicaz, Irak ve Hasan-ı Basrî hariç Şam kırat ehlinin genelinin icmâ ettiğini söylemektedir.⁴¹⁹ Bu okuyuşa göre kelimenin manası: “Vadide (yukarıdan aşağıya doğru) kaçma.” olmaktadır.⁴²⁰ Taberî üzerinde icmâ olması ve “تُصْعَدُونَ” fiilinin “هَرَبَ/yukarıdan aşağıya doğru koşarak inme” anlamında olmasından dolayı bu okuyuşu tercih etmektedir.⁴²¹

Kıraatinde ihtilaf edilen bazı kelimelerin Mushaf'taki okuyuşa göre müfessire dayanan rivayetlerde yer aldığı söylenmişti. Bu tür rivayetlere ilk örnek Bakara sûresi 88. âyete aittir. Mücâhid bu rivayette âyetin “وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ / (Yahudiler) ‘kalplerimiz muhafazalıdır’ dediler.” kesitindeki “غُلْفٌ” kelimesinin kalbin üzerindeki perde olduğunu söylemektedir.⁴²² Onun bu açıklaması kelimenin ل harfinin cezmlî okunması ile oluşmaktadır.⁴²³ İbn Abbas, bu okuyuşa göre âyetin bu ifadesine: “Kalplerimiz perdelidir.” ve “Kalbin üzeri mühürlenmiştir.” diye iki açıklama yapmıştır.⁴²⁴ Söz konusu kelimenin bir diğer okunuş şekli ise ل harfinin ötreli olarak “غُلْفٌ” şeklinde okunmasıdır. Bu kıraate göre anlam ise: “Kalplerimiz ilim doludur.” şeklindedir.⁴²⁵ İbn Abbas'tan aktarılan bilgiye göre (Yahudiler) kalplerinin ilimle dolu olması sebebiyle Muhammed'in veya başkasının ilmine ihtiyaçları olmadığını

⁴¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/145.

⁴²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/146.

⁴²¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/145.148.

⁴²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/228- 229.

⁴²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/226.

⁴²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/228.

⁴²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/230.

söylemektedirler. Taberî ilk kıraat olan “غُلْفٌ” okuyuşunu caiz görmektedir. Böyle düşünmesinin sebebi ise karilerin bu kıraatte icmâ etmiş olması ve ehli te’vilin söz konusu okuyuşa göre gelen rivayetlerinin sahih olmasıdır. Diğer okuyuş olan “غُلْفٌ” okuyuşu karilere göre şaz bir kıraattir.⁴²⁶

Farklı şekillerde okunan ve rivayet metninde Mushaf’taki kıraate göre yer alan bir kelimedeki Bakara sûresi 222. âyettedir. Mücâhid, âyetin “وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ” / *Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.*” ifadesine: “Kan kesilinceye kadar onlara yaklaşmayın.” diye açıklama yapmaktadır. Taberî, müfessirin verdiği bu anlamın âyetteki “يَطْهُرْنَ” kelimesinin ط harfini tahfif (cezm ile) ve ötreli okunmasıyla oluşacağını söylemektedir. Bu okuyuşta mana: “Sizler hayz halindeki kadınlara onlardan hayz kanı kesilinceye kadar yaklaşmayın.” şeklindedir.⁴²⁷ Bu kelime için Taberî ayrıca ط ve ط harfinin şeddeli ve fethalı olarak “يَطْهُرْنَ” şeklinde okunduğunu bildirmektedir. Böyle okuyanlar ط harfini ط harfine idgam etmektedirler. Bu okuyuşa göre anlam ise: “(Kadınlar su ile) temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.” şeklinde olur. Taberî evla olan kıraatin “يَطْهُرْنَ” olduğunu söylemektedir.⁴²⁸

Mücâhid’in Mushaf hattındaki kıraate göre açıklama yaptığı son rivayet Âl-i İmrân sûresi 37. âyetin tefsiri bağlamında gelmektedir. Müfessir, âyetin “وَكَلَّلَهَا زَكَرِيَّا” / *(Allah) Zekeriya’yı da onun bakımıyla görevlendirdi.*” kesiti için açıklama yapmaktadır. O, açıklamasında Hz. Meryem’in sorumluluğu için kurada çekilen kalemin Hz. Zekeriya’ya ait olduğundan haber vermektedir.⁴²⁹ Müfessirin hocası, Allah Teâlâ’nın, ümmetinin yanındayken Hz. Zekeriya’yı Hz. Meryem’in bakımıyla

⁴²⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/231.

⁴²⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/731. Bu açıklamanın Mücâhid’in yanı sıra Osman b. el-Esved ve İkrime’den de aktarıldığını görmekteyiz

⁴²⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/732.

⁴²⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/350.

görevlendirdiğini ifade etmektedir.⁴³⁰ Taberî kesitteki “كَفَّلَهَا” kelimesinin okunuşu ile ilgili iki kıraat bilgisi vermektedir. Onlardan ilki Mücâhid’in rivayet metnindeki gibi ف harfinin şeddelenmesiyle oluşan “كَفَّلَهَا” okuyuşudur. Diğerisi ise ف harfinin şeddesiz olarak “كَفَّلَهَا” şeklinde okunmasıdır. Bu okuyuşların ilkinde göre anlam müfessirin verdiği şekildedir. İkinci olan “كَفَّلَهَا” okuyuşuna göre anlam ise Hz. Zekeriya’nın Hz. Meryem’in sorumluluğunu kendisinin talep ettiği şeklindedir. Taberî şeddeli okuyuşu uygun görür. Dolayısıyla o, âyet kesitinin te’vili için kurada çıkmasıyla Allah Teâlâ’nın Hz. Meryem’in sorumluluğu için Hz. Zekeriya’yı görevlendirmiş olmasını tercih eder.⁴³¹

Mücâhid’in Allah’ın kendilerinden sonra gelen peygamberi tasdik etme üzerine peygamberlerden söz aldığını bildiren Âl-i İmrân sûresi 81. âyetin tefsiri bağlamında kıraat bilgisi edinilecek bir rivayeti vardır. Müfessir bu rivayette kâtiplerin âyetdeki “النَّبِيِّنَ لَمَّا” lafzında hata ettiklerini ifade eder. Yani o, “النَّبِيِّنَ لَمَّا” lafzının âyet metninde olmadığını kâtiplerin bu ifadeyi yazarak hata ettiklerini düşünmektedir. Müfessir, aynı rivayette Abdullah b. Mes’ûd’un bu âyet kesitini “الْكِتَابِ” şeklinde okuduğunu ifade etmektedir. Burada Mücâhid’in, İbn Mes’ûd rivayetini kendisine dayanak ederek kâtiplerin hata ettiklerini düşündüğü söylenebilir. Bu okuyuşa göre kendilerinden söz alınanlar peygamberler değil kendilerine peygamber gönderilen ehli kitaptır.⁴³² Âyetin söz konusu kesiti için Abdullah b. Abbas’a dayanan iki farklı açıklama vardır. Bunların ilkinde İbn Abbas kendilerinden söz alınanların ümmetler değil peygamberler olduğunu söylemektedir. Diğerinde ise hem peygamberler hem de ümmetlerinden söz alındığı ifade

⁴³⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/351.

⁴³¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/345.

⁴³² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/538. Taberî tefsirinde âyet kesitinin Mücâhid’in İbn Mes’ûd’tan aktardığı şekilde Übey b. Kâ’b’ında okuduğu bilgisi Rebi’ b. Enes tarafından bildirilmektedir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/539. ;

Fındık, bu rivayeti “*Kur’ân-ı Kerim’de Kâtiplerin Hatasının Olduğunu İddia Etmesi*” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 92.

etmektedir.⁴³³ Taberî, Abdullah b. Mes'ûd'a dayanan kıraate dair kesin bir rivayet olmadığını düşünmektedir. Dolayısıyla o, Mücâhid'den aktardığı kıraat bilgisini sahih bulmamaktadır. Bu sebeple Taberî âyet kesiti için yapılan açıklamalardan Mücâhid'in hocasından gelen ikinci anlamı yani kendilerinden söz alınanların peygamberler ve ümmetler olduğu açıklamayı tercih etmiştir.⁴³⁴

Bu çalışmada Mücâhid'in kıraate dair rivayetleri ele alındı. Müfessirden gelen kıraate dair bazı rivayetlerde kelimenin okunuşu açıklanmaktadır. Bu rivayetlerin bazısında kıraate dair ifadelerin olduğunu ve müfessirin ilgili kelimeyi nasıl okuduğunu görülmektedir. Bazı rivayetlerde ise kıraate dair bir ifade yoktur ve müfessir bu rivayetlerde ilgili kelimenin okunuşuna dair açıklama yapmaz. Hal böyle iken bu tür rivayetlerde Mücâhid âyet kelimelerini bir kıraate uygun açıklamaktadır. Bu açıklamalarda söz konusu kelimeler Mushaf hattı ile aynı ya da farklı olan okuyuşa göre rivayet metninde yer almaktadır. Bunun yanı sıra müfessirin kelimenin eşanlamlısını okuyarak kıraat bilgisi verdiği de görülmektedir. Ayrıca o, sahâbeden İbn Mes'ûd kıraatini delil göstererek bir âyetin okunuşu ile ilgili bilgi vermiştir.

2.2.6. Vücûh ve Nezâir

Taberî tefsirinde Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için kendisinden gelen rivayetlerde Mücâhid, Kur'ân kelimelerini farklı âyetlerde bağlama göre aldığı manalar üzerinden açıklamıştır. Onun bu açıklamalarından Kur'ân'ın lafzıyla ilgili ilimlerden olan vücûh ve nezâir ilminin temelini oluşturacak bilgiler çıkarılabilir. Müfessirin bu türdeki açıklamaları farklı âyetlerde bulunan aynı kelimeler ile farklı âyetlerde yer alan aynı kökten türemiş olan “أَفْنَى- فَأَيْتُونَ” kelimelerine dair verdiği anlam üzerinden anlatılacaktır. Bu başlıkta ayrıca Allah Teâlâ'ya izafe edilen “وَجْهَ اللَّهِ”

⁴³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/539. 542.

⁴³⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/542.

kelimesi için verdiği anlama da değinilecektir. Şimdi onun bu tür açıklamalarını bazı Kur’ân kelimeleri üzerinden örneklendirelim.

Burada öncelikle Mücâhid’in farklı âyetlerde geçen “الْفِتْنَةُ”, “الْبُرِّ” ve “الْخَيْرِ” kelimelerine yaptığı izahlar ifade edilecektir. Müfessirin bu kelimeler için söyledikleri söz konusu ifadelerin anlamlarının vücûh yönüne örnek olabilir. İlk olarak müfessirin “الْفِتْنَةُ” kelimesine dair yaptığı açıklamalara bakalım. Bu kelime, Bakara sûresinde dört âyette geçmektedir. Bunların ilki 191. âyetin “*Fitne, öldürmekten daha şiddetlidir.*” diye tercüme edilen “وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ” kesitinde bulunmaktadır. Bu âyetle müşriklerle savaş yapma/yapmama durumları anlatılmaktadır. Bu âyetteki “الْفِتْنَةُ” kelimesine Mücâhid, “Şirk” anlamı vererek Mü’minin putlara dönerek dinden çıkmasının öldürülmesinden daha kötü olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁵ Yani müfessir fitne için: “İslam dininden yüz çevirerek müşrik olma durumudur.” demektedir. Bu kelime aynı sûrede 191. âyetle aynı bağlam içinde olan ve “*Fitne kalmayınca ve din Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın.*” anlamındaki 193. âyetin ilk kesitinde de geçmektedir. Bu kesitteki “الْفِتْنَةُ” kelimesine de müfessir “Şirk” diye anlam vermiştir.⁴³⁶ Bakara sûresinde fitne kelimesi bir de haram aylarda savaşmanın konu edildiği 217. âyetle bulunmaktadır. Mücâhid, âyetin “الْفِتْنَةُ” kelimesini, farklı isnatla gelen iki rivayette “Allah’ı inkâr ve putlara ibadet etmektir” şeklinde yorumlamıştır. Bu izaha göre müfessir, âyetle geçen fitneyi hem şirk hem küfür olarak düşünmektedir. O, bu rivayetlerde Bakara sûresi 217. âyetle yer alan fitne kelimesine bir tanımlama yapmanın yanında âyetin sebep-i nüzûlüne dair de bilgi vermektedir.⁴³⁷ Müfessirin Bakara sûresinin üç ayrı âyetindeki fitne kelimesini bağlama uygun izah ettiği

⁴³⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/294.

⁴³⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/299-300. ; Mukâtil (ö. 150/767) fitne kelimesinin 11 vechi olduğunu bunlardan ikisinin, müfessirin de verdiği “şirk ve küfür” anlamı olduğunu söylemiştir. Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ven-Nezâ’ir Fî Kur’âni’l-Azîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 2. Baskı, 1432/2011), 74. ; İbn Manzûr, “Ftn”, 13/317-321.

⁴³⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/656-657,659.

söylenbilir. Taberî, Bakara sûresinde üç ayrı âyette yer alan fitne kelimesini şirk olarak açıklamıştır.⁴³⁸

Fitne kelimesi Bakara sûresinde bir de Hârut ve Mârut kıssasının anlatıldığı 102. âyette geçmektedir. Bu âyetteki “الْفِتْنَةُ” kelimesi için Mücâhid’in bir izahı yoktur. Ancak Taberî bu kelimeye Mücâhid’in 191 ve 193. âyetlerde verdiği anlamlarla ilişkili bir anlam verdiği için burada zikretmek uygun görülmüştür. Taberî, 102. âyetin “*Muhakkak ki biz fitne içindeyiz, sakın küfre düşmeyin.*” diye tercüme edilen bölümündeki “الْفِتْنَةُ” kelimesine “İmtihan ve sınama” diye anlam vermiştir.⁴³⁹ Müellif, 191 ve 193. âyetlerde geçen fitne kelimesini “Şirk” diye anlam verdikten sonra 102. âyette yaptığı açıklamaya atıf yaparak: “Mü’minin dininde sınanması, Müslüman olduktan sonra dininden dönüp Allah’a şirk koşmasıdır.” diye yorum yapmıştır.⁴⁴⁰ Taberî, Bakara sûresinin bu iki âyetine yaptığı yorumu desteklemek adına Mücâhid’in “Şirk” diye açıklama yaptığı rivayeti zikretmiştir.⁴⁴¹ Yani Taberî, şirke düşmeyi de bir tür imtihan olarak değerlendirmiştir. Buna göre müfessirin Bakara sûresi 191 ve 193. âyetlerde geçen fitne kelimesine verdiği anlam Taberî’nin aynı sûrenin 102 ve 217. âyetine dair oluşan kaaatine etki etmiştir, denilebilir.

Fitne kelimesi Âl-i İmrân sûresinde ise sadece 7. âyette geçmektedir. Bu âyette Kur’ân’ın müteşâbih âyetleri olduğu ve kalplerinde eğrilik bulunanların fitne çıkarmak için müteşâbih âyetleri yorumladıkları ifade edilmektedir. Mücâhid buradaki “الْفِتْنَةُ” kelimesinin “Şüphe” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Mücâhid, farklı isnatlarla gelen üç rivayette âyetin “اِبْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ / Fitne çıkartmak/istemek” ifadesindeki bu kelimeye: “Kendisiyle helak olunan şüpheler, fitnedir.” şeklinde açıklama

⁴³⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/649.

⁴³⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/356-357.

⁴⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/293-294.

⁴⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/299-300.

yapmıştır.⁴⁴² O, söz konusu kelimeye âyetin bağlamına göre anlam vermiştir. Müfessirin âyette yer alan fitneyi de “Şirk” olarak anladığı söylenebilir. Çünkü insanlık tarihinde birçok kavmin şirk sebebiyle helak edilmesi Kur’ân’ın insanlara bildirdiği haberlerdendir. Zaten Âl-i İmrân sûresi 7. âyetteki fitne kelimesine “Şirk” anlamı da verilmiştir.⁴⁴³ Taberî bu iki görüşten Mücâhid’in içinde bulunduğu âlimlerin görüşünü yani fitneye “Şüphə” anlamı verilmesini isabetli bulmuştur. Taberî tercihini temellendirirken âyetin müşrikler hakkında indiğini, müşriklerin şirke düşmek istemelerinin anlamsız olduğunu, onların müteşâbih âyetleri yorumlayarak insanların kalbine şüphə sokma ve kafalarını karıştırmak istemelerinin onlardan beklenen bir davranış olduğunu belirtir.⁴⁴⁴

Buraya kadar müfessirin fitne kelimesine dair yaptığı açıklamalara değinildi. Şimdi onun farklı âyetlerde geçen “الْبِرُّ” kelimesinin anlam vecihlerine yaptığı izahları örnek rivayetler üzerinden anlatalım. Bu kelime Bakara sûresinde üç âyette geçmektedir. Bunlardan biri sûrenin 177. âyetindedir. Allah Teâlâ bu âyette “الْبِرُّ” kelimesini iman, ibadet ve ahlaki vasıfların bütünü olarak nitelemektedir. Mücâhid, iyilik olarak tercüme edilen buradaki “الْبِرُّ” kelimesinin âyette bildirildiği üzere doğruya batıya yönelerek secde etmek olmadığını ifade etmiştir. O ayrıca bu kelimeyle kastedilenin insanın kalbine yerleşen Allah’a itaat duygusu (yani takva) olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁵ Müfessir burada söz konusu kelimeyi âyet bağlamına uygun olan sözlük anlamıyla açıklamıştır.⁴⁴⁶ Taberî, bu âyete dair sözün muhatapları üzerinden bir değerlendirme yapmıştır. O, söz konusu kelimedenden kastedilenin âyette ifade

⁴⁴² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/213.

⁴⁴³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/212. Bu anlam Süddî ve er-Rebi‘ tarafından verilmiştir.

⁴⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/214.

⁴⁴⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/74-75. ; Mukâtil, birr kelimesinin 3 vechi olduğunu bunlardan birinin müfessirin verdiği “takva” anlamı olduğunu söylemiştir. Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ven-Nezâir*, 169.

⁴⁴⁶ İbn Manzûr, “Brr”, 4/51-56.

edilenler olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁷ Âyette bildirilen iman, ibadet ve ahlaka dair hasletler ancak Allah’a itaat duygusuna sahip olanlar tarafından yerine getirilir. Bu durumda müfessirin söz konusu kelime için verdiği anlamın âyetin mahiyetine uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Üzerinde konuştuğumuz “الْبِرُّ” kelimesi aynı sûrenin 189. âyetinde de geçmektedir. Söz konusu âyette ayın evreleri ile ilgili sorulan soruya Hz. Peygamber’in, hac vakitlerinin bu evrelere göre belirlendiği şeklinde cevap vermesi istenmiş, devamında “الْبِرُّ” kelimesi o dönemdeki bir olgu üzerinden anlatılmıştır. Allah Teâlâ bu âyette “وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَى / *Birr evlere arkasından girmeniz değil, takvalı olmaktır.*” buyurmuştur. Söz konusu âyetle ilgili Mücâhid’e ait üç rivayet vardır. Bu rivayetlerin ilki, âyeti anlamaya yardımcı olacak tarihi arka plan denilen nüzûl dönemindeki olguya işaret etmektedir. Mücâhid bu açıklamasında şöyle demektedir: “الْبِرُّ, kapısı olduğu halde evlere arkasından girmeniz değildir. Bu cahiliye halkı âdetidir. Şimdi evlere arkalarından girmek yasaklanmış, kapılarından girilmesi emredilmiştir.”⁴⁴⁸ İkinci rivayet ise bu davranışı nüzûl döneminde kimin yaptığı ile ilgilidir. Nitekim müfessire göre evlerine arkalarından (arka taraftan açılan bir pencereden) girenler ve bunu iyi bir şey sayanlar, Ensardır.⁴⁴⁹ Evlere arkasından girmenin iyilik olmadığını bildiren âyete ilişkin Mücâhid’e ait üçüncü rivayet ise Hz. Peygamber’den nakildir. Bu rivayette dindar olduğu için kapısından değil de arka tarafından evine giren adamın yaptığının yanlış olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵⁰ Bu rivayetlerdeki bilgiler ışığında müfessirin bu kelimeyi “Takvalı olma” şeklinde anladığı söylenebilir. Söz konusu kelimeyi “Takva” olarak anlamış

⁴⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/74-75.

⁴⁴⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/285.

⁴⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/288.

⁴⁵⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/285-286. Bu rivayetin ayrıntısına “Hz. Peygamber’den Yaptığı Aktarımlar” başlığında değinilmiştir.

olmak hem sözlük bilgisine hem de bağlama uygundur.⁴⁵¹ Allah Teâlâ, Bakara sûresi 189. âyetle Mü'minlere asıl iyiliğin takva olduğunu hatırlatmakta, evlere kapılarından girilmesini ve halkın uygulamış olduğu yanlış davranışın düzeltilmesini emretmiştir. Mücâhid'den gelen rivayetlerde bir anlamı ve faydası olmayan hatta ibadet eden insanlara daha fazla zorluk oluşturan bu cahiliye geleneğinden vazgeçilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Ayrıca bu cahiliye âdetini müşriklerin dışında Medine'li Müslüman olan Ensarın da uyguladığı öğrenilmektedir. Müfessirin aktardığı bu son rivayette ise, İslam öncesine ait olan ve bir anlam ifade etmeyen söz konusu uygulamanın gereksiz olduğuna Hz. Peygamber zamanından örnek verilerek vurgu yapılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber rivayette anlatılan cahiliye örfünün terk edilmesini istemektedir.⁴⁵² Taberî bu âyetteki “الْبِرُّ” kelimesini: “Allah’a karşı takvalı olma, emirlerine itaat etme ve farzları yerine getirme” diye açıklamıştır.⁴⁵³

Bakara sûresinde bir âyetle daha “الْبِرُّ” kelimesi geçmektedir. Ancak bu âyetle ilgili Mücâhid'in bir rivayeti bulunmamaktadır. Söz konusu âyet iyi olmak/iyilik yapmak konusunda kendilerini istisna tutan İsrailoğullarına bunun yanlış bir tutum olduğunun ifade edildiği 44. âyettir. Bu âyetteki “الْبِرُّ” kelimesi için müfessirin hocası İbn Abbas, bu kelimeye “Allah’a itaat etmek” diye anlam vermiştir.⁴⁵⁴ Taberî, rivayet zikretmeden söz konusu kelime için Allah’a itaatın her türüne “birr” diye isim verildiğinden haber vermektedir.⁴⁵⁵ O halde Mücâhid'in Bakara sûresi 177. âyet için yapmış olduğu izah aynı sûrenin 44. âyetinde hem hocasının açıklamasına hem de Taberî'nin “الْبِرُّ” kelimesine ilişkin kabulüne denk düşmektedir.

⁴⁵¹ İbn Manzûr, “Birr”, 4/51-56.

⁴⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/287.

⁴⁵³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/288-289.

⁴⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/615.

⁴⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/613.

Âl-i İmrân sûresinde ise “الْبِرُّ” kelimesi sadece 92. âyette geçmektedir. Bu âyette birr’e ulaşmak için kişinin kıymet verdiği şeylerden Allah yolunda infak etmesi istenmektedir. Âyetin bu bölümü ile ilgili müfessirden bir rivayet gelmemiştir. Ancak âyetin ikinci cümlesi olan “*Her ne harcarsanız muhakkak ki Allah onu bilir.*” anlamındaki ifadesi için Mücâhid’den gelen rivayette Hz. Ömer’in yaptığı ve birr’e örnek sayılacak olan durum anlatılır.⁴⁵⁶ Müfessirden zikredilen rivayette söz konusu kelime: “Karşılığı Allah’tan beklenen davranış (iyilik).” olarak açıklanmış olmaktadır. Bu da kelimenin sözlük anlamına uygundur.⁴⁵⁷ Mücâhid aktarmış olduğu bu rivayetle Hz. Ömer’in bu âyete binaen yapmış olduğu köle azat etme eyleminin Cenâb-ı Hakk’ın rızasına ulaşacak fillerden biri olduğunu ifade etmiştir. Taberî, bu âyetteki “الْبِرُّ” kelimesi için: “Karşılığını Allah’tan umarak yaptığınız taat ve ibadetlerinizle Allah’tan istediğiniz şey.” açıklamasını yapar ve bu da “Allah’ın lütfüyle insanları cennete girdirmesidir.” diyerek yaptığı izahı delillendirme adına Amr b. Meymûn ve Süddî’den “Birr, cennettir.” açıklamasını aktarır.⁴⁵⁸ Âyetin devam bölümü olan “*Her ne harcarsanız muhakkak ki Allah onu bilir.*” bölümüne ise: “Neyi tasadduk ederseniz Allah onu bilir.” diye anlam vermiştir.⁴⁵⁹ Taberî’nin yorumuna göre Mücâhid’in ilgili rivayette aktardığı Hz. Ömer’in cariyesine hürriyet hakkı vermesi kişiyi cennete ulaştıracak sadakalardan sayılabilir. Müfessirin burada söz konusu edilen âyetlerde geçen “الْبِرُّ” kelimesini genellikle bağlama uygun olarak açıklamıştır. Ayrıca o, nüzûl döneminden hem Hz. Peygamber hem de sahâbî uygulamalarından bu kelimeye örnekler vermiştir.

⁴⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/574-575. Bu rivayetin ayrıntısına “*Sahâbeden Yaptığı Aktarımlar*” başlığında yer verilmiştir.

⁴⁵⁷ İbn Manzûr, “Br”, 4/51-56.

⁴⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/573.

⁴⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/574.

Müfessirin kelimenin bir vechine dair anlam verdiği bir diğer rivayet vasiyetten haber veren Bakara sûresi 180. âyetin “إِنْ تَرَكَ خَيْرًا / Eğer (geride) bir mal bırakmışsa” bölümü içindir. Bu rivayette o, âyetin söz konusu bölümündeki “خَيْرًا” kelimesine “Kur’ân’da geçen her hayr (kelimesi) mal demektir.” diye açıklama yapmaktadır. Müfessirin bu açıklaması ile tefsir için genel bir kural belirlenmiştir. O, aynı rivayette ayrıca Âdiyât sûresi 8. âyet “وَإِنَّهُ لَحُبُّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ” ve Sâd sûresi 32. âyetin “فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا” kesiti ile Nur sûresi 33. âyetin “أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي” kesitinde geçen “الْخَيْرِ” kelimesinin de “Mal/Servet” anlamında olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶⁰ Müfessirden gelen bu rivayette onun “خَيْرًا” kelimesini Kur’ân’ın diğer ayetlerinde de aynı şekilde anladığı görülmektedir. Taberî söz konusu kelimenin “Mal/Servet” anlamına geldiğini rivayetleri zikretmeden açıklamıştır. Onun tefsirinde âyetin bu kelimesi için açıklamaları aktarılan âlimlerin hepsi müfessirin verdiği anlam üzerinde birleşmişlerdir.⁴⁶¹ Böylelikle Mücâhid’in Kur’ân kelimelerine dair yaptığı izahlar görüldükten sonra onun aynı kökten türeyen “أَفْتَنِي- قَانِثُونَ” kelimelerine verdiği anlama değinelim.

Aynı kökten türeyen “أَفْتَنِي- قَانِثُونَ” kelimeleri Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde geçmektedir. Burada ilk olarak “قَانِثُونَ” kelimesi için yaptığı izahı görelim. Bu kelime, Bakara sûresinde iki âyette geçmektedir. Onlardan ilki olan 116. âyetin son bölümünde ismi fail kalıbıyla bulunmaktadır. Bu âyette Allah Teâlâ’nın ehli kitabın isnat ettiği şeylerden münezzeh olduğu, yerde ve gökte olan her şeyin Allah’a boyun eğdikleri bildirilmektedir. Mücâhid, âyetteki bu kelimeye “İtaat edenler” şeklinde anlam vermektedir. O kendisine dayanan rivayetlerde (yerde ve gökte bulunan) her şeyin Allah’a itaat ettiğini, kâfirlerin de gölgelerinin secde ederek Allah’a itaat ettiğini

⁴⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/135. ; Mukâtil, hayr kelimesinin 8 vechi olduğunu bunlardan birinin müfessirin de verdiği “Mal” anlamı olduğunu söylemiştir. Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ven-Nezâir*, 66.

⁴⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/134-136.

ifade etmiştir.⁴⁶² Müfessir bu kelimeye hem sözlükteki anlamı vermiş hem de âyetin mahiyetine uygun açıklama yapmıştır.⁴⁶³ *Câmiu'l-beyân* tefsirinde bu kelime için ayrıca “Kulluğu ikrar” ve “Kıyamet günü Allah için ayağa kalkma” diye verilen anlamlarda zikredilmiştir.⁴⁶⁴ Taberî, Mücâhid’in bu kelime için verdiği “İtaat edenler” anlamını uygun bulmaktadır. O ayrıca “Kulluğu ikrar” açıklamasını da söz konusu kelimenin anlamına uygun görmüştür.⁴⁶⁵

Üzerinde konuşulan “قَانِتِينَ” kelimesi aynı sûrenin 238. âyetinde de geçmektedir. Âyetin son kelimesi olan ve aynı kalıpla bulunan “قَانِتِينَ” ifadesi için Mücâhid’den iki farklı anlam içeren toplamda farklı isnatlı altı rivayet gelmiştir. Bu rivayetlerin ikisinde müfessir söz konusu kelimeye 116. âyetteki gibi “İtaatkâr” diye anlam vermiştir.⁴⁶⁶ Diğer dört rivayette ise kunutun neler olabileceğine dair açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalara göre namazda rükûyu uzun tutma, vücudun sükûn içinde olması, insanın içinden dünya işlerini geçirmemesi gibi haller kunut olarak ifade edilmiştir.⁴⁶⁷ Bu âyetteki “قَانِتُونَ” ifadesi için Taberî, diğer âlimlerden “Namazda sessiz olmak” ve “Namazda Allah’a dua etmek” diye iki izah daha aktarır. Sonra da Mücâhid’den gelen “İtaatkâr” anlamının tercihe şayan olduğunu ifade eder. Taberî, Mücâhid ve İbrâhim en-Nehâî’nin ortak ravi oldukları rivayetteki vahyin ilk muhataplarının namazda konuşmaları, namazdayken ihtiyaçlarını dile getirmeleri üzerine “وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ” ifadesinin indiği bilgisini tercihine dayanak olarak gösterir. Sebeb-i nüzûl olarak aktarılan rivayetin sonunda “قَانِتُونَ” ifadesinin “Sukût etmek ve

⁴⁶² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/462. İbn Abbas da bu kelimeyi “İtaat edenler” diye açıklamıştır.

⁴⁶³ Mukâtil, kanitûn kelimesinin itaat ve kulluğu ikrar şeklinde iki anlamı olduğunu söylemiştir. Mücâhid her ne kadar bu kelimelere “İtaat edenler” diye anlam verse de verdiği örneklerle kulluğun gereğini yapan dolayısıyla “Kulluğu ikrar eden” anlamını da benimsemiş olmaktadır. Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ven-Nezâir*, 51-52. ; İbn Manzûr, “Knt”, 2/73-74.

⁴⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/463. Bu açıklamaların ilkinin İkrime, ikincisini ise er-Rebi‘ yapmaktadır.

⁴⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/463.

⁴⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/377-378.

⁴⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/381-382.

itaat etmek” olduğu da bu iki ravi tarafından ifade edilmiştir.⁴⁶⁸ Taberî, tercihini “İtaatkâr olmak” şeklinde belirtmiş olmasına rağmen hem Mücâhid ve en-Nehâi’den gelen rivayetle hem de daha sonra yaptığı değerlendirmelerle itaatkâr olmanın namazda sessiz olma, huşulu olma, vücudun sakin olması ve dua etme gibi durumları kapsayan bir anlam genişliğine sahip olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁹ Bu bilgilere göre Mücâhid, “قَاتِنَ” kelimesine hem sözlükteki anlamı vermiş hemde bu kelimedenden kastedilenin ne olduğuna dair açıklama yapmıştır.⁴⁷⁰ Onun bu kelime için yaptığı açıklamalar ifadenin anlamı için uygun bulunmuştur.

Âl-i İmrân sûresinde “قَاتِنَ” kelimesi, Hz. Meryem ve mucize hamileliğinin anlatıldığı 43. âyette emir kalıbıyla “اقْتِنِي” şeklinde geçmektedir. Söz konusu âyette Hz. Meryem’e hitaben “*Ey Meryem Rabbin için itaatli ol, secde et ve rükû edenlerle beraber rükû et.*” emri bildirilmiştir. Bu kelime için Mücâhid’den gelen rivayetlerde: “Namaz da rükûnun uzun tutulması ve Hz. Meryem’in ayakları/göğsü şişinceye kadar namaz kılması.” şeklinde açıklamalar vardır.⁴⁷¹ Müfessir, Âl-i İmrân sûresi 43. âyetindeki “اقْتِنِي”dan kastedilenin ne olduğuna dair bilgi verdiği gibi bu kelimenin sözlük anlamını Hz. Meryem üzerinden örneklendirerek “Allah için çokça ibadet etme” olarak izah etmiştir. Onun söz konusu 43. âyetin bu kelimesine yaptığı açıklama, Bakara sûresi 238. âyette geçen “قَاتِنَ” kelimesine dair söylediklerine denk düşmektedir. Taberî, bu âyet için Saîd b. Cübeyr’den aktardığı “Rabbine karşı ihlâslı ol.” görüşünü tercih etmiştir. Gerekçe olarak da rükû ve sücûd’un Allah’a boyun eğmek olduğunu ve söz konusu 43. âyetin devamında bu iki kelimenin zikredildiğini bu sebeple bu âyette geçen “اقْتِنِي” kelimesine “rükû” anlamını vermenin gereksiz

⁴⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/383.

⁴⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/384.

⁴⁷⁰ İbn Manzûr, “Knt”, 2/73-74.

⁴⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/398.

olduğunu söyleyerek eleştirmiştir.⁴⁷² Mücâhid'in bu kelime için yaptığı "Rukûyu uzun tutma" şeklindeki açıklaması bu eleştiri kapsamındadır.

Mücâhid'in "أَقْنِي- فَأَيْتُون" kelimelerine yaptığı yorumları gördükten sonra son olarak onun Kur'an'da Allah'a izafe edilen "وَجْهُ اللَّهِ" ifadesini nasıl açıkladığını görelim. Bu ifade Bakara sûresi 115. âyette geçmektedir. Bu âyette doğusuyla batısıyla yeryüzünün tamamının Allah'a ait olduğu ve ne yöne dönülürse Allah'ın vechinin orada olacağı bildirilmektedir. İşte 115. âyette geçen "وَجْهُ اللَّهِ" ifadesini Mücâhid: "Allah'ın kiblesidir." diye izah etmiştir.⁴⁷³ Müfessir, verdiği bu anlam ile kulun nereye dönerse dönsün Allah'ın zatına yönelmiş olacağını düşünmüş olması muhtemeldir. Mücâhid'in kible yani Kâbe yorumu yapmasının sebebi Mü'min sûresi 60. âyete ilişkin yaptığı açıklamayla anlaşılmaktadır. Bu âyette "*Bana dua edin, duanıza cevap vereyim.*" ifadesi bulunmaktadır. Bu cümle için ashabı kiram nereye doğru (dua edelim) diye sorduklarında Bakara sûresi 115. âyet inmiştir. Taberî söz konusu kelimenin "Kâbe" diye açıklandığında âyetin manasının: "Bana dua ederken yüzünüzü her ne yöne dönerseniz dönün, vechim oradadır." şeklinde olmasını muhtemel görmektedir.⁴⁷⁴ O, bu ifade için "Allah'ın zatıdır", "Allah'ın rızasıdır" ve "Allah'ın bir sıfatıdır" şeklinde üç anlam daha bildirir ama bu görüşler için rivayet zikretmez. Taberî, söz konusu 115. âyeti öncesindeki âyetle birlikte anlamaya çalışmanın doğru olacağını söylemektedir. Bu durumda mescitleri tahrip ederek Allah'ı zikretmeyi engellemek istediklerinde Mü'min kulların istedikleri yöne dönüp

⁴⁷² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/398.

⁴⁷³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/457. 459. ; Mukâtil, "وَجْهُ" kelimesinin 5 vechinin bulunduğunu söylemiştir. Bunlardan birinde, kişinin hangi yöne dönerse dönsün Allah'a yönelmiş olacağını ifade etmiştir. Bu anlam müfessirin ifade ettiği mana ile örtüşmektedir. Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ven-Nezâir*, 58. ; Fındık, bu rivayeti "*Kelam İlmindeki Yeri*" başlığında konu etmiştir. Fındık, "Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri", 48.

⁴⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/457. 459.

Allah'ı andıklarında O'nun rızasına ve zatına yönelmiş olacaklarını ifade etmektedir.⁴⁷⁵

Burada Mücâhid'in bazı Kur'ân kelimelerine dair yaptığı izahlar ifade edildi. Müfessirden zikredilen rivayetlerde, onun farklı âyetlerde geçen aynı kelimeye ve aynı kökten türemiş kelimeler ve “وَجْهُ اللَّهِ” ifadesine dair izah yaptığı görülmüştür. Müfessir, bu Kur'ân kelimelerine genellikle âyetin bağlamına uygun anlam vermiştir. Bunun yanında onun verdiği anlamlar kelimelerin sözlük anlamına da uygundur. Bu yönüyle onun yaptığı açıklamalar kelimelerin bir vechini ortaya koymaktadır. Müfessir, âyet kelimesinden kastedilenin ne olduğunu örneklendirmeler üzerinden izah etmektedir. Onun, Kur'ân kelimelerine dair yaptığı açıklamalarda İbn Abbas'a mutabık kaldığı görülmektedir. Müfessirin bu tür açıklamaları çoğunlukla Taberî'nin âyete dair kabulüne ve tercihinine uygundur. Onun söz konusu edilen kelimeler ile Allah'a izafe edilen “وَجْهُ اللَّهِ” tamlaması için ifade ettikleri de bu kelimeler için farklı bir anlam belirlenmesine sebep olmuştur, denilebilir.

2.2.7. Mübhemâtü'l-Kur'ân

Taberî tefsiri özelinde Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için Mücâhid'den gelen rivayetlere bakıldığında onun âyette kastedilen şeye, şahsa ve yere dair açıklama yaptığı görülmektedir. Kur'ân'ın lafzı ilimlerinden mübhemâtü'l-Kur'ân'dan sayılan bu türdeki açıklamalar müfessirin tefsirinde sayıca çok fazladır. Bu başlıkta onun âyetten kastedilenin ne, kim ve hangi mekân olduğuna dair izahları örnek rivayetler üzerinden konu edilecektir. Tefsiri özelinde çalıştığımız Taberî'nin tercihini anlamak adına müfessirin izah yaptığı âyetlere dair varsa İbn Abbas ve diğer müfessirlerin açıklamalarına da değinilecektir.

⁴⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/459-460.

Konu sunumuna Mücâhid'in âyetten veya âyet kesitinden neyin kastedildiği yönünde yaptığı açıklamalarla başlayalım. Müfessirin bu tür açıklamalarına ait ilk örnek rivayet, Bakara sûresi 41. âyetinin tefsiri bağlamında gelmiştir. O, bu rivayetle âyetten geçen “بِمَا أَنْزَلْتُ” ve “مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ” ifadelerinden kastedilenin ne olduğunu bildirmektedir. Ona göre “بِمَا أَنْزَلْتُ” ifadesinden kasıt Kur'ân, “مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ” ifadesinden kasıt ise Tevrat ve İncil'dir.⁴⁷⁶ Mücâhid'den aktarılan bu rivayete göre Kur'ân, Tevrat ve İncil'i tasdik eden bir kitaptır. Benzeri bir açıklamayı Ebû Âliye'den de aktaran Taberî, kendiside aynı kanaatte olduğunu rivayetleri zikretmeden belirtmiştir.⁴⁷⁷

Âyet kesitinden neyin kastedildiği noktasında müfessirin diğer bir açıklaması Bakara sûresi 42. âyetin iki farklı bölümüne aittir. O, ilk olarak âyetin “وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ / *Hakkı batılla karıştırmayın.*” ifadesini: “Yahudilik ve Hıristiyanlığı İslam'la karıştırmayın.” diye açıklamaktadır.⁴⁷⁸ Müfessirin açıklamasına göre âyetten “الْحَقَّ” kelimesiyle İslam, “الْبَاطِلِ” kelimesi ile (tahrif edilmiş) Yahudilik ve Hıristiyanlık kastedilmektedir. İbn Abbas âyetin bu ifadesini: “Doğruyu yalanla karıştırmayın.” şeklinde izah etmiştir.⁴⁷⁹ Âyetin bu ilk bölümünü hocası doğru yanlış gibi genel ifadeler üzerinden izah eder iken müfessir İslamiyet ve tahrif edilen din örneklemesiyle açıklamıştır. Mücâhid'in bu âyete dair diğer açıklaması ise âyetin “وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ” / *Ve bile bile hakkı gizlemeyin.*” kesitine aittir. O, âyetin bu kesitinde gizlenen hak ifadesi için: “Ehli kitap yanlarında olan Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buldukları Hz. Muhammed'i gizliyorlardı.” diye açıklama yapmaktadır.⁴⁸⁰ İbn Abbas ise bu ifadeyi: “Siz Hz. Muhammed'in peygamber

⁴⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/600.

⁴⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/599-600.

⁴⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/607.

⁴⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/606.

⁴⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/609-610.

olduğunu biliyorsunuz, Allah onlara bunu (gizlemelerini) yasakladı.” ve “Siz ellerinizde olan kitaplardan öğrendiğiniz halde Hz. Peygamberi ve onun getirdiklerini gizlemeyin.” şeklinde açıklamıştır.⁴⁸¹ Âyetin bu kesitini Mücâhid, hocasının söylediklerine benzer şekilde izah etmektedir. Bu âyetle ilgili rivayetleri zikrettikten sonra Taberî, müfessir ve İbn Abbas’ın söyledikleri ışığında âyeti te’vil etmiştir.⁴⁸²

Müfessirden, Bakara sûresi 185. âyetin “*Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez.*” kesitinden kastedilenin ne olduğu konusunda bir rivayet nakledilmiştir. Bu âyette ramazan ayına erişenin oruç tutmasından haber verilmektedir. Mücâhid, âyette Allah’ın dilediği kolaylığın seferde (yolculukta) oruç tutmamak ve (ramazan dışında) diğer günlerde tutmadığı gün kadarını kaza etmek olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸³ İbn Abbas öğrencisi gibi Allah’ın dilediği kolaylığı yolculukta oruç tutmama, âyette ifade edilen zorluğu ise yolculukta oruç tutma olarak açıklamıştır.⁴⁸⁴ Taberî bu âyet kesiti için rivayetlerden önce Allah’ın hastalık ve yolculuk halinde oruç tutmama ve tutulmayan oruçları (ramazan dışında) diğer günlerde kaza etme izniyle insanlara kolaylık dilediğini ifade etmiştir.⁴⁸⁵ O, bu yöndeki kanaatine müfessir ve hocasından aktardığı rivayetlerden ulaşmış olmalıdır.

Âyetten neyin kastedildiğine dair Mücâhid’den gelen bir diğer açıklama, Tevrat indirilmeden önce Hz. Ya’kûb’un kendisine haram kıldığı yiyecekler olduğunu haber veren Âl-i İmrân sûresi 93. âyetin tefsiri bağlamındadır. Müfessir, burada hem haram kılınan yiyeceğin ne olduğunu hem de Hz. Ya’kûb’un bunu neden kendine yasakladığını izah etmektedir. Bu âyet için gelen rivayetlerin birinde Mücâhid: “(Hz. Ya’kûb) siyatik rahatsızlığından muzdaripti bu sebeple damarlı et yemeyi (kendine)

⁴⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/608-610.

⁴⁸² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/610-611.

⁴⁸³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/219.

⁴⁸⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/218-219. Bir başka rivayette İbn Abbas: “Yolculukta oruç tutana da tutmayana da ayıp yoktur.” izahı yapmaktadır.

⁴⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/218.

haram kıldı.” demiştir.⁴⁸⁶ Kendisine dayanan diğer rivayette: “Eti yenen tüm hayvanların etini (yemeyi kendine) haram kıldı.” şeklinde açıklama yapmıştır.⁴⁸⁷ Hz. Ya’kûb’un Tevrat inmeden önce kendisine neyi haram kıldığı konusunda İbn Abbas, kendisine dayanan bir rivayette müfessir gibi “damarlı et” açıklaması yapmıştır.⁴⁸⁸ Saîd b. Cübeyr kanalıyla kendisine dayanan diğer rivayetlerde o, Hz. Ya’kûb’un hastalığından şifa bulduğunda deve eti ve damarı yemeyi kendine haram kıldığını haber verir.⁴⁸⁹ Taberî, Hz. Ya’kûb’un kendine yasakladığı şeyin deve eti ve damarı olduğunu söyler. Bu tercihinin sebebi olarak İbn Abbas’tan Hz. Peygamber’e dayanan bir rivayet zikreder.⁴⁹⁰ Buna göre müfessirin söz konusu âyet için hocasına mutabık olarak yaptığı izah, Taberî tarafından uygun görülmüştür.

Mücâhid’in kastedilen şey hakkında yaptığı açıklamaya vereceğimiz son örnek Âl-i İmrân sûresi 97. âyetin tefsiri bağlamındadır. O, bu âyetin “وَمَنْ كَفَرَ” ifadesinden kastın kişinin hac ibadetini inkâr etmesi olduğunu söylemektedir.⁴⁹¹ Farklı isnatla kendisine dayanan iki ayrı rivayette ise hac ibadetini yapmakta sevap ve terk etmek ise günah görmeme durumunu inkâr edilen şey olarak değerlendirmiştir.⁴⁹² Kendisinden nakledilen bir diğer rivayette neyin inkâr edildiğinin sorulması üzerine müfessir: “Allah’ı ve ahiret gününün inkârıdır.” diye cevap vermiştir.⁴⁹³ Konuyla ilgili zikredilen İbn Abbas rivayetlerine bakıldığında onun, Mücâhid’in yaptığı üç açıklamayla örtüşen izahı olduğu görülmektedir.⁴⁹⁴ Taberî bu âyette inkâr edilen şey için ayrıca “Kâbe’nin inkârı”, “Kişinin ölünceye kadar hac vazifesini yapmaması” ve “Makâm-ı İbrâhim gibi hac alametlerinin inkârı” şeklindeki açıklamaları aktarmıştır.

⁴⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/584.

⁴⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/586.

⁴⁸⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/582-584.

⁴⁸⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/585-586.

⁴⁹⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/586.

⁴⁹¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/619-620.

⁴⁹² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/620.

⁴⁹³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/621.

⁴⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/618-619. 621. 622.

O, âyetin söz konusu ifadesi için yapılan bu açıklamaların temelde aynı anlamı ifade ettiğini söylemektedir.⁴⁹⁵ Bu durumda “وَمَنْ كَفَرَ” şeklindeki âyet ifadesi için müfessirin İbn Abbas’ın söylediklerine denk düşen izahları, Taberî tarafından âyetin anlaşılması için uygun görülmüştür. Buraya kadar Mücâhid’in bir âyet kesiti veya kelimesindeki müphem bırakılan şeyin ne olduğu konusunda yaptığı açıklamalar örnek rivayetler üzerinden anlatılmaya çalışıldı. Şimdi onun âyette kastedilen kişilerin kim ya da kimler olduğu hakkında yaptığı açıklamalara değinilecektir.

Müfessirin âyetten kim veya kimlerin kastedildiği konusunda birçok açıklaması vardır. O bu açıklamalarda bazen bir şahsın bazen de bir grubun kastedildiğini ifade etmektedir. Burada öncelikle onun âyet ya da âyet kesitinden bir grubun kastedildiğini bildirdiği rivayetler ele alınacaktır. Bu konudaki ilk örnek rivayette Mücâhid Bakara sûresi 114. âyetin tefsiri bağlamında açıklama yapmıştır. Müfessir bu âyette mescitlerde Allah’ın zikredilmesini engelleyen ve oraları yıkmaya çalışan zalimlerin Hristiyanlar olduğunu söylemektedir. O, Hristiyanların Beytülmakdis’e eziyet veren şeyler atarak insanların orada namaz kılmalarını engellediklerinden de haber vermektedir.⁴⁹⁶ *Câmiu’l-beyân* tefsirinde bu âyette zalim olarak ifade edilenler ayrıca “Kureyş müşrikleri” ve “Buhtunnasr ve ordusu ile onlara yardım eden Hristiyanlar” şeklinde de açıklanmıştır. Taberî, Mücâhid’in yaptığı tüm Hristiyanlar ile Buhtunnasr ve ona yardım eden Hristiyanların kastedildiği açıklamaları tercih etmiştir. O, Kureyş müşriklerinin Mescid-i Harâm’ı tamir etmiş olmalarından dolayı âyetten kastedilenlerin onlar olamayacağını düşünmektedir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/623-624.

⁴⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/442-443. İbn Abbas da âyette kastedilenlerin Hristiyanlar olduğunu söylemektedir.

⁴⁹⁷ “Kureyş müşrikleri” açıklaması İbn Zeyd’den, “Buhtunnasr ve ona yardım edenler” açıklaması Katâde ve Süddî’den gelmiştir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/443-444.

Mücâhid, âyet veya âyet kesitinden kastedilenlerin kim olduğuna dair Âl-i İmrân sûresinde bazı âyetler için de açıklama yapmıştır. Bu sûre için ondan nakledilen rivayetlerin hepsinde ilgili âyet ve âyet kesitinde bahsi geçenlerin Yahudiler olduğu bilgisi verilmektedir. Bu rivayetlerde ayrıca âyetin indiği dönemde cereyan eden olaylara dair bilgilerde bulunmaktadır. Müfessirin bu şekildeki açıklamalarına Âl-i İmrân sûresi 72. âyetin “*Mü’minlere indirilene günün başlangıcında inanın.*” diye anlam verilen “*أَمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارَ*” kesiti için zikredilen rivayeti örnek verilebilir. O, bu rivayette âyet kesitindeki cümleyi söyleyenlerin Yahudiler olduğunu bildirmektedir. Açıklamasının devamında Yahudilerin, insanların akıllarına şüphe düşürmek için birbirlerine sabah namazını Hz. Muhammed ile beraber kılmayı gün biterken de (namazı) inkâr etmeyi tembihlediklerini söylemektedir. Müfessir ayrıca Yahudilerin bu davranışlarının imandan sonra inkâra düştüklerini göstermek adına yapılan hileli bir durum olduğunu da ifade etmektedir.⁴⁹⁸ Mücâhid bu rivayetiyle nüzûl sürecinde Müslümanları dinden soğutmak adına Yahudilerin sergilediği davranışlardan bir tanesini bizlere anlatmaktadır. Taberî benzer bir açıklamayı müfessire dayanan bu rivayetten sonra İbn Abbas’tan da nakletmiştir. Kendisi ayrıca âyetin “Ehli kitaptan bir grup” ifadesinden Yahudilerin kastedildiğini söylemektedir.⁴⁹⁹

Mücâhid’in âyet veya âyet kesitinden bir grubun kastedildiğine dair bir diğer açıklama Bakara sûresi 221. âyetin “*وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمَنَّ*” / *İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin.*” bölümüne dairdir. Müfessir bu âyette Mekke’li ve onların dışında kalan müşrik kadınlarla evlenmenin yasaklandığını söylemektedir. O, ayrıca ehli kitap kadınlarının sonradan helal kılındığından da haber

⁴⁹⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/497-498. ; Mücâhid’in Âl-i İmrân sûresindeki benzer açıklamaları için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/482-483. 6/258. 259. 270. 279-280. 304.

⁴⁹⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/497.

vermektedir.⁵⁰⁰ Bu açıklamaya göre ehli kitap dediğimiz Hristiyan ve Yahudi kadınlarla evlenmek önceden yasaklanmışken daha sonra bu kadınlarla evlenmeye izin verilmiştir. Bu çıkarımın anlaşılması için İbn Abbas'tan gelen rivayete değinmek yerinde olacaktır. Söz konusu âyet kesiti için nakledilen rivayette İbn Abbas 221. âyetin müşrik kadınlarla evlenmeyin hükmünde ehli kitap kadınlarına Mâide sûresi 5. âyetin “وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجْرَهُنَّ مُحْصِنِينَ” bölümüyle istisna getirildiği ve onlarla evlenmenin helal olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰¹ *Câmiu'l-beyân* tefsirinde âyetteki bu hüküm ile Arap müşrik kadınların kastedildiği ve bir şeyin istisna edilmediği de bildirilmektedir.⁵⁰² Taberî bu ikinci izahı tercih etmiştir.⁵⁰³ Bu durumda müfessirin Mekke'li müşrik kadınların kastedildiği yönündeki izahı kabul görmüştür.

Mücâhid, Âl-i İmrân sûresinde Bedir savaşından haber veren 13. âyetin tefsiri bağlamında âyette kimin kastedildiğine dair bir açıklama yapmaktadır. O, bu âyette geçen “فِي فِئَتَيْنِ / iki toplulukta” ifadesinden kastedilenlerin Bedir gününde karşı karşıya gelen Hz. Muhammed'in ashâbı ve Kureyş müşrikleri olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁴ İbn Abbas, öğrencisi gibi söz konusu ifade için “Ashab-ı kiram ve Kureyş müşrikleri” şeklinde açıklama yapmıştır. Taberî rivayet bildirmeden evvel bu ifadeyle kastedilenin savaşmak için karşı karşıya gelmiş iki insan grubu olduğunu söyler. O, bunlardan birinin Allah'a itaat yolunda savaşan Hz. Peygamber ve onunla Bedir'e katılanlar, diğerinin ise küfür üzere savaşan Kureyş müşrikleri olduğunun da açıklamasını

⁵⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/712.

⁵⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/712.

⁵⁰² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/713-714. Bu açıklama Katâde ve Saîd b. Cübeyr tarafından yapılmıştır.

⁵⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/714-715.

⁵⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/242-243.

yapar.⁵⁰⁵ Söz konusu âyet ifadesi için Mücâhid ve hocasının yaptığı izahlar âyetle kastedilenler noktasında Taberî'nin bu kanaate ulaşmasına etki etmiş olabilir.

Âyetle kastedilenin kim olduğuna dair Mücâhid'den gelen bir rivayet, gerçek iyiliğin ne olduğunun bildirildiği Bakara sûresi 177. âyetle geçen “وَإِنَّ السَّبِيلَ / *yolda kalmış*” ifadesinin tefsiri bağlamında nakledilmiştir. Müfessir bu rivayette âyetin “وَإِنَّ السَّبِيلَ” ifadesini “Senin yanında geçip giden, yolcudur.” şeklinde açıklamıştır.⁵⁰⁶ Âyetin söz konusu ifadesi için Katâde'den (eve gelen) misafirinde “وَإِنَّ السَّبِيلَ” olduğunu söylediği bir rivayet nakledilmektedir.⁵⁰⁷ Taberî, bu ifadeye “Bir yerden bir yere seyahat edenlerdir.” diye açıklama yapmış ayrıca yolcuya da “وَإِنَّ السَّبِيلَ” denildiğini söylemiştir.⁵⁰⁸ Buna göre Taberî'nin müfessirin kastettiği anlamı uygun gördüğü söylenebilir.

Mücâhid'in âyetten kastedilenin kim olduğunu açıkladığı son örnek Bakara sûresi 258. âyetin “*Allah'ın kendisine hükümrانlık vermesinden dolayı İbrâhim ile Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi?*” şeklinde anlam verilen ilk kesiti içindir. Müfessirin yaptığı bu açıklamaya göre Hz. İbrâhim ile tartışan Nemruz/d b. Kenan'dır.⁵⁰⁹ Taberî âyet kesitinin tefsiri bağlamında Allah'ın kendisine mülk /hükümrانlık verdiği ve Hz. İbrâhim ile tartışanın Babil'deki zorba hükümdar Nemruz/d b. Kenan olduğunu bildirip bu açıklamasına uygun rivayetleri sıralamaktadır.⁵¹⁰ Böylece Mücâhid'in âyet veya âyet kesitinde açıkça bildirilmeyip kapalı bırakılan âyet veya âyet kesitinin kimden yahut kimlerden haber verildiğine

⁵⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/242.

⁵⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/83. Bu açıklamanın yer aldığı rivayet Mücâhid ve Katâde'ye dayanmaktadır.

⁵⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/82.

⁵⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/83.

⁵⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/568.570.

⁵¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/568.

dair açıklamaları örnek rivayetlerle anlatıldı. Şimdi ondan nakledilen ve âyet veya âyet kesitinden kastedilen mekânın/yerin açıklandığı rivayetlere değinilecektir.

Mücâhid'in âyet veya âyet kesitlerinde bahsedilen yerin/mekânın neresi olduğuna dair açıklamalarının ilki, Bakara sûresi 61. âyetin “إِهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَآ سَأَلْتُمْ” / *Bir şehre inin istedikleriniz orada vardır.*” bölümündeki “مِصْرًا” kelimesinin tefsiri için zikredilmiştir. O, âyetin bu kelimesinden kastedilenin herhangi bir şehir olduğunu ifade etmektedir.⁵¹¹ Mücâhid'in verdiği bu anlam kelimenin tenvinli okunuşunda oluşmaktadır. Bu kelimenin bir de “مِصْرَ” şeklinde tenvinsiz okunuşu vardır. Bu kıraate göre söz konusu kelime ile Mısır şehri kastedilmektedir.⁵¹² Taberî âyetten ve Hz. Peygamberden gelen kesin bir rivayet olmaması sebebiyle bu kelimedenden kastedilenin neresi olduğu hakkında yapılan iki açıklamayı da uygun görmektedir.⁵¹³

Müfessirin âyette hangi mekândan haber verildiğine dair bir diğer açıklaması Bakara sûresi 196. âyetin tefsiri bağlamındadır. O, bu âyette hac veya umre görevinden engellenen kişinin hastalık veya başka bir rahatsızlık sebebiyle başını tıraş etmesi durumunda yerine getirmesi gereken fidyenin nerede ödeneceği konusunda iki ayrı açıklama yapmıştır. Müfessir bu açıklamaların ilkinde fide seçeneklerinden olan kurbanın kesme yerinin Mekke ve Mina, yedirme (sadaka) yerinin ise Mekke olduğunu söylemektedir.⁵¹⁴ Diğerinde ise kişinin fidyeyi dilediği yerde ödeyebileceğini ifade etmektedir.⁵¹⁵ Taberî tefsirinde fidyenin ödeneceği yer konusunda: “Kurbanın Mekke’de kesileceği, oruç ve sadakanın dilenen yerde

⁵¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/22.

⁵¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/21-22.

⁵¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/25.

⁵¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/402. ; Bu açıklama aynı zamanda tâbiinden Hasan-ı Basrî, Tâvus ve Atâ b. Ebû Rebâh'tan da aktarılmıştır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/401-402. ; Fındık, bu rivayeti “*Fıkıh İlmindeki Yeri*” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 36.

⁵¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/404. ; Abdullah b. Cafer ve İbrâhim en- Nehâî'de bu şekilde izah yapmışlardır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/402-404.

ödeneceği” şeklinde bir açıklama daha aktarılmıştır.⁵¹⁶ Taberî 196. âyette bildirilen fidyenin ödeme yeri hakkında yapılan açıklamalardan Mücâhid’inde yaptığı “İstenilen yerde ödenir.” şeklindeki açıklamayı tercih etmektedir.⁵¹⁷

Mücâhid, Bakara sûresi 125. âyetin “وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى / *Siz de Makâm-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinin.*” kesitinde geçen “مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ” ifadesinden kastedilenin neresi olduğunu da açıklamaktadır. O, Makâm-ı İbrâhim için: “Tüm hac (mekânlarıdır).”, “Müzdelif, Arafat ve Mina’dır.” ve “Tüm harem bölgesidir.” şeklinde üç ayrı açıklama yapmaktadır.⁵¹⁸ Bu üç açıklamanın ilk ikisi İbn Abbas’tan gelen bilgilerle örtüşmektedir. Son açıklamasında ise müfessir tek kalmıştır. Taberî söz konusu ifade için “Mescid-i Harâm’daki makamdır” diye bir açıklama daha aktarır tercihini de bundan yana yapmıştır.⁵¹⁹

Müfessirden gelen ve âyet bölümünden kastedilen yerin neresi olduğunu açıkladığı son örnek rivayet Bakara sûresi 198. âyetin “فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ / *Meş’ar-i Harâm’da Allah’ı zikredin.*” kesitine aittir. Ona göre “الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ”, Müzdelif’in tamamıdır.⁵²⁰ İbn Abbas bu ifade için: “İki tepecik ve onun etrafı Meş’ar’dır.” şeklinde açıklama yapmaktadır.⁵²¹ Taberî, Meş’ar’ın Müzdelif’in iki dağı arasında bulunan tepecik, Arafat yolu üzerinde olan iki boğazın bitiminde başlayan ve Muhassır denen yere kadar olan alan olduğunu söylemektedir.⁵²² Onun yaptığı açıklamaya göre Mücâhid ve hocasının söyledikleri yerler Meş’ar-i Harâm dâhilindedir. Böylece Mücâhid’in âyette kastedilen yerin neresi olduğu ya da hangi mekânları kapsadığına dair mübhemât açıklamaları ifade edilmiş oldu. Müfessir,

⁵¹⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/404. Bu açıklama Atâ b. Ebû Rebâh’tan nakledilmiştir.

⁵¹⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/405-406.

⁵¹⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/525-526.

⁵¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/527-528. Makâm-ı İbrâhim’in metaî alanında bulunan makam olduğu konusunda Katâde, er-Rebî‘ ve Süddî’den açıklama aktarılmıştır.

⁵²⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/519-520.

⁵²¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/521.

⁵²² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/516.

âyetten neyin/kimin/hangi yerin kastedildiğine dair açıklama yapmanın yanı sıra mübhemâtü'l-Kur'ân'ın konularından olan âyetlerdeki zamir ve işaret isimlerinin mahiyeti hakkında da izah yapmıştır. Bu konuda onun Bakara sûresindeki bazı âyetler için yaptığı açıklamaları örnek olarak verilebilir.

Bu grupta ilk örnek Bakara sûresi 23. âyet bağlamında gelen müfessirin açıklamasıdır. Allah Teâlâ Kur'ân'ın ilahi bir kelam olup olmadığından şüphe edenlere kitabında meydan okumaktadır. Bu meydan okumalardan biri olan ve 23. âyette geçen “فَاتُّوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ” ifadesinin sonundaki zamir için Mücâhid'e dayanan bir rivayet vardır. Bu rivayette o, söz konusu zamiri Kur'ân'ın benzeri olarak açıklamaktadır.⁵²³ Müfessire göre Allah Teâlâ, kâfirlere “Kur'ân'ın benzeri bir sûre getirin.” diye meydan okumaktadır. Taberî, “فَاتُّوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ” ifadesindeki zamiri bazı âlimlerin “Hz. Peygamber” diye izah ettiğini söylemektedir.⁵²⁴ O, bu iki görüşten Mücâhid'den gelen izahı sıhhatli bulduğu için tercih eder. Bu seçimine de Yûnus sûresi 38. âyette yer alan “Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğruyu söyleyenler iseniz haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin.” şeklinde anlam verilen “أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَاتُّوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ” buyruğu delil gösterir. Ayrıca o: “Sûrenin Muhammed (s.a.v)'e benzemesi ya da onunla karşılaştırılamayacağı bilinen bir şeydir.” diyerek Mücâhid açıklamasından yana yaptığı tercihi destekler.⁵²⁵

Mücâhid'in zamir açıklamasına bir diğer örnek rivayet Bakara sûresi 31. âyetin “ثُمَّ عَرَضَهُمْ”/ *Sonra onları (meleklerle) göstererek*” kesitine aittir. O, bu kesitte yer alan “عَرَضَهُمْ” kelimesindeki “هُمْ” zamirinden kastedilenin güvercin ve karga gibi (Hz. Âdem'e öğretilen) şeylerin isimleri olduğunu söylemektedir.⁵²⁶ Taberî 31. âyetin bu

⁵²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/397. Bu izah bir diğer tâbiîn âlimi olan Katâde'den de aktarılmıştır.

⁵²⁴ O, âlimlerin söz konusu ifadeyi: “İnsanlardan Muhammed'in benzerini getirin çünkü o sizin gibi bir insandır.” şeklinde açıkladıklarını bildirmekte ama bir ravi ismi zikretmemektedir.

⁵²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/397-398.

⁵²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/521.

kesiti için İbn Zeyd'den aktardığı “Hz. Âdem’in zürriyetinden isim ehli olanların meleklerle gösterildiği” şeklindeki açıklamayı benimsemiştir.⁵²⁷ Müfessirin açıkladığı bir diğer zamir aynı âyetin “فَقَالَ أَنِّيُنِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ / *Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin.*” bölümündedir. O, bu bölümdeki “هَؤُلَاءِ” zahirini ise “Hz. Âdem’e bildirilen isimler” diye açıklamaktadır.⁵²⁸ Taberî bu zamirle ilgili sadece müfessirin açıklamalarını zikretmiştir.

Mücâhid’in Bakara sûresindeki zamir açıklaması için son örnek rivayet 181. âyetin “فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ / *Her kim işittikten sonra onu değiştirirse*” şeklindeki ilk kesitin tefsiri bağlamında gelmektedir. O, bu kesitte yer alan “بَدَّلَهُ” ve “سَمِعَهُ” kelimelerindeki zamirden kastedilenin vasiyet olduğunu söylemektedir.⁵²⁹ Müfessirin yaptığı açıklamaya göre âyet kesitin anlamı “Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse” şeklinde olmaktadır. Bu durumda âyet kesitindeki ilk zamir bir önceki âyette geçen vasiyet kelimesine, ikinci zamir ise ilkinin (dolayısıyla vasiyet kelimesine) dönmektedir. Bu tespit Taberî tarafından yapılmaktadır. O, âyet kesitinde kastedilenin vasiyet olduğunu söyleyip bu durumu destekleyen rivayetleri zikretmektedir.⁵³⁰

Mücâhid, mübhemât konusunda birde âyette geçen işaret sıfatının mahiyeti hakkında açıklama yapmaktadır. Bu açıklama Bakara sûresinin 25. âyetindeki “قَالُوا هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ / *Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!*” diyecekler.” kesitine dairdir. O bu kesitteki “هَذَا الَّذِي” ifadesini açıklamaktadır. Ona göre bu ifade

⁵²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/520.

⁵²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/522.

⁵²⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/139-140. Söz konusu 180. âyette mal/mülk sahibi olanların ölmeden önce vasiyette bulunmasının farz olduğundan haber verilmektedir.

⁵³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/139. ; Müellif, ayrıca İbn Abbas, Katâde, Süddî, Atâ b. Ebû Rebâh ve Hasan-ı Basrî'den de âyette kastedilenin vasiyet olduğuna dair rivayet aktarmıştır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/140.

“(Daha öncekilere) benzeyen (rızkılar)” demektir.⁵³¹ Müfessirin bu açıklaması daha önce verilen rızıktan kastın bu dünyada verilenler olduğu görüşünün altında zikredilmiştir. Taberî tefsirinde “Daha önce verilen rızık” ifadesinden kastın cennette daha önce verilen rızık olduğu bilgisi de verilmektedir. O tercihini “Bu dünyada verilen rızıklar” açıklamasından yana yapmıştır. Müfessirin izahının da bu yönde olduğunu düşünmüştür.⁵³²

Bu başlık altında Mücâhid’in âyet veya âyet kesitinden neyin, kimin ve hangi mekânın kastedildiğine dair yaptığı açıklamalar örnek rivayetler üzerinden anlatıldı. Müfessirin Kur’ân’da müphem bırakılan bu konularda çok fazla açıklama yapmaktadır. Bununla birlikte o, mübhemât konusunda âyette geçen zamir ve işaret isminin ne olduğunu da izah etmiştir. Onun bazı açıklamalarından âyetin kimin hakkında indiği öğrenildiği gibi vahiy süreci devam ederken yaşanmakta olan olaylara dair de bilgiler öğrenilmektedir. Müfessir, mübhemât konusunda da genellikle hocasının söylediklerine mutabık açıklama yapmıştır. Onun müphemlere dair bazı açıklamaları Taberî tarafından tercih edilmiştir. Müfessirin müphemâta dair bazı açıklamalarını ise Taberî kendi yaptığı izaha dayanak olarak zikretmiştir. Bununla birlikte Taberî, onun bu izahlarından bazısını ise tercih etmemiştir.

2.3.TABERÎ’NİN MÜCÂHİD AÇIKLAMALARINI DEĞERLENDİRMESİ

Bu çalışmada *Câmiu’l-beyân* tefsirinde Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri özelinde Mücâhid’e ait rivayetler ele alınmaktadır. Tefsirin müellifi eseri yazarken farklı yöntemler uygulamıştır. Burada ele alacağımız yöntemlerden birinde Taberî, önce âyet veya âyet kesitleri ile ilgili yapılmış olan farklı izahları bildirmiştir. Sonra bu farklı açıklamalar arasından birini tercih etmiştir. Onun birçok âyetin tefsirinde

⁵³¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/408-409.

⁵³² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/409-410.

uyguladığı bu yöntemde tercih ettiği bazı açıklamalar müfessire aittir. Taberî, Mücâhid'in bazı açıklamalarını ise tercih etmediği gibi onun görüşünü eleştirmiştir. Çalıştığımız tefsirde müellif ayrıca âyetin anlamına dair var olan bir veya birden fazla görüş için de Mücâhid'den rivayet nakletmiştir. Bu durumda müfessirin yaptığı izahlar âyete dair oluşan kanaate dayanak olarak nakledilmiş gibi gözükmemektedir. Müellif bir de âyetle ilgili kendisine ulaşan haberleri nakledip bunlar arasından yaptığı tercihi delillendirmek adına müfessirin bazı açıklamalarını aktarmaktadır. Mücâhid'in Taberî tarafından dört farklı şekilde değerlendirilen açıklamaları burada üç başlık altında ele alınacaktır.

2.3.1. Taberî'nin Tercih Ettiği Mücâhid Açıklamaları

Tefsiri özelinde çalışılan Taberî'nin birçok âyetin tefsirinde rivayetleri sıralayıp aralarından tercih yaptığı söylenmişti. Mücâhid'in, Taberî tarafından tercih edilen birçok açıklaması vardır. Onun bu açıklamaları ya başka ravilerce de yapılmış ya da Taberî müfessir ve diğer ravilerin ayrı ayrı yaptıkları izahları uygun bulmuştur. Müfessirin bu şekilde tercih edilen açıklamaları sayıca çok fazladır. Bunlara burada yer vermek konunun uzamasına sebebiyet verecektir. Bundan dolayı burada sadece Mücâhid açıklamasının tercih edildiği örnek rivayetlere değinmek yerinde olacaktır. Müfessirin tercih edilen açıklamalarının ait olduğu âyet veya âyet kesitlerinin bir kısmında İbn Abbas ve tâbiîn âlimlerinin de izahı vardır. Diğer bir kısım âyet veya âyet kesitlerinde ise İbn Abbas açıklamaları yoktur ama tâbiîn döneminden bazı âlimlere dayanan izahlar zikredilmektedir. Konu anlatımı bu gruplamaya göre yapılacaktır. Şimdi Taberî diliyle müfessirin tercihe şayan görülen rivayetlerine örnekler verelim.

İlk olarak *Câmiu'l-beyân'da* Mücâhid ve hocasının açıklama yaptığı ayetler için müfessirin tercih edilen rivayetlerine değinelim. Bu rivayetlerde İbn Abbas izahı

olmasına rağmen Mücâhid'in yaptığı açıklama tercih edilmiştir. Bunların ilki Bakara sûresi 36. âyete dair zikredilen rivayetlerdir. Bu âyette müfessir, şeytanın kandırmasıyla dünyaya gönderilen Hz. Âdem ve eşinin yeryüzünde kalacakları süreyi bildiren “وَمَتَّاعٌ إِلَىٰ حِينٍ / *Belirli bir süre*” ifadesini “Kıyamete kadar” diye izah etmektedir.⁵³³ İbn Abbas söz konusu ifadeyi “Hayatta (olunduğu süre)”, er-Rebi‘ ise “Belirli bir süreye kadar” şeklinde açıklamışlardır.⁵³⁴ Taberî bu ifade de kastedilen süre için: “Çok uzun bir süre olması gerekir ki Âdem ve şeytanın nesli dünyadan faydalanabilsin.” demiştir. Ayrıca: “Bu süre yerin başka bir yere göğünde başka bir göğe dönüşeceği vakte (yani kıyamet) kadardır.” diyerek müfessirin adını belirtmeden onun yaptığı izahı kabul etmiştir.⁵³⁵

Bakara sûresi 102. âyetin tefsiri bağlamında da Mücâhid ve İbn Abbas'ın açıklamasını vardır. Bu âyette Hârut ve Mârut isimli iki melekten karı koca arasında bozmak için sihir öğrenenlerin kendilerine zarar veren ve faydası olmayan bir şeyi öğrendiklerinden haber verilmektedir. Mücâhid âyetin “مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ / *Ona ahiretten bir nasip yoktur.*” ifadesindeki “خَلَقٍ” kelimesine “Nasip (pay)” açıklaması yapmaktadır.⁵³⁶ Bu kelimeye İbn Abbas “Destek”, Katâde “Yön”, Hasan-ı Basrî ise “Din” diye açıklama yapmışlardır. Taberî bu izahlardan “Nasip” şeklinde anlam vermenin daha uygun olduğunu söyleyerek müfessir ve onun gibi düşünenlerin açıklamasını tercih etmiştir.⁵³⁷

Mücâhid'e dayanan ve en uygun izah olarak değerlendirilen bir diğer rivayet Bakara sûresi 118. âyete dairdir. Allah'ın kendileri ile konuşmasını ya da onlara has bir mucize gelmesi beklentisinde olanlardan haber veren bu âyet için hocasından

⁵³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/578.

⁵³⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/577-578.

⁵³⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/579.

⁵³⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/365. Aynı izah Süddî ve Süfyan'dan da nakledilmiştir.

⁵³⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/366.

nakledilen bir izah ta söz konusudur. Müfessir âyette haber verilen beklenti cümlelerini söyleyenlerin Hristiyanlar olduğunu bildirir.⁵³⁸ Âyette kastedilenlerin Hz. Peygamber zamanındaki Yahudiler olduğu ise İbn Abbas tarafından bildirilmiştir. Katâde ve er-Rebi‘ ise “Arapların kâfirleridir.” açıklaması yapmışlardır.⁵³⁹ Taberî bu açıklamalardan sonra tercihini sıhhati açısından uygun olması sebebiyle Mücâhid’in görüşünden yana kullanır. Bu tercihi yapmasının sebebini de âyetin siyakında Hristiyanlardan haber verilmesi olarak belirtir.⁵⁴⁰

Bu grup için bir diğer rivayet haram ayda savaşmanın hükmünden haber veren Bakara sûresi 194. âyete aittir. Âyetin “ *فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ* / *O halde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın (fakat ileri gitmeyin).*” bölümü için Mücâhid ve hocasına dayanan rivayet vardır. Müfessir, âyetin bu kesiti için: “Onların sizinle savaştığı gibi sizde onlarla savaşın.” diye açıklama yapmaktadır. Taberî bu rivayeti: “Âyet, Allah resulüne Medine’de kaza umresinden sonra inmiştir.” görüşünün altında zikretmiştir. İbn Abbas bu âyetin ve benzeri âyetlerin Mekke’de indiğini, Müslümanların orada iken güçsüz olmalarından dolayı kendilerine saldıranlara aynı ile mukabele etmelerinin emredildiğini ifade etmektedir. Müfessirin hocası ayrıca Medine’ye hicretten sonra Müslümanlara yönetim ve güç bahşedildiğini ve kendilerine zulmeden olursa yetki ve güçlerini kullanmalarının emredildiği bilgisini vermektedir.⁵⁴¹ Taberî hoca ve öğrencisi arasında Mücâhid’den yana tercih kullanır ve müfessirin izahını âyetin zahirinin işaret ettiği anlama benzetir. Bu âyetten önceki âyetlerde Allah’ın Mü‘minlere düşmanlarına karşı cihadı emrettiğini tercihine sebep olarak bildirir.⁵⁴²

⁵³⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/473.

⁵³⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/474.

⁵⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/475.

⁵⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/310.

⁵⁴² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/310-311.

Bu başlıkta ikinci olarak bazı âyetler için Mücâhid ve bir kısım tâbiîn âliminin rivayetleri olduğunu söylemiştik. Bu ikinci gruptaki âyetler için İbn Abbas'ın izahı yoktur. Taberî söz konusu âyetler için sıraladığı rivayetlerden müfessire ait olanları tercih etmiştir. Bu grupta ilk örnek orucun farzîyetinden haber verilen Bakara sûresi 183. âyet için gelen Mücâhid rivayetidir. Bu âyete “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.*” şeklinde anlam verilmektedir. Âyette geçen “*مِنْ قَبْلِكُمْ* / *Sizden öncekilerin*” kim olduğu konusunda Mücâhid’in izahı vardır. Ona göre âyette bahsi geçenler ehli kitaptır.⁵⁴³ Müfessir bu rivayette âyette kastedilenlerin kim olduğunu açıklamıştır. Bu ifade için Katâde’den tüm insanların, Süddî ve Şa’bî (ö. 104/722) ise Hristiyanların kastedildiği bilgisi gelmektedir.⁵⁴⁴ Taberî âyette “Sizden öncekiler” diye kastedilenin Mücâhid gibi ehli kitap olduğunu düşünmektedir.⁵⁴⁵

Bu gruba bir başka örnek ise Ehli kitap olanların emanet bilincinden haber veren Âl-i İmrân sûresi 75. âyete dair açıklamalardır. Mücâhid âyetin “*إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ* / *Tepesine dikilip durmadıkça*” ifadesine “İsrarcı olup peşini bırakmadıkça” şeklinde anlam vermiştir.⁵⁴⁶ Süddî ise: “(Ehli kitaptan olanların bazısı) başında dikilip durmadıkça emaneti kabul etmez.” diye anlam vermiştir. Taberî, Mücâhid’in yaptığı açıklamayı Süddî’den gelen izaha nazaran daha uygun bulmuştur.⁵⁴⁷ İkinci grupta Mücâhid’in tercih edilen bir diğer açıklaması Âl-i İmrân sûresi 117. âyetin tefsiri bağlamında gelmiştir. Kâfirlerin infak ettikleri şeylerin durumundan haber veren bu âyet için müfessir ve Süddî’den rivayet aktarılmıştır. Mücâhid “*مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ*” ifadesine: “Kâfirlerin dünyada harcadıklarının (örneği)” diye anlam vermiştir.

⁵⁴³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/155.

⁵⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/153-155.

⁵⁴⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/156.

⁵⁴⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/509. Anlam yönünden benzer bir izah tâbiîn müfessirlerinden Katâde’den de aktarılmıştır.

⁵⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/510.

Müfessire dayanan bu rivayetten Taberî, “(Kâfirlerin) insanlar için (bu dünyada) yaptıkları hayır harcamaları” çıkarımında bulunmuştur.⁵⁴⁸ Bu ifade için Taberî ayrıca: “Kâfirlerin harcadıkları şey kalpleriyle tasdik etmedikleri halde dilleriyle söyledikleridir.” diye açıklama yapmıştır. Bu görüşü ise Süddî’nin yaptığı: “Onların helak olduğu şey şirkleridir.” açıklamasına dayandırır. Zikrettiği iki görüş arasından ise Mücâhid’in bildirdiği anlamı uygun bulur. Çünkü Taberî kâfirlerin sevap kazanma ümidiyle dünyada harcadıkları mallarından ahirette hiçbir fayda göremeyeceklerini düşünmektedir.⁵⁴⁹

İkinci grup için son örnek Âl-i İmrân sûresinde kitap ehlinde iman edenlerin olduğu ve onların Allah katında mükâfatları bulunduğundan haber veren 199. âyete dairdir. Mücâhid bu âyette ehli kitaptan kimin kastedildiği konusunda: “Yahudi ve Hristiyanların Müslüman olanlarıdır.” demiştir.⁵⁵⁰ Cabir b. Abdullah ve Katâde “Necaşi’nin ashabı”, İbn Cüreyc “(Yahudilerden Müslüman olan) Abdullah b. Selam ve yanındakiler” açıklamasını yapmışlardır.⁵⁵¹ Taberî bunlardan Mücâhid’in görüşünün en uygun olan izah olduğunu söylemiştir. Müfessirin açıklamasını tercih etme nedeni olarak âyetin “وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ” kesitinin genel bir ifade olduğunu bu sebeple Yahudi ve Hristiyanların hepsini kapsadığını ifade etmiştir.⁵⁵²

Müfessirin, Taberî tarafından tercih edilen açıklamaları burada anlatılmaya çalışıldı. Tercihe uygun görülen rivayetlerde Mücâhid ya bir kelime ya da fikhî bir hüküm açıklaması yapmıştır. Aynı zamanda bu rivayetler arasında müfessirin âyette kastedilenin kim veya ne olduğu ile âyetin nerede indiği bilgisine ulaşılacak açıklamaları vardır. Mücâhid’e dayanan rivayetler sıhhat yönünden kuvvetli olması,

⁵⁴⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/704.

⁵⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/704-705.

⁵⁵⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/330.

⁵⁵¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/327-329.

⁵⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/330.

âyetin siyakıyla uyumlu olması, açıklamanın sahih hadise uygun olması ve âyetin muhtevası ile örtüşüyor olması sebebiyle tercih edilmiştir. Taberî, bazı âyetler için İbn Abbas’ında açıklama yapmış olmasına rağmen Mücâhid’in izahını tercih etmiştir.

2.3.2. Taberî’nin Eleştirdiği veya Tercih Etmediği Mücâhid Açıklamaları

Taberî’nin tefsirinde ilgili âyete binaen gelen rivayetleri zikrettikten sonra değerlendirmeler yapmakta olduğu belirtilmişti. O, yaptığı değerlendirmelerde Mücâhid’in bildirdiği rivayetlerden bazılarına itiraz ederek eleştirmiştir. Bazılarını ise bir eleştiride bulunmamış olmasına rağmen tercih etmemiştir. Bu başlık altında iki duruma ait Mücâhid’e dayanan rivayetler ele alınacaktır. Müfessir, Taberî tarafından eleştirilen rivayetlerin bir kısmında kelime izahı yapmış bir kısmında fikhî bir hükmü açıklamış diğer bir kısmında ise âyette kastedilenin ne olduğunu ifade etmiştir. Şimdi bu izahlara örnek olan rivayetlere değinelim.

Burada öncelikle müfessirin tercih edilmeyen açıklamalarına örnek verelim. Bu konuda Mücâhid’e dayanan ilk örnek rivayet Bakara sûresinde Safa ve Merve tepelerinin Allah’ın nişaneleri olduğundan haber veren 158. âyet dairdir. O, âyetteki “مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ / Allah’ın (dininin) nişanelerinden.” ifadesine: “Allah’ın ondan size haber verdiği hayırlardandır.” şeklinde anlam vermiştir.⁵⁵³ Bu ifade için aktarılan tek izah budur. Taberî, Mücâhid’in bu açıklamasını konudan uzak bir te’vil olarak yorumlar. Ona göre müfessir “شَعَائِرُ” kelimesini “شَعِيرَةٌ / ibadet, dini tören” kelimesinin çoğulu olarak görmektedir. Bu duruma göre mana: “Safa ve Merve arasında yapılması gereken şey” olmaktadır. Yani bu ifadeyle Safa ve Merve arasında nasıl ibadet edilmesi gerektiği bildirilmektedir. Taberî, “مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ” ifadesi için: “Kulların Allah’a dua, zikir veya farz ibadetleri yapacakları yerlerin alametleri” şeklinde açıklama

⁵⁵³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/710.

yapmıştır.⁵⁵⁴ Taberî ibadet yerinin işareti anlamını benimsemiş ama müfessirin “Nasıl ibadet edilmesinin alameti” şeklindeki görüşü uygun görmemiştir.

Tâbiîn âlimi müfessirin Bakara sûresinde Kuran’ın indirildiği ay olan Ramazandan haber veren 185. âyetin tefsiri bağlamında bir rivayeti bulunmaktadır. Onun rivayette verdiği bilgiyi Taberî tercih etmemiştir. Mücâhid rivayette, âyetteki “رَمَضَانَ” kelimesinin Allah’ın isimlerinden bir isim olabileceğini bu sebeple Ramazan demenin hoş olmayacağını ve Allah’ın kitabında geçtiği “شَهْرُ رَمَضَانَ” şeklinde söylenmesi gerektiğini haber vermektedir.⁵⁵⁵ Taberî söz konusu kelimenin Arap belagatine hâkim bilginler tarafından bu ayın şiddetli sıcak zamanda olmasından dolayı “Ramazan” diye isimlendirdiğini bildirir.⁵⁵⁶ Taberî, müfessirin bu açıklamasını uygun bulmamaktadır. Müellifin Mücâhid’e ait izahı kabul etmemesine rağmen eserinde zikretmiş olması, Taberî’nin kendisine ulaşan rivayeti koruma hassasiyetinin bir göstergesi sayılabilir.

Müfessirin tercih edilmeyen bir diğer rivayeti öldükten sonra dirilmenin nasıl olduğundan haber veren Bakara sûresi 259. âyetin tefsiri bağlamında gelmiştir. O, bu rivayette âyetin “لَمْ يَنْسَنَّهُ / henüz bozulmamışlar” ifadesine: “(Yiyecekler) çürümemiştir, kokmamıştır.” diye anlam vermiştir.⁵⁵⁷ Taberî, Mücâhid’in “يَنْسَنَّهُ” kelimesini Hicr sûresinin 26, 28 ve 33. âyetlerinde geçen “مِنْ حَمٍّ مَسْنُونٍ / Kokuşmuş balçıktan” ifadesindeki gibi çürümeyle kokusu değişmiş anlamındaki “تَسْنَن” kelimesinden türediğini düşündüğünü söylemektedir.⁵⁵⁸ Söz konusu kelime için bir

⁵⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/710.

⁵⁵⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/187-188. Bu izah sadece Mücâhid’den nakledilmiştir.

⁵⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/187. ; Müfessirin bu rivayeti ile ilgili bir dipnot bilgisi vardır. Bu bilgiye göre İbnü’l-Cevzî *el-Mevzû’ât*’ında hiç kimsenin ramazan kelimesini Allah’ın isimleri arasında zikretmediğini söyler ve “Allah’ı ramazan ismiyle isimlendirmek caiz değildir.” der. Buna dayanak olarak Sahîhahayn’da Ebû Hüreyre’den nakledilen “Ramazan geldiğinde cennet kapıları açılır.” hadisini gösterir.

⁵⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/605.

⁵⁵⁸ Taberî, *Cami’ul-beyân*, 4/599.606. Bu kıraat Kûfe’li karilerin genelinin okuyuşudur.

diğer kıraat ise • harfinin fiile birleştiği (kaynaştığı) vasıl ve vakıf halinde okunduğu Medine ve Hicaz’lı karilerin okuyuşudur.⁵⁵⁹ Bu kıraate göre anlam “(Yiyecekler) hiç bozulmamıştır.” şeklindedir. Bu anlam İbn Abbas’tan aktarılmıştır.⁵⁶⁰ Taberî’nin zikrettiği bu kıraat bilgileri ışığında Mücâhid’in değil de İbn Abbas’ın yaptığı izahı uygun bulduğu söylenebilir.

Allah’ın rızasına erişmek isteğiyle ve kalpleri tatmin olarak mallarını Allah yolunda infak edenlerin durumundan haber veren Bakara sûresi 265. âyetinin tefsiri bağlamında Mücâhid’den gelen bir rivayet vardır. Müfessirin bu rivayette yaptığı kelime izahını Taberî tercih etmemiştir. Mücâhid bu rivayette âyetteki “تَنْبِيًا” kelimesini: “Mallarını nereye harcayacaklarını tespit ediyorlardı.” diye açıklamaktadır.⁵⁶¹ Taberî, müfessirin verdiği anlamı âyetin zahirine delil olan manadan uzak bulur. O, Mücâhid’in âyetteki “تَنْبِيًا” kelimesini “تَسْبِيًا/ araştırma” olarak yorumladığını söyler. Söz konusu kelimenin تَفَعَّلَ kalıbında mastar olduğunu ve anlam “Kavim mallarını sadaka olarak verecekleri yerleri tespit ediyor” olsaydı ifadenin “تَسْبِيًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ” şeklinde olacağını da bildirmektedir. Taberî ayrıca mananın: “Allah’ın vaadine ulaşacaklarına yakinen inanarak ve niyetlerini sahih eyleyerek nefislerinde olanı sağlamlaştırırlar.” şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶² Bu rivayetlerde Taberî, müfessire ait açıklamaları tercih etmemiştir. O tercih etmeme sebebini belirtmesine rağmen bu rivayetleri eleştirdiği söylenemez.

Şimdi Taberî’nin Mücâhid açıklamaları için yaptığı eleştirilere örnek verelim. Bu gruba ait ilk rivayet Bakara sûresi 71. âyet için gelmiştir. Bu âyette Allah’ın İsrailoğullarından kesmelerini istediği ineğin özellikleri bildirilmektedir. Müfessir 71.

⁵⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/600.

⁵⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/604.

⁵⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/669-670. ; Söz konusu ifadeye “Tasdik ve iman” anlamı Şa’bî’den nakledilmiştir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/668.

⁵⁶² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/670-671.

âyetin tefsiri bağlamında kendisine dayanan rivayette ineğin vasfedildiği “مُسَلَّمَةٌ” ile “لَا شَيْءَ فِيهَا” kelimeleri için açıklama yapmaktadır. Mücâhid, bu kelimelerden “مُسَلَّمَةٌ” lafzına: “Alacalı olmaktan beridir.”, “لَا شَيْءَ فِيهَا” kelimesine ise: “Onda beyaz ya da siyah (bir nokta) yoktur.” şeklinde anlam vermektedir.⁵⁶³ İneğin kusursuz olduğunu ifade eden “مُسَلَّمَةٌ” kelimesi için verdiği anlamda müfessir tek kalmıştır. Söz konusu “مُسَلَّمَةٌ” kelimesi için İbn Abbas: “Onda bir kusur yoktur.” diye anlam vermiştir.⁵⁶⁴ Taberî rivayetleri zikrettikten sonra: “Eğer ciltteki benek kastedilmiş olsaydı âyetin devamında “لَا شَيْءَ فِيهَا” lafzına gerek olmazdı.” diyerek Mücâhid’in açıklamasını isabetsiz bulup eleştirmiştir. Ayrıca o, “مُسَلَّمَةٌ” kelimesine İbn Abbas ve onun gibi düşünenlerin verdiği anlamı uygun bulmaktadır.⁵⁶⁵

Mücâhid’in eleştirildiği bir diğer rivayet Bakara sûresi 104. âyet için gelmiştir. Âyetin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا” / *Ey iman edenler ‘bizi gözet’ demeyin.*” kesitindeki “رَاعِنَا” kelimesine müfessir, “Muhelif söz” diye anlam vermiştir.⁵⁶⁶ Âyetin bu bölümü için müfessirin: “‘Bizi dinle, bizde seni dinleyelim’ demeyin.” şeklinde bir açıklaması daha vardır. Söz konusu kelime için İbn Abbas: Mücâhid’in ikinci açıklamasıyla örtüşen “Kulağını bize ver (yani bizi dinle).” şeklinde açıklama yapmıştır.⁵⁶⁷ Taberî, söz konusu kelimenin Arapçada “Tam dinleme ve denetleme” anlamlarının olduğunu ama “Muhelif söz” şeklinde bir anlamın bulunmadığını ifade etmektedir. Bu sebeple o, Mücâhid’in “رَاعِنَا” kelimesi için yaptığı ilk açıklamayı Arap dilinde olmayan bir anlamın verilmesinden dolayı uygun olmadığı için eleştirmiştir.⁵⁶⁸

⁵⁶³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/107.

⁵⁶⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/108. Ebu Aliye, Katâde ve er-Rebi‘ ise Mücâhid’in hocası gibi düşünmüşler ve ineğin ayıptan (kusurdan) beri olduğunu ifade etmişlerdir.

⁵⁶⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/108-109.

⁵⁶⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/373.

⁵⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/374.

⁵⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/381.

Müfessir, Âl-i İmrân sûresinin 49. âyetindeki “وَأَبْرَأُ الْكُفَّةَ / *Körü iyileştiririm.*” ifadesi için kelime açıklaması yapmaktadır. Bu ifadede geçen “الْكُفَّةَ” kelimesine Mücâhid: “Gündüz görüp gece görmeyendir.” diye anlam vermektedir.⁵⁶⁹ Bu anlam sadece müfessirden nakledilmiştir. Söz konusu kelime için İbn Abbas “Anadan doğma kör” ve “(Sonradan olma) kör” diye iki farklı açıklama yapmıştır.⁵⁷⁰ Taberî bu kelime için İkrime’den “Gözleri iyi görmeyen (miyop)” açıklamasını bildirdikten sonra Arap dilinde “الْكُفَّةَ” kelimesinin “kör” anlamına geldiğini söylemiştir.⁵⁷¹ Daha sonra o, âyette mucize olacak bir tedaviden bahsedildiği için gece görmeyip gündüz gören ile görme kusuru olanın tedavisinin mucize kabilinde olmayacağı yorumunu yapar.⁵⁷² Bu bilgiye göre Taberî, İbn Abbas izahını âyetin mahiyetine uygun bulmakta Mücâhid ve İkrime’nin yaptığı açıklamaya itiraz edip kabul etmemektedir.

Müfessirin açıklamasından çıkarılan fikhî bilginin eleştirildiği durumlarda vardır. Bu konuda ilk rivayet Bakara sûresi 236. âyet için gelmiştir. Bu âyette kendileriyle zifafa girilmeyen ya da haklarında mehir takdir edilmeyen kadınların boşanması halinde erkeğin maddi gücüne göre vermesi gereken müt‘adan haber verilmektedir. Boşanma konusunda kadına ödenecek tazminat hakkında bilgi edindiğimiz rivayette Mücâhid, boşanmış her kadına müt‘a olduğunu ancak zifafa girilmeyen ve kendisine mehir belirlenen kadın için müt‘anın olmadığını bildirmektedir. Müfessir bir başka rivayette bu durumdaki kadının hakkının belirlenen mehrin yarısı olduğunu da haber vermektedir.⁵⁷³ Taberî bu âyetle ilgili olarak: “Müt‘a vermek farzdır, karısını boşayan erkeğin malından müt‘a takdir edilir, mehir takdir edilmiş veya edilmemiş olması ya da zifafın olup olmaması bir şey

⁵⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/421. ; Fındık, bu rivayeti “*Lügat İlmine Yer Vermesi*” başlığında konu etmiştir. Fındık, “Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 96.

⁵⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/422.

⁵⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/423.

⁵⁷² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/424.

⁵⁷³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/297. ; Bu izah İbn Ömer’den de nakledilmiştir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/296.

değiştirmeyecektir.” diyenlerin açıklamasını tercih eder.⁵⁷⁴ *Câmiu’l-beyân* sahibi müfessir, Mücâhid ve onun gibi açıklama yapanlara Bakara sûresi 241. âyette ayırım yapılmadan müt‘anın boşanan her kadının hakkı olduğunu hatırlatır. Bu hatırlatmadan sonra sözlerine: “Kendilerine dokunulmadan boşanılan kadınların mehrin yarısını alması ve müt‘a alma haklarının olmamasını söylemek delilsiz bir iddiadır, hem mehrin yarısını hem müt‘ayı almasına engel olan nedir?” diye bir soruyla müfessire ve onunla aynı görüşte olanlara eleştiride bulunur.⁵⁷⁵

Rivayetleri konu edinilen âlimin fikhî açıklama yaptığı bir diğer rivayet, Bakara sûresinde boşanma esaslarının anlatıldığı bağlamda yer alan 237. âyetin tefsiri için zikredilmiştir. Bu âyette kendisine mehir tespit edilip ve zifaf yaşanmadan boşanan kadının ya da velisinin mehrin yarısını almaktan vazgeçebileceği buyrulmaktadır. Âyetin “بِيَدِهِ عَقْدَةُ النِّكَاحِ / *Nikâh bağını elinde bulunduran*” kesiti için müfessirden gelen iki ayrı izah söz konusudur. O, bu açıklamaların ilkinde nikâh bağını elinde bulunduranın veli, diğerinde ise koca olduğunu ifade eder. Yaptığı ilk izah için senedi farklı üç rivayet vardır. Söz konusu rivayetlerin birinde “velidir” izahı müfessire dayanmaktadır. Diğer iki rivayette ise tâbiîn âlimlerinden Tâvus ile beraber önce “velidir” açıklaması yapmış daha sonra bu fikirden dönüp “kocadır” açıklaması yapmıştır.⁵⁷⁶ Âyetin bahse konu edilen bölümü için Mücâhid, kendisinden gelen diğer rivayetlerde “kocadır” diye açıklama yapmaktadır.⁵⁷⁷ Taberî müfessirin yaptığı nikâh bağını elinde bulunduranın veli olduğu açıklamasına itiraz eder. Bu itirazı, velinin boşanmadan önce kadını mehirden vazgeçirmesinin batıl olduğu ve velinin bain talakla kadını boşayan kocaya kadının malından bir şey bağışlayamayacağı konusunda

⁵⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/300-301. Bu şekilde açıklama yapanlar Hasan-ı Basrî, Ebu Aliye ve Said b. Cübeyr’dir.

⁵⁷⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/301-302.

⁵⁷⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/319.322.

⁵⁷⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/328-329.

birçok âlimin icmâ etmesi sebebiyle yapmaktadır. Tefsiri özelinde çalıştığımız âlim boşanmadan önce böyle bir icmâ varken aynı durumun boşandıktan sonra da geçerli olması gerektiğini düşünmektedir. Bu sebeple Taberî'ye göre nikâh bağı elinde bulunduran kocadır. O kocanın mehirden vazgeçmesinin boşadığı kadına mehrin tamamını ödemek şeklinde olacağını ifade etmektedir.⁵⁷⁸ Taberî'nin bu itirazı “Nikâh bağı elinde bulunduran (kadının) velisidir.” diye açıklama yapanlara yöneliktir. Eleştirilen bu izahı Mücâhid'de yapmıştır ama bu âyet kesitine dair müfessirden gelen tüm rivayetlere bakıldığında onun nikâh bağı elinde tutanın veli olduğunu söyleyip sonra bu görüşten vazgeçtiği de görülmektedir.

Mücâhid'den nakledilen ve âyette bahsi geçen durumun hangi zamanda olduğundan haber veren rivayette söyledikleri de Taberî tarafından kabul görmeyen açıklamalardandır. Onun bu izahı Âl-i İmrân sûresi 122. âyetin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Müfessir, âyetin “إِذْ هَمَّتْ طَافِقَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا / *Hani sizden iki takım (paniğe kapılarak) çözülmeye yüz tutmuştu.*” kesitindeki bozguna uğrayacak iki grup için: “Uhud tarafında Hariseoğulları, Sel' tarafında Selimeoğulları vardı ve bu Hendek günüydü.” diye açıklama yapmıştır.⁵⁷⁹ Taberî âyette bahsedilen iki grubun Mücâhid'in rivayetindeki aileler olduğunu ama bu durumun Uhud savaşında yaşandığını ifade eder. Uhud günü olduğuna dair de Katâde, er-Rebi' ve Süddî'nin açıklamalarını zikreder.⁵⁸⁰ Sanki Taberî ismi geçen tâbiîn âlimlerinin “Uhud günü” izahını Mücâhid'in “Hendek günü” ifadesine itiraz mahiyetinde bildirmektedir. Çünkü o, bir önceki âyette Hz. Peygamberin Müslümanları mevzilerine yerleştirmesinin Uhud günü olduğu konusunda değerlendirme yaparken 122. âyetin söz konusu bölümünü zikrederek bozguna uğrayanların Harise ve Selimeoğulları olduğu ve bu durumun

⁵⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/332-333.

⁵⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/12.

⁵⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/12-13.

Uhud günü olduğu konusunda müfessirler arasında ihtilaf olmadığını söylemektedir.⁵⁸¹

Böylece Mücâhid'in, tefsiri özelinde çalışma yapılan âlim tarafından eleştirildiği rivayetlerine örnekler verildi. Müfessirin eleştirilen bazı açıklamaları sadece kendisinden nakledilmiştir. Taberî'nin yaptığı bazı tenkitler, Mücâhid ve onunla aynı minvalde açıklama yapan âlimler içindir. Mücâhid'in kelime açıklamaları Arap dilindeki kullanıma ve manaya uygunluk, âyetin siyakı ve kıraat bilgisi dâhilinde eleştirilmiştir. Onun fıkhi izahlarına yapılan eleştiri ise âyetin âyetle tefsiri ve âlimlerin icmâsı noktasındadır. Âyette kastedilenin ne olduğu ve ne zaman olduğu konusundaki açıklamalarına ise birçok âlimin aynı görüşte olması ve Kur'ân'ın müfesser özelliği kapsamında itiraz edilmiştir.

2.3.3. Taberî'nin Âyete İlişkin Yoruma Dayanak Yaptığı Mücâhid Açıklamaları

Taberî'nin eserinde uyguladığı bir diğer yöntemde tefsire başlamadan âyet ile ilgili var olan yorumları bildirip daha sonra bunu destekleyecek rivayetleri zikretmektir. Taberî, bazı âyetler için tek görüş bildirmiş ve bunu desteklemek adına Mücâhid'den bir izah aktarmıştır. O, bazı âyetlerde ise var olan birden fazla görüşü tek tek zikredip bunlara dair delil saydığı rivayetleri nakletmiştir. Bu bağlamda âyet veya âyet kesitine dair var olan birden fazla anlamdan biri için sadece Mücâhid'den rivayet zikretmektedir. Bunun yanında müellif, önce âyet ile ilgili açıklama yapıp tercihini belirttikten sonra buna dayanak olarak müfessirden rivayet aktarmaktadır. Burada bu üç kategori altında zikredilen Mücâhid açıklamalarına örnek verilecektir. İlk olarak âyetle ilgili bir görüşün bulunduğu durumlar ele alınacaktır.

⁵⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/7.

Taberî'nin sadece Mücâhid'den açıklama naklettiği birçok âyet veya âyet kesitleri vardır. Bu duruma ilk örnek rivayet Bakara sûresi 21. âyetin “لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” / *Umulur ki korunursunuz.*” bölümüne aittir. Taberî, âyetin son bölümü için: “Umulur ki siz ibadetlerinizle sizi yaratan Rabbinize sığınırınız, Allah'ın emir ve yasaklarında O'na itaat edersiniz.” açıklamasını bildirip peşinden müfessirin rivayetini zikretmektedir. Müfessir, bu âyet kesitini “لَعَلَّكُمْ تُطِيعُونَ”/Umulur ki itaat edersiniz.” şeklinde açıklamaktadır. Taberî, Mücâhid'in açıklamasını naklettikten sonra onun: “Umulur ki itaatle sadece Rabbinize sığınır ve dalaletten ise yüz çevirirsiniz.” anlamını kastettiğini söyler.⁵⁸² Buna göre Mücâhid'in yaptığı açıklama, Taberî'nin âyet kesitine dair verdiği anlama delil olarak nakledilmiştir.

Mücâhid'in âyet kesitinin anlamına dayanak edildiği bir diğer izahı Bakara sûresi 200. âyetin “فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ” / *Hac ibadetinizi bitirdiğinizde*” bölümüne aittir. O, bu bölüm için hac ibadetinin kan akıtarak (kurban keserek) tamamlanacağını söylemiştir.⁵⁸³ Taberî, öncelikle âyet kesitine dair: “Hac ibadetinizi tamamladığınız zaman (hacdan boşaldığınız vakit), hemen kurbanlarınızı kesin sonra da Allah'ı zikredin.” şeklindeki açıklamayı zikretmiştir. Hemen peşinden ise: “Söylediklerimizin benzerini Mücâhid de söyledi.” diyerek müfessirin rivayetini bildirmiştir.⁵⁸⁴

Müfessir, Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere hesaplarının hızlıca görüleceğinden haber veren Âl-i İmrân sûresi 19. âyet içinde açıklama yapmaktadır. Onun bu açıklaması da âyetin bir kesitinin anlamına dayanak edilmiştir. Mücâhid, âyetin sonunda geçen “سَرِيعَ الْحِسَابِ” / *Hesabı çok çabuk gören*” ifadesine “Onlara (amellerini) tek tek sayandır.” anlamını vermektedir. Taberî, müfessirin bu açıklamasından önce Allah Teâlâ'nın inkârcıların dünyada yaptığı şeyleri tek tek

⁵⁸² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/386-387.

⁵⁸³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/535.

⁵⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/534-535.

sayacağını haber vermektedir. Ayrıca söz konusu ifade için “(Allah) tek tek sayma işini hızlıca yapandır.” diye yaptığı açıklamanın peşinden “Bizim söylediklerimizin benzerini Mücâhid söylemiştir.” deyip müfessirin rivayetini zikreder.⁵⁸⁵ Âli İmran sûresinde Hz. İsa kıssasından haber veren pasajın 50. âyeti için Mücâhid’in yaptığı izahta dayanak olarak zikredilmiştir. Müfessir, âyette geçen “وَجِئُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ / *Ve Rabbiniz tarafından size bir mucize de getirdim.*” ifadesine: “Hz. İsa’nın onlara eşyadan gösterdiği (açıkladığı) şeylerin hepsi ve Rabbinin ona verdiği şey.” diye açıklama yapmaktadır. Taberî, âyetin bu bölümünü: “Size Rabbinizden bir delil ve ibret getirdim, onunla (bu delil ve ibret ile) size söylediğim hakikati bilirsiniz.” şeklinde izah etmektedir. Sonra da “Mücâhid’den aktarıldığı gibi” diyerek müfessirin rivayetini zikretmektedir.⁵⁸⁶

Müfessirin bir kısım açıklamasının, âyet veya âyet kesitine dair birden fazla görüşün olması halinde bunlardan birine dayanak olarak zikredildiği daha önce ifade edilmişti. Bu tür açıklamalarda sadece Mücâhid’den nakledilmiştir. Şimdi örnek rivayetler üzerinden bu açıklamalara değinelim. Kimlerin fakir olduğunun nasıl bilineceğinden haber veren Bakara sûresi 273. âyet için yapılan açıklamaların biri sadece müfessire dayanmaktadır. Onun bu açıklaması âyetin “تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ / *Sen onları yüzlerinde tanırsın.*” bölümüne dair zikredilmiştir. O, bu açıklamasında (fakirlerin) alçakgönüllü (olmalarıyla tanınacağını) söylemektedir.⁵⁸⁷ *Câmiu’l-beyân*’da âyetin bu kesiti için ayrıca: “Onların yüzlerinde ihtiyaçları için çabalama gayretlerini görürsün.” ve “Onların elbiselerindeki yıpranmışlığı görürsün.” diye iki ayrı izah daha aktarılmaktadır.⁵⁸⁸ Taberî, bu ayet kesiti için zikrettiği rivayetlerdeki açıklamalar ile

⁵⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/285.

⁵⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/433.

⁵⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/27-28.

⁵⁸⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/28-29. Bu açıklamaların ilkin Süddî ve er-Rebi‘, ikincisini ise İbn Zeyd yapmıştır.

insanların fakir olup olmadıklarının anlaşılabilceğini söylemektedir.⁵⁸⁹ Âyete dair birden fazla görüşün olduğu ve bunlardan birine dayanak yapılan müfessir açıklaması, borç alıp vermeye dair esasların bildirildiği Bakara sûresi 282. âyetteki “سَفِيهًا” kelimesinin anlamı için zikredilmiştir. Mücâhid bu kelimeyi “Yazma ve iş konusunda cahil olandır.” diye açıklamıştır.⁵⁹⁰ Âyet kelimesine dair bu izah sadece Mücâhid’den nakledilmektedir. Taberî bu kelime için bir de “Küçük çocuktur.” izahını aktarmaktadır. Bu iki açıklamadan yazılanın doğru olup olmadığını anlayamayan cahil açıklamasını yani müfessirin söylediklerini evla bulur.⁵⁹¹

Sadece Mücâhid’den gelen bir diğer açıklama Âl-i İmrân sûresi 73. âyetin “أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيتُمْ / Birine, size verilenin benzerinin verilmesinden (ötürü mü böyle söylüyorsunuz?)” kesitinin tefsiri için zikredilmiştir. O, bu âyet kesitini: “Peygamberliğin onların dışındakilere verilmesinden dolayı Yahudilerin duyduğu kıskançlıktır, onlar kendi dinlerine tabi olunmasını isterler.” diye izah etmektedir.⁵⁹² Bu açıklama sadece müfessirden nakledilmiştir. Yani müfessir, Yahudilerin bu şekildeki hasetlerinden dolayı “Sizin dininize uyandan başkasına inanmayın.” şeklindeki âyetin ilk ifadesini söylediklerini düşünmektedir. Taberî, âyet kesitine dair üç farklı açıklama daha aktarmaktadır. Bunların ilkinde, ümmeti Muhammed’e başka hiç kimseye verilmeyen faziletli şeyler verildiği ifade edilmektedir.⁵⁹³ İkincisinde, Yahudilerin, Allah Teâlâ’nın onlara indirilen kitabın benzerini (başkalarına da) indirmesi ve kendilerine gönderilen peygamberin benzerini (başkalarına da) göndermesini kıskandıkları söylenmiştir.⁵⁹⁴ Üçüncü açıklamada ise, Yahudilerin, Allah katında size düşmanlık etmemeleri ve sizinle tartışmamaları için Allah’ın

⁵⁸⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/29.

⁵⁹⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/82.

⁵⁹¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/82. Bu ikinci izah Süddî’den aktarılmıştır.

⁵⁹² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/501-502.

⁵⁹³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/502-503. Bu açıklama Süddî’den nakledilmiştir.

⁵⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 5/502-503. Bu izahı Katâde ve er-Rebi‘ yapmıştır.

kitabındaki bilgileri onlara vermeyin diye birbirlerini tembihlediklerinden haber verilmektedir.⁵⁹⁵ Taberî, Arap dilindeki manaya uygun olması ve âyetin siyakıyla uyumlu olmasından dolayı müfessirin âyet kesitini Yahudilerin sözü olarak açıklamasını tercih etmektedir.⁵⁹⁶

Mücâhid'in âyet kesitine dair bir görüşe ait olan son örnek izahı Âl-i İmrân sûresi 90. âyetin “ثُمَّ ارْجِعُوا كُفْرًا” kesitinin tefsiri bağlamında gelmiştir. Bu âyette imandan sonra küfre dönüp bunda ileri gidenlerin tövbelerinin kabul edilmeyeceğinden haber verilmektedir. Âyetin söz konusu kesitinin tefsiri bağlamında dört farklı açıklama aktarılmıştır. Bu kesite dair yapılan “Küfürlerinde ısrar ettiler.” açıklaması sadece Mücâhid'e dayandırılmaktadır.⁵⁹⁷ Diğer açıklamalarda küfürde ileri gittikleri için tövbeleri kabul olmayacakların kimler olduğuna dair bilgiler verilmiştir. Taberî de değerlendirmesini bu yönde yapmıştır.⁵⁹⁸

Taberî'nin âyete dair kendi tercihi delil olarak da Mücâhid'in bazı açıklamalarını bildirdiği söylenmişti. Bu duruma örnek vererek konuyu tamamlamak istiyoruz. Müfessirin bu şekildeki açıklamalarına ilk örnek Bakara sûresi 208. âyetin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً” / *Ey iman edenler hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslam'a) girin.*” bölümünün tefsiri bağlamında gelmiştir. Âyetin söz konusu bölümü için Taberî, “(İman edenler) hangi iki şey için topluca İslam'a çağrılmaktadır?” sorusuna üç ayrı açıklama ile cevap verilebileceğini söylemektedir. Bu soruya verilen ilk cevap: “Mü'minler, Hz. Muhammed ve getirdiklerine çağrıldılar.” izahıdır.⁵⁹⁹ İkinci cevap ise: “Mü'minler, Hz. Muhammed'den önceki peygamberlere inanmaya

⁵⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/504. Bu açıklama İbn Cüreyc'ten aktarılmıştır.

⁵⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/505.

⁵⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/566-567.

⁵⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/563-568.

⁵⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/599. Bu ilk izah için bir rivayet zikredilmemiştir.

ve Hz. Muhammed'i yalanlamaya çağrıldılar.” açıklamasıdır.⁶⁰⁰ Söz konusu soruya verilen cevapların üçüncüsü ise: “Ehli kitap İslam’a girmekle emr olundular.” izahıdır.⁶⁰¹ Taberî, bu konuda Allah Teâlâ'nın iman edenlere İslam şeraitlerinin hepsine topluca inanmayı emrettiğini söylemenin en doğru izah olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda o, söz konusu soru için burada ilk olarak zikredilen cevabı tercih etmiştir. Yaptığı tercihi desteklemek içinde o, Mücâhid'in: “Topluca İslam’a girin, topluca (salih) amel işleyin.” açıklamasını nakletmektedir.⁶⁰²

Taberî'nin tercihinin dayanak yaptığı bir diğer Mücâhid açıklaması Bakara sûresi 124. âyetin tefsiri bağlamındadır. Bakara sûresi 124. âyetin “ قَالَ لَا يَأْتِلُ عَهْدِي / Allah, ‘zalimler vaadime erişemez’ dedi.” bölümü için müfessir İbn Abbas'tan nakil yapmaktadır. Bu rivayette Mücâhid, zalimlerin erişemeyeceği Allah'ın ahdi için hocasından: “Zalimler için bir söz yoktur, eğer sen bir söz verirsen onu yerine getirme (o sözü tutma).” açıklamasını aktarmaktadır. İbn Abbas, farklı senetle gelen bir rivayette: “Hiçbir zalimin zulmünde ona itaat etmen gereken Allah'ın bir ahdi yoktur.” şeklinde bir izah yapmaktadır.⁶⁰³ Bu durumda İbn Abbas zalimler için söz verilmediğini, söz verildiğinde ise bu sözün gereğinin yapılmamasını ve yaptığı zulümde zalime itaat edilmeyeceğini söylemektedir. Âyetin bu kesiti için Mücâhid, yedi farklı isnatla kendisine dayanan rivayetlerde ise: “Hiçbir zalim kendisine uyulan imam olamaz.” şeklinde açıklama yapmaktadır.⁶⁰⁴ Taberî, bu âyet bölümü için: “Hz. İbrâhim neslinin Allah'ın ahbine (yani peygamberlik ve hayr ehline imam olmaya) nail olmayacağından bir haber verme ve İbrâhim'e soyundan bazılarının Allah'a şirk koşacağıının ilamıdır.” diye değerlendirme yapmıştır. O, bu

⁶⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/599-600. Bu açıklama tâbiünden İkrime'ye dayandırılmaktadır.

⁶⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/600. Bu açıklama için İbn Abbas ve Dahhâk'a dayanan rivayetler nakledilmiştir.

⁶⁰² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/600-601.

⁶⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/513.

⁶⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/512-513. Zalimlere nasip olmayacak şeyin imamet (önderlik) olduğu bilgisi Mücâhid dışında Katâde'den de nakledilmiştir.

değerlendirmesine “Zalimler ahdime erişemez.” bölümü için Mücâhid’in: “(Allah Teâlâ Hz. İbrâhim’e) senin zürriyetinden zalimler çıkacaktır.” açıklamasını dayanak olarak zikretmiştir.⁶⁰⁵ 124. âyetin söz konusu bölümü için Taberî’nin dayanak ettiği rivayette Mücâhid, hocasından farklı bir izah yapmaktadır. Onun bu yorumu âyet kesiti için yapılan açıklamaların yanında özgün bir yorum sayılabilir. Taberî tefsirinde zalimlere nasip olmayacak Allah’ın ahdinden neyin kastedildiği konusunda ayrıca “Peygamberliktir.”, “Allah’ın dinidir.” ve “Ahirette güvende olma sözüdür.” şeklinde açıklamalar da aktarılmıştır.⁶⁰⁶ Bu durumda Allah’ın ahdi ifadesi genelde zalimlere nasip olmayacak olan hususlar üzerinden açıklanırken Mücâhid’in dayanak edinilen rivayetinde Allah’a şirk koşma şeklinde olumsuz bir durum üzerinden açıklanmıştır.

Müfessirin, Taberî’nin tercihiine dayanak olarak zikredilen bir diğer izahı Âl-i İmrân sûresi 179. âyetin “وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِيْ مِنْ رُّسُلِهِ مَنْ يَّشَاءُ / Allah, size gaybı bildirecek de değildir. Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer (gaybı ona bildirir).” kesiti için nakledilmiştir. Bu âyet kesitinde kastedileni Süddî: “Allah, Hz. Muhammed’i gayba vakıf kılacak değildir, Allah Teâlâ onu seçti ve Peygamber yaptı.” şeklinde açıklamaktadır.⁶⁰⁷ İbn İshak ise bu ifadeden kastedilenin: “(Allah) sizi imtihan edeceği şeylere vakıf kılacak değildir ki, siz onların aleyhinize olanlarından kaçmayasınız.” olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁸ Taberî, bu iki izahı mezc ederek âyeti: “Allah sizleri kulların kalbinde olana muttali kılacak değildir ki, siz onlardan Mü’min olanları münafık ve kâfirden ayırabilesiniz. Ancak Allah kullarını bir takım sıkıntı ve imtihanlarla ayırıştırır. Uhud’da düşmanlarıyla, cihattaki zorluklarla ve buna benzer imtihanlarla onların arasını ayırdı. Siz de böylece Mü’min

⁶⁰⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/516.

⁶⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/511-515. Bu açıklamalar sırasıyla Süddî, er-Rebi‘ ile Dahhâk ve Katâde ile İbrâhim en-Nehâi’den gelmektedir.

⁶⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/264.

⁶⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/264-265.

ve kâfiri bildiniz. Allah Teâlâ, peygamberlerden dilediğini seçer ve onu bazılarının kalbinde olanı bilmeye (vahiy ile bildirerek) muttali kılar.” şeklinde anlamayı uygun görmektedir. Daha sonra da Mücâhid’den nakledildiği gibi diyerek müfessirin âyetteki “يَجْتَبِي /seçer” kelimesini “Onları imtihan eder, onları kendileri için ihlâslı kılar.” şeklinde açıklamasını aktarır.⁶⁰⁹

Mücâhid’in yaptığı açıklamaların iki şekilde dayanak yapıldığı görülmektedir. Bunların ilki bir veya birden fazla âyet görüşü olmasında zikredilen izahlarıdır. Müfessirin birçok izahı âyet veya âyet kesitine dair tek anlamı desteklemek adına nakledilmiştir. Onun bazı açıklamaları âyete dair farklı görüşlerden biri olarak da bildirilmektedir. Bunun yanında müfessirin bazı açıklamaları, Taberî’nin tercih ettiği görüşü desteklemek için zikredilmiştir.

⁶⁰⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/265.

SONUÇ

Bu çalışma ile Mücâhid b. Cebr'in Taberî tefsiri özelinde Kur'ân'ın iki uzun sûresi olan Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için yaptığı izahlar çerçevesinde onun tefsir yöntemi, âyetleri açıklama biçimleri ve âyetleri açıklama yönleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Çünkü Mücâhid, tâbiîn döneminin en meşhur müfessirlerindendir. Tefsir ekollerinden Mekke medresesine mensup olup Abdullah b. Abbas'ın tedrisinden geçmiştir. O, öğrencisi olduğu İbn Abbas'ın ve diğer sahâbenin tefsirini naklederek kendinden sonraki nesillere ulaşmasını sağlamıştır. Bunun yanında o, hocası ve diğer sahâbenin görüş beyan etmediği birçok âyeti de tefsir etmiştir. Bu durum müfessirin dirayet tefsirine öncülük ettiğini göstermenin yanında onun tefsirdeki ilmî seviyesini ortaya koymaktadır.

Taberî tefsirinde Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için Mücâhid'den gelen 864 rivayet tespit edilmiştir. Bunlara Hz. Peygamber ve sahâbeden yaptığı aktarımlar ile “تحوه/مثله” kalıbıyla zikredilen rivayetler dâhil değildir. Bu rivayetlerin büyük çoğunluğu Bakara sûresindeki âyetler için zikredilmiştir. Ondan gelen rivayetlere bakıldığında müfessirin naklî bilgiye dayalı tefsir yaptığı rahatlıkla söylenebilir. Onun birçok âyet için yaptığı açıklama bazı sahâbeden gelen bilgilerle örtüşmektedir. Müfessir, âyetlere dair açıklama yaparken kendi görüşlerini ifade etmekten kaçınmamıştır. Nüzûl dönemine yakın bir zamanda yaşadığı için anlama probleminin kendinden sonraki nesiller kadar fazla olmamasından dolayı müfessirin her âyete dair açıklama yapmadığı görülmüştür. Bununla birlikte müfessirin bir âyetin her kesiti için izah yapması da söz konusudur. Ayrıca müfessirden aynı âyet kesiti için birden fazla rivayet nakledilmiştir. O bazen âyetin bir bölümünü bazen de bir kelimesini izah etmiştir. Onun açıklamaları çoğunlukla âyetten kastedilen anlam üzerinde yoğunlaşmıştır. Mübhemâta giren müfessirin bu izahlarının bir kısmı âyet veya âyet

kesitinde “neyin” bir kısmı ise “kimin” kastedildiği hakkındadır. Ondan gelen rivayetlerde bazı âyetlerin hükmüne dair açıklama bulunmaktadır. Ayrıca Mücâhid, bazı âyetlerden hüküm de çıkarmıştır.

Müfessir bu iki sûreye dair âyet ve âyet kesitlerini, Kur’ân’ın başka âyetlerinden istifade ederek açıklamıştır. Onun âyet ve âyet kesitlerini tefsir ederken sahâbeden açıklama nakletmektedir. Bu bağlamda o, İbn Abbas ve onun dışındaki sahâbenin izahını aktarmıştır. Hatta Mücâhid, bazı âyet ve âyet kesitlerini açıklamak için bazen bir sahâbî kanalıyla bazen de arada bir sahâbî ismi zikretmeksizin Hz. Peygamberin uygulamalarına dair bilgiler de aktarmıştır. Müfessirin Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerindeki kıssalara dair bazı âyetleri Kitab-ı Mukaddes’teki İsrâiliyat bilgileri ile izah ettiği görülmüştür.

Mücâhid’den Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için gelen rivayetlerde Kur’ân ilimlerine temel oluşturacak birçok bilgi bulunmaktadır. Bu bağlamda o, bazı âyetlerin inişine sebep olan olayı ile durumu ve âyetin kimin hakkında indiğini bildirmiştir. Mücâhid’in Kur’ân’ın tartışmalı konularından olan nesh ile muhkem ve müteşâbih için açıklamaları vardır. Onun bu açıklamalarında söz konusu iki ilme ait kavramsal tanımlamalar bulunmaktadır. Bununla beraber müfessir âyetlerin hükmünün nesh edilip edilmediğini de bildirmiştir. Müfessirin muhkem-müteşâbihe dair açıklamaları Âl-i İmrân sûresi 7. âyetin tefsiri bağlamındadır. Bu konuda onun en çok ilgi çeken görüşü râsih âlimin müteşâbihin anlamını bileceğini düşünmesidir.

Müfessirden gelen rivayetlerde Kur’ân kelimelerinin Mushaf hattından farklı olan veya aynı olan okunuşuna göre kıraat bilgisi bulunmaktadır. O bu tür izahlarında, ilgili ayet kelimesinin kıraatine dair bilgi vermiştir. Bununla birlikte kendisinden gelen rivayet metni ve rivayetteki âyet metninde ilgili kelimenin kıraatine ait bilgilere

ulaşılmıştır. Bu iki sûrede yer alan kıssa ve darb-ı mesellere dair kendisinden gelen rivayetlerde müfessir İsrâiliyat haberleri ile açıklama yapmaktadır. Bu açıklamalarda önceki ümmetler hakkındaki bilgilere ulaşılmaktadır. Onun İsrâiliyat bilgilerini içeren izahlarının bir bölümü Kitab-ı Mukaddes'teki bilgilere dayanırken, bir bölümü kendilerinden İsrâilî haberlerin geldiği (Yahudi tarihine vakıf olan) Vehb b. Münebbih ve Kâ'b el-Ahbâr'ın açıklamaları ile örtüşmektedir.

Müfessir, doğrudan âyeti tefsir eden açıklamalar yapmıştır. Onun Kur'ân kelimeleri ve hükmî âyetlere yaptığı izahlar ile âyetten kastedilen anlam açıklamaları bu grupta değerlendirilebilir. Bunun yanında müfessirin bazı açıklamaları âyeti tefsir etmeyen ama âyeti anlamaya katkı sağlayan yorumlarıdır. Bu noktada kendisinden aktarılan sebeb-i nüzûl, gramer, kıraat, nesh ve nüzûl dönemine dair aktarılan bazı bilgiler âyeti anlamaya yardımcı izahlar olarak düşünülmelidir. Çünkü bu tür açıklamalar, âyetin indiği dönemde var olan durumdan bahsetmekle âyetin ne sebeple ve kimin hakkında indiği ile âyette anlatılan durumun ne zaman geçerli olduğu gibi konularda bilgiler vererek âyeti okuyucunun zihin dünyasında anlamlandırabilmesini sağlamaktadır. Ayrıca bu açıklamalardan Arap dili ve grameri ile kıraat ilmine temel oluşturacak bilgiler elde edilebilir.

Bu çalışmada aynı âyet veya âyet kesiti için nakledilen Mücâhid ve İbn Abbas'ın açıklamaları karşılaştırılmıştır. Müfessirin yaptığı açıklamalar genellikle hocasının izahları ile örtüşmektedir. Bununla beraber onun hocasının açıklamasından farklı düşündüğü durumlarda söz konusudur. Yine bu çalışmada müfessire ait rivayetler, tefsiri özelinde çalıştığımız Taberî'nin değerlendirmesi açısından da incelenmiştir. Bu minvalde onun yaptığı birçok izah, Taberî tarafından tercihe şayan bulunmuştur. Taberî, müfessirin açıklamalarının bazısını ise tercih etmemiş hatta onun bazı izahlarına ciddi eleştiriler yapmıştır. Bunun yanında o, birçok âyet veya

âyet kesiti için sadece müfessirin yaptığı açıklamayı bildirmiştir. Taberî, ayrıca bazı âyetler için gelen farklı açıklamaları bildirdikten sonra yaptığı tercihe dayanak olarak müfessirden rivayet zikretmiştir.

Müfessir yaptığı açıklamalarla birçok Kur'ân ilmine dair bilgiler ortaya koymuştur. Bunun yanında onun âyet veya âyet kesitleri için zikredilen izahları örnek rivayetler üzerinden anlatılarak tefsir yöntemi anlaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmanın alana katkı sağlamasını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

Cebr, Mücâhid b. *Tefsîru Mücâhid*, thk. Abdurrahman Sûretî, Doha: Metâbiu't-Devhati'l-Hadise, 1976.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*, 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.

Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsirde Mücâhid ve Ona İsnad Edilen Tefsir". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (1979), 31-50.

Fındık, Mehmet Ali. *Mücâhid b. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Hudayrî, Muhammed b. Abdullah b. Ali. *Tefsiru't Tâbiîn*. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l Vatan, 1420/1999.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l- 'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6. Cilt. Kahire: Darü'l-Maârif, ts.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad/Suûdi Arabistan: Dâru Taybe, 2. Basım, 1420/1999.

Karaman , Hayreddin vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2020.

Karmış, Orhan. "Tefsir Tarihinin Büyük Siması: İmam-ı Mücâhid". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1985), 9-18.

Kesler, M. F. "Mücâhid b. Cebr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî. *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Dr. Muhammed İbrâhim el-Hifnâvî, thr. Dr. Mahmûd Hâmid Osman. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/ 2005.

Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2. Basım, 2002.

Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ven-Nezâ'irFî Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Baskı, 1432/2011.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân Fî Ulûmil Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim. 4 Cilt. Suûdi Arabistan: Vezâratü's-Şuûni'l- İslamiyyeti ve'l- Evkâfi ve'd-De'veti ve'l- İrşadi Yayınları, ts.

Şahin, Davut. *Taberî Tefsirindeki İbn Mes'ûd Rivayetlerinin Metin Tahlili*, Ankara: İlâhiyat Yayınları, 1. Baskı, 2017.

Şahin, Davut ve Ertekin, Esra. “Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde Mücâhid b. Cebr’in İbn Abbas’a Dayandırdığı Rivayetler-Taberî Tefsiri Özelinde-”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/4 (2022), 2357-2372.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b.Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *el-Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah Abdu'l-Muhsin et-Turkî. 26 Cilt. Kahire: Dâruhicr, 1422/2001.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Kitabû Tezkiratü'l-Huffâz*, 4 Cilt. Beyrut/Lübnan: Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, ts.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arneût vd. 29 Cilt. Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 11. Basım, 1417/1996.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tarihu'l-İslam Ve Vefayâti'l-Meşâhîri Ve'l-A'lam*, thk. Dr. Ömer Abdusselaâm Tedmür, Beyrut/Lübnan: Daru'l- Kitâbu'l-Arabî, 1.Basım, 1410/1990.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2008.